

ERCIYES ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

İSLÂM MEDENİYETİ ve SOSYAL BİLİMLER ANABİLİM DALI
İSLAM TARİHİ YÜKSEK LİSANS TEZİ

XIV. YÜZYIL ORTALARINA KADAR TÜNKLER'DE
KADININ DURUMU

YÖNETEN: PROF. DR. AHMET UĞUR
HAZIRLAYAN: DÜRDANE CAMUZCUOĞLU

1991
KAYSERİ

ÖNSÖZ

Konumuz, genel hatlarıyla tarihte, Türklere kadınların yaşayışları, siyasî faaliyetleri, sosyal, kültürel ve iktisadî gelişmelerde rolleri, din, gelenek ve göreneklere göre durumlarıdır.

Bu konuyu almaktaki maksadımız, feminist bir arlaşıyla kadın haklarının savunuculuğunu yapmak değildir. Olayları aktarıırken, tamamen tarafsız kaldığımızı söyleyebiliriz. Kadınların tarihte, gerek Türklere ve gerekse başka toplumlarda durumlarını, sahip oldukları veya olmadıkları hak ve vazifelerden bahsederken, yoruma girmemeye çalıştık.

Konuya olan merakımız, Selçuklular'daki zevce ve anne divanlarının mevcudiyetinden kaynaklanmaktadır. Bu durumu ilk öğrendiğimiz zaman, çok ilgimizi çekmişti. Sadece bu konuyu tez olarak almayı düşündük, ancak konunun kaynaklardaki durumunu, boyutlarını bilmediğimiz için genel bir seyir içerisinde kadınların durumunu incelemeyi uygun bulduk.

Kaynaklar açısından oldukça sıkıntılıydık. Kadınlarla ilgili durumların nerede nasıl geçtiği, hangi olayda kimlerin yer aldığı belli olmadığı için, yani, kitaplarda hangi başlıklar altında bu bilgilerin bulunduğunu tesbit etmek güç olduğu için I. el kaynakları kullanmak her zaman mümkün olmadı. Bilgi tesbitinde, yalnızca tarih kaynaklarına bakmak kâfi değildi. Konu, hayatın her yönünü ilgilendirdiği için, yardımcı ilim dallarına da ayrıntılarıyla müracaat gerekiyordu. Bu sebeple, konunun takibinde özellikle inceleme-araştırma eserlerinden faydalandık.

Çalışmamızda her zaman sabırla yol gösteren ve teşvik eden, kaynak bulmamızda yardımlarını esirgemeyen sayın hocamız Prof. Dr. Ahmet Uğur Bey'e ve çeşitli konularda yardımcı olan hocalarımıza ve arkadaşlarımıza teşekkür ederiz.

Dürdâne Camuzcuoğlu-1991

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	
GİRİŞ.....	1
I. BÖLÜM.....	3
ÇEŞİTLİ TOPLUM VE DİNLERDE KADIN	3
A. CAHİLİYE ÇAĞI ARAPLARDA	3
B. HİTİTLERDE.....	8
C. SÜMER-BABİL-ASURDA	9
D. ATİNADA	11
E. ROMADA	12
F. ISPARTA'DA	12
G. ESKİ HİND VE ÇİNDE	13
H. YAHUDİLİKDE	14
I. HRİSTİYANLIKTA	15
J. MOĞOLLARDA	17
II. BÖLÜM	24
İSLAMİYETTEN ÖNCE TÜRKLERDE KADININ DURUMU	24
A. GENEL OLARAK TOPLUMDA YERİ.....	24
B. EFSANELEERDE KADIN	26
C. TÜRKLERDE AİLE.....	30
D. GÜNLÜK HAYATTA KADIN	37
E. GİYİM-SÜSLENME	39
F. SİYASİ-DARİ ALANDA YERİ	41
III. BÖLÜM	48
DEDE KORKUT KİTABINDA KADIN	48
IV. BÖLÜM.....	56
İSLAM'DA VE İSLAM DEVLETLERİNDE KADIN	56
A. HZ. MUHAMMED (S.A.V) DEVRİ	56
B. HZ. MUHAMMED (S.A.V) DEN SONRAKU DJRUM.....	72
V. BÖLÜM.....	79
TÜRK İSLAM DEVLETLERİNDE KADIN	79
A. SOSYAL HAYATTA KADIN	79
B. GİYİM VE SÜSLENME	86

C. EVLENME VE AİLE	89
D. BÂCIYÂN-I RUM	91
E. SİYASÎ HAYATTA KADIN	92
1- Altuncan Hatun	94
2- Seferiye Hatun.....	96
3- Gevher Hatun (El-basan'ın zevcesi)	97
4- Safiye Hatun	97
5- Terken Hatun (Melik şâh zevcesi)	98
6- I. Kılıçarslan'ın Hatunu	101
7- Gevher Hatun (M. Topar'ın zevcesi)	101
8- İnanç Hatun.....	101
9- Malatya Beyi Aynud'devle'nin Hatunu	102
10- Mama Hutun	102
11- Harizmşah Terken Hatun	103
12- Güncü Hatun	104
13- Sultan Raziyye	105
14- Sultan Şecerü'd-Dürr	106
15- Kutluk Terken Hatun	108
16- Padişah Hatun	109
17- Salgurlu Naibesi Bibi Terken.....	110
18- Sultan Ebeş Hatun	111
19- Devlet Hatun	112
20-Sultan Satı Bey Han	113
21- İbn Batuta'da Adı Geçen Hatunlar	114
SONUÇ	116
BİBLİYOGRAFYA	118

GİRİŞ

Kadın, yaşayan bir toplumun, milletin temel öğelerinden birisidir. Erkeği ve çocuklarıyla beraber, toplumun içinde binlerce yıl geriden gelen bir yaşamın tarihini taşır. Geleceği de kadın meydana getirir.

Hız. Âdem'le başlayan insanlık tarihinde, o zamandan günümüze kadar, herhangi bir kavim, bir toplum için, kadın varlığını erkekten ayrı düşünmek, mümkün değildir. Çünkü ne zaman nerede olursa olsun toplum, her iki cinsin birliğinden oluşur.

Tarihte gelmiş geçmiş bütün toplumlarda kadınlar bir takım hak ve vaziyetlere sahip olmuşlardır. Gelenek ve görenekler, dini anlayış, siyasî hayat ve hukuk bakımından her toplum ayrı ayrı özellikler taşımaktadır. Bu yüzden kadınların sahip olduğu hak ve vazifeleri de her topluında farklıdır. Bazılarında kadınlar en düşük mevkide görülmüş, insanî haklara bile sahip olamamıştır. Bazılarında ise erkekler kadar, hatta bazen daha da fazla hak ve hürriyete sahip olmuşlardır. Bazı toplumlarda, yazılı-yazısız hukukda hak ve vazifelere sahip olduğu halde günlük hayatta uygulamaya konulmamış sadece teoride kalmıştır. Olumsuz şartlarda bile güçlü bir kişiliğe sahip kadınlar tarihin sayfalarında yer almışlardır.

Konumuz, XIV. yüzyıl ortalarına kadar Türklerde, çeşitli yönlerden kadının durumunun incelenmesidir. Tarihte daha çok siyasî ve askerî olaylara önem verildiğinden, kavimlerin, milletlerin sosyal kimliğini yansıtan, fertlerin kültür hayatındaki rolleri ayrıntılı olarak işlenmemiştir. Bu sebeple siyasî ve askerî alan dışında, sosyol, kültürel, ekonomik faaliyetlerde kadının durumunu genel olarak izah etmeye çalıştık.

Türklerde kadının durumuna geçmeden önce, tarih te çeşitli toplum ve dinlerde kadının durumunu verdik. Türklerde kadının yeri ve önemini daha iyi anlaşılması ve

aralarındaki farkın görülebilmesi için İslâm öncesi Araplar'da, eski Anadolu'da Hititler'de, Mezopotamya'da, Sümer, Babil ve Asurca, Bizans ve Yunan medeniyetlerinde, Asya'nın iki büyük temsilcisi Hind ve Çin'de, mensubu çok olan iki büyük dinde, Yahudilik ve Hristiyanlık'ta ve gelenek ve yaşayışta Türklerle yakın olan Moğol kavminde kadının durumunu ele aldık. Cahiliye çağı, Arap dönemi ve Moğollarda, kadınlar konusunda bazı örnekler vererek biraz daha ayrıntıya girdik, diğerlerinde ise kısa ve genel bilgiler vermeye çalıştık.

İslâm'ı kabulden önce Türk tarihinde, efsanelerde, günlük hayatta, siyasi ve askerî faaliyetlerde kadınların durumu, toplumda hangi ögeyi nasıl meydana getirdiğini, çeşitli alanlarca adını duyurmuş, tarihe geçmiş şahsiyetleri de göz önüne alarak inceledik.

İslâm öncesi, kadınlarla ilgili hususlarda, Türk düşünce ve yaşayışının, İslâm'ı kabulden sonra ne yönde etkilendiğinin daha iyi belirlenmesi için, İslam Tarihinin başlangıcı olan Hz. Peygamber devri ve O'ndan sonraki dönemi genel hatlarıyla ve bazı örnekleriyle konumuza dahil ettik.

Türklerin İslâm'ı kabul ettiği ilk dönemlerdeki toplum hayatını yansıttığı için Dede Korkut hikâyelerine de yer verdik.

Türk-İslam devletlerinde kadınların yaşayışı, giyimi, süslenmesi, eğitimi, ilmi faaliyetlerini genel olarak, siyasi alanda, tarihe geçmiş şahısları biraz daha geniş olarak vermeye çalıştık.

Osmanlı devri kadın hayatı uzun ve geniş bir konu olduğu için bu döneme hiç girmedik.

I. BÖLÜM

ÇEŞİTLİ TOPLUM VE DİNLERDE KADIN:

A- CAHİLİYE ÇAĞI ARAPLAR'DA

Cahiliye Çağı: Araplar'ın, İslam'dan önce, din ve toplum hayatında bazı uygunsuz adet ve geleneklerinin yer aldığı dönemin ifadesidir.

Cahiliye çağında, orta ve aşağı tabakalarda, genel olarak kadının hiç bir önemi ve rolü yoktu.(1) Pederşâhî (baba erkil) hayatın bütün kuvvetiyle hâkim olduğu Arabistan'da kadın, toplumun bir parçası değil, erkeklerin isteklerine boyun eğen ve sadece vazifelerini yerine getirmek için yaratılmış bir mahluk olarak kabul ediliyordu. (2) Kadın, kölenin hukukî durumuna benzer bir statüde yaşıyor, insana tanınan en tabii haklar kadına tanınmıyordu. Kadın hak sahibi değil, aksine sahip olunan bir eşya idi. (3)

Erkeklerin kadına karşı mutlak bir hâkimiyetleri vardı. Ailede kadın, babasının, erkek kardeşlerinin, kocasının veya oğlunun otoritesi altında yaşardı. Bazan boşandıktan sonra bile eski kocasının baskısından kurtulamazdı. (4)

(1) Neşet Çağatay, *İslâm Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı*, Ankara, 1963, s.124.

(2) Şemseddin Günaltay, "İslâm'dan Önce Araplar Arasında Kadının Durumu", *Belleten*, c.XV, sayı 60, 1951, s.962

(3) Halil cin, *İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme*, Konya, 1988, II. Baskı, s.29; Afet İnan, *Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri*, İst. 1975, III. Baskı, s.29; Bahriye Üçok, *Atatürk'ün İzinde Bir Arpa Boyu*, Ank, 1985, s.56

(4) Şemseddin Günaltay, a.g.m., s.693; N. Çağatay, a.g.e., s.124

Sürekli savaş ve mücadelelerle dolu çöl hayatında bir savaşçı olarak erkeğe duyulan ihtiyaç sebebiyle ona üstünlük sağlamış, kadın ise erkekten aşağı görülüp, hiç bir konuda erkekle eşit tutulmamış ve söz sahibi olamamıştı. "Çölde hangi kabile sayıca daha çok eli silah tutan, savaşabilen insan gücüne sahipse, o kazanır, ganimetleri toplar, çölün en nüfuzlu, en satvetli kudretini o temsil ederdi. Bu hal, Araplarda kadından çok erkeğe rağbet edilmesine, ona daha fazla kıymet verilmesine sebep oluyordu." (5) İşte bu yüzden, bir adamın erkek çocuğu olursa sevinir, şenlik yapar, çocuk kız olursa suçlu durumuna düşer, utanır, sıkılırdı. Bu psikoloji, kız çocuklarını diri diri gömme âdetine sebep olmuştur. "Bu âdet en çok Beni Temim, Kureyş ve Benî Kinde kabîlilerinde vardı. Hatta bu gömme davranışıyla övünülürdü." (6) Gömme işi kızın, bir gün şerefine lekeleneyeceği veya geçim sıkıntısı çekeceği korkusuyla yapılıyordu. "Göçebe Araplar, yaşamasını istedikleri kızlarına yünden örülmüş bir cübbe giydirecek deve veya koyun güttürürlerdi. Öldürmek istedikleri kızların ise bazan doğar doğmaz, bazan da altı yaşlarına geldiğinde, ona güzel elbiseler giydirip akrabalarına götüreceklerini söyleyerek çölde önceden hazırladıkları çukura atar, üstünü toprakla örterlerdi. Doğar doğmaz öldürecekleri zaman, doğurmak üzere olan kadın bir çukur kazar orada doğurur, doğan kız ise çukura gömer, erkekse alıp büyütürdü." (7)

Arap erkeği, âdet zamanlarında kadınla birlikte oturmaz, onunla birlikte yiyip içmezdi, hatta kadını evden, çadırdan çıkarırdı.

Kadının, çöl hayatında vazifeleri oldukça yüklü idi. Çocuklara bakmak, develeri, koyunları sağlamak, hurma lifinden hasır, deve tüyünden çiyecek ve çadır örmek gibi işler kadına aitti. Herhangi bir baskın ya da çatışmada, yaralılara bakmak, askere su dağıtmak da kadının vasitesi idi. Bunlara rağmen toplumda önemli bir mevkiî yoktu.

Hür kadınlardan erkek çocuk sahibi olanlar, diğerlerine göre biraz daha iyi bir mevkide idi.

(5) Ş. Günaltay, a.g.m., s. 693-4

(6) Ş. Günaltay, a.g.m., s.694: Cahiliye devri gömme âdeti ve kız çocuklarına kötü davranma Kur'an'da, Nahl su. a.57-59; Saffat su., a.149-157; Zuhruf su., a.16-19; Tekvir sit., a.8-9'da geçmektedir.

(7) N. Çağatay, a.g.e., s.126

Çölde, cariyeler ve gaspedilen hür kadınlar çok ağır şartlarda yaşamak zorunda idi. Şehirlerdekilere göre durumu ise çok daha kötü idi. Araç erkeği cariyesi ile dışı devesini aynı görüyordu. Bazıları cariyelerini fuhşa zorlayıp, ticaret sermayesi topluyorlardı.(8) Kadının namusuna, çöldeki göçebe hayatında, şehirdekenden daha fazla saygı gösteriliyordu.

İnsanlık haklarına layık görülmemeyen kadın, ana babasına ve kocasına varis olamıyordu. Ölenin terekesi, erkek tarafından en yakın hısmına veya hısımlarına kalırdı. Ergin olmayanlar ve kadınlar, savaş güçleri olmadığından mirasa ortak olamadıkları gibi mirasın bir parçasını teşkil ederlerdi. Sonraları, erkek mirasçı bırakmadan ölenlere, kızlarının vâris oldukları görülmüş, ancak Hz. Peygamber zamanında mirasa ortak olmaya başlamışlardır. (9)

Hz. Peygamber'in risâletinin ilk onbeş senesi içinde bu miras meselesi dikkat çekmemişti. H. 3. yılda Ensârdan Evs b. Sabit vefat ettiğinde karısı ve genç yaşta dört kızı kalmıştı. Geleceğe göre Evs'in amcaoğulları onun bıraktığı mirasa sahip çıkmışlar, Evs'in ailesi ise bütün geçim vasıtalarından mahrum kalmışlardı. Hz. Peygambere müracaatları üzerine, mirasla ilgili hükümler vahyolundu. Böylece kadınların eş ve evlad olarak mirastaki yerleri belirlenmiş oldu. (9a)

EVLENME: Cahiliye'de evlenme bir satış akdi gibiydi. Karı-koca arasında bir hayat ortaklığı kurma fikri yoktu. Evlenme suretiyle kadın babanın hakimiyetinden, kocanın hakimiyetine geçirdi. Koca onun üzerinde mutlak bir mülkiyet hakkına sahipti. Onu gerektiğinde, bir bedel karşılığında satabilirdi. Evlenmeyi, serbest birleşmeden ayıran husus "Mehir" (belli bir para veya mal) verilmesi idi. Mehiri erkek, kadın tarafına, kadına değil onun babasına verirdi. Mehirsiz evlenme, kadın için yüz karası sayılırdı. (10)

(8) Ş.Günaltay, a.g.e., s.696

(9) Coşkun Üçok, Ahmet Mumcu, Türk Hukuk Tarihi, II. Baskı, Ank., 1981, s.98

(9a) İbn Kesir, Hadislerle Kur'an'ı Kerim Tefsiri: (Çev: Bekir Karlığa, Bâdrettin Çetiner), İst., 1983, c.4, s.1586 vd.; Tecrid-i Sarîh tercemesi, c.VIII, s.222-223; M. Hamidullah, İslama Giriş, (Çev: Kemal Kuşcu) V. Baskı, Ank, Tarihsiz, s.217

(10) Halil Cin, a.g.e., s.29-30

Bir baba, kızını, onun isteklerine bakmadan, fikrini almadan kendi istediğine verebilirdi. Evlenecek erkeğin babası veya yakın akrabası, kızın babasına gider ve kızı isterdi. Bu isteme işine "hitbe" denirdi. İki taraf arasında anlaşılır ve kız verilecek olursa, bir mehir tayin edilirdi. Babaya mehir ödenmeden evlenme gerçekleşemezdi. Evlenmelerde kadın, en çok mehir verene satılacak bir mal durumunda idi.(11) Yalnız, eşraf evlenmelerinde kadın erkek eşitliğine dikkat edilirdi. (12)

Koca, karısını istediği zaman boşayabilirdi. Kadını, birinci veya ikinci boşamadan sonra geri alabilirler, fakat üçüncü boşamadan sonra bir daha alamazlardı. Bu boşama-tekrar alma, bazan, kadının başkasıyla evlenmesine mâni olmak için başvuru olan bir yoldu. Arap erkeği, kadını boşadıktan sonra, bir yıl olan iddetin (yeni evlilik için bekleme süresinin) tamamlanacağı zaman tekrar alır ve bir müddet sonra yeniden boşardı. Böylece uzunca bir müddet kadın, yeni bir evlilik yapamazdı.

Cahiliye çağında, erkekler, kendi öz analarını, kızlarını, halalarını, teyzelerini nikahlayamazlardı. (13)

Araplar arasında geçerli olan pek çok nikah şekilleri vardı.

Bunlardan bir kısmı şöyledir:

1- İstibza nikahı: Asil birinin zürriyet almak için kadının âdet görmediği zamanda, kocasının izniyle, eşraftan biriyle münasebette bulunarak döl alması.

2- Bedel nikah: İki erkeğin karılarını değiştirmeleri.

3- Hıdn nikahı: Hür kadınların sevdikleri erkekle gizlice birleşmeleri. Cariyeler açıktan zina edebilir, fakat hür kadınlar için zina kötü görülürdü.

4- Ortak nikah: On kişiden az olmak üzere, erkeklerin anlaşarak bir kadını müştereken almaları. Kadın hamile olunca, dilediğini baba tayin ederdi.

(11) H. Cin, a.g.e, s.31; N. Çağatay, a.g.e., s.126

(12) Ş. Günaltan, a.g.m., s.199

(13) N. Çağatay, a.g.e., s.127

5- Biga nikahı: Kadınlardan bazıları evlerine gelen erkekleri, kabul ettiklerine dair kapılarına bayrak asardı. Çocuk olursa, bir kâif (kadın keşifçi) babayı tesbit ederdi.

6- Şigar nikahı: Mehr vermemek için erkeklerin, velisi oldukları kadınları değiştirerek almaları.

7- Makt nikahı: Babası ölen adamın üvey anasını alması. Karı da terekeye dahil idi. Bu sebeble üvey oğul mehr vermeden anayla evlenebiliirdi. Mehri kendisi alıp, anayı başkasına da verebilirdi. Kendisi alırsa, abasını kadının üzerine atar, böylece onun zevcesi olurdu. Ölenin oğlu küçükse, kadın, o büyüünceye kadar beklemek zorunda idi. Koca ölünce, kadın hemen babasına kaçabilirse kurtulur hürriyetine kavuşurdu.

8- Mut'a nikahı: Velilerin rızalarına lüzum görülmeden, kadınla erkeğin belli bir zaman için yaptıkları nikah akdi. Kadın, kendi kabilesinde kalır, kocasına bir mızrak, bir çadır verirdi. Kadın mut'a'ya son vermek istediğinde çadırın kapısını evvelce bulunduğu yönün aksine çevirirdi. Koca, kendi kabilesine dönerdi. Çocuk olursa, kadına ait olur ve filan kadının çocuğu diye anılırdı.

9- Ortaşma nikah: Kardeşlik anlaşması yapan iki adamın, malları gibi, karılarını da müşterek kullanmaları.

Erkek kardeşlerin, yalnız büyüğünün evlenip, diğerlerinin de zevce üzerinde hak sahibi olduğu bir nikah çeşidi daha vardır. (14)

Araplarda çok evlilik mevcut olup, sınırını, erkeğin serveti ve kudreti tayin ederdi. Yine buna göre câriyelere de sahip olurlardı.

Cahiliye devri Araplarda kadın, erkeğin nazarında, çeleneklere göre ve hukuk karşısında oldukça düşük bir seviyede idi. Her türlü kötülüğe lâyık görülüyorlar, ağır şartlarda yaşamak zorunda kalıyorlardı. Önemli olan, erkeğin kudreti ve hâkimiyeti idi. Bütün bunlara rağmen, o devirde bile kadınlar arasında mevki ve nüfuz sahibi, itibarlı

(14)Ş. Günaltay, a.g.m., s.702-706; Tecrid-i Sarih Tercemesi, c.XI., s.299-1; C. Üçok-A.Mumcu, a.g.e., s.84-85

olanlar da vardı. Özellikle asil ve zengin kimselerin kızları ve karıları toplumda belli bir mevki sahibi olup, itibarlı sayılırlardı. Mekke'nin en ileri gelen eşrafından Utbe b. Rebîa'nın kızı, Muaviye'nin annesi, Hind'in kocası Ebu Süfyan'ı nüfuzu altına aldığı ve Mekke'de Hz. Muhammed'e karşı açılan mücadelelerde, erkekler kadar rol oynadığı siyer kitaplarında yer almaktadır. (15)

Hatice b. Huveylid, Hz. Peygamberle evlenmeden önce de, mevki ve servet sahibi şerefli bir tüccardı. O, başkalarına mal ve para vererek ticaret yapar, onlara kârdan belli bir hisse ayırarak kârları paylaşırdı. Hz. Muhammed'le de, evlenmeden önce, bu şekilde ticaret ortaklığı vardır. "Hatice, akıl ve idrake iş gören şerefli ve zeki bir kadındı" (16)

İslam'ın zuhuru sırasında, "Bedevîler arasında efsanevî bir şöhrete sahip hekim bir kadın vardı. Şâir Ebû Simâk el-Esedî şiirlerinde bu kadının kabiliyetini şöyle dile getirmektedir: "Şuzaktaki Beni Evd'in tabîbesi Zeyneb'e kendimi göstermediğim için ölmem mi gerek?" Hekimlikle ilgili pratik bilgiye sahip, tedavide yetişmiş, göz hastalıkları ve yaraların iyileştirilmesinde tecrübeli olan bu kadın Araplar arasında oldukça meşhurdu. (16a)

Şiir, Arapların bizzat kurup, geliştirdikleri bir ilim olup, bu edebî sanatı icra edebilen, kabiliyetli kimseler de toplumda itibar sahibi idi. Bu alanda tanınmış kadınlarda vardı. Celile bint Mer'e, Cenân, Hansa (hem cahiliye hem de İslam çağında), Cenûb b. Aclan gibi kadınlar tanınmış şâirelerdi. Peygamberimizin annesi Amine bint Vehb'in de bazı şiirleri mevcuttur. (16b)

B- HİTİTLERDE

"Hitit devletinin başı olan kraldan sonra en önemli ve yetkili kişi, kralın annesidir ve "Tavannana" ünvanını taşır. Asıl kraliçeler, ancak kralın annesi öldükten sonra Tavannana ünvanını ve yetkilerini alabiliyorlar, resmî ve dinî törenlerde kraldan

(15) Ş. Günaltay, a.g.m., s.692

(16) İbn Cerir et-Teberî, *Milletleri ve Hükümdarlar Tarihi*, (Çev: Z. Kadiri Urgan-Ahmet Temir), Ank, 1955, c.II, I.Kısım, s.71-72

(16a) Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, (Çev: Said mutlu-Salih Tuğ), İst. 1969, c.II, s.103

(16b) Mehmed Zihni, *Meşâirü'n-Nisa*, c.I-II'de Cahiliye çağının meşhur kadınları yer almaktadır.

hemen sonra geliyorlardı. Hatta bazı halk bayramlarında devleti yalnız başına, kraliçe temsil ediyordu."

Fermanlarda kral ve kraliçenin imzası birlikte yer alıyordu. Mısır ve Hitit arasında yapılan dostluk antlaşmasının (Kadeş, M.Ö. 1294) metni Hitit kral ve kraliçesi tarafından mühürlenmişti.

"Evlendirmede kızın ana ve babasının onayı şarttır. Söz kesiminden sonra kız tarafına bir ağırlık (evlenme hediyesi =**Kuşata**) verilir. Buna karşılık kızın çeyiz getirmesi bir gelenektir." Evlilik öncesi nişan müessesesiyle ilgili ayrıntılı kurallar konmuştur. (17)

Miras hukuku biraz değişiktir. Ölen erkeğin malları karısı ve çocukları arasında paylaşılırdı. Baba evinde ölen kadının çeyizine kendi ana babası, koca evinde öleninkine de kocası mirasçı oluyordu. (18)

Çalışma hayatında kadın aynı işe karşılık, erkeğin yarı ücretini alabiliyordu. Kadınlara mal mülk sahibi olma hakkı tanınmıştır. (19)

Hitit kadınları topuklarına kadar inen, uzun kollu elbiseler giyer bele bir kemer bağlarıydı. (20)

C- SÜMERLER-BABİL-ASUR'DA

"Bu kavim dini inanışları bakımından çok Tanrılı ve uçlu sisteme bağlıdırlar ve bunlarda ikinci sırada kadın-ana bulunur. Toprak ve bereket tanrıçası olarak temsil edilir."

Siyâsi hayatta kraliçenin adı geçmez, ancak mezarlar kralın hemen yanında yer alır. (21)

(17) Afet İnan, a.g.e., s.9-va.

(18) A.g.e., s.13; Günseli Özkaya, *Tarih İçinde Kadın Hakları*, Ank., 1985, s.5

(19) Afet İnan, a.g.e., s.13

(20) A.g.e., s.14

(21) A.g.e., s.16-17

Hammurabi öncesi kanunlardan Urukagina zamanında yapılan kanunda polyandri (kadının birden fazla evlenmesi) âdeti yasaklanmıştır. (22) Demek ki o zamanlar da bu âdet yürürlükte idi.

Daha sonraki devre ait Urnamu kanunlarında dul kadınların korunması ve boşanma ile ilgili maddeler vardır. (23) Ana-İttisu kanunlarında aile hukukuyla ilgili evlenme, boşanma, boşanmada ödenecek tazminat hususları belirtilmiştir. (24)

Lipit-İstar kanunlarında da evlilikle ilgili maddeler, kızlara verilen başlık, eşlerin ayrılması hususları yer almaktadır. Hammurabi (M.Ö. 2123-2081) tarafından yapılan kanunlarda evlilik ve aile mülkiyeti ile ilgili maddeler bulunmaktadır. Çalışan kadınlarla (özellikle bira satıcısı) ilgili hükümler (mad. 108, 110), rahibelerin durumu, evlilik sözleşmesi (mad. 128), zina ile ilgili maddeler (Mad. 129-135), boşanmada çocuklu çocuksuz kadınların durumları (mad. 137-138), ikinci eşlerle evlenme ile ilgili hükümler kanunda ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Kanunlarda, cezalar kadınların mensup oldukları sınıfa göre değişmektedir. Çocukların durumu da annelerinin sınıfına bağlıdır. Veraset de aynı şekilde bu sınıf ve mevkiye göre değişmektedir. Kanunlardan süt annelik müessesinin bulunduğu da anlaşılabilir. (25)

Orta-Assur Kanunlarında, kadınlarla ilgili suçlar, bunların cezaları, boşanma (boşanmada erkek isterse tazminat verir, vermezse kadın hiçbir şey alamaz), evli kadınlar, duliar veya Asurlu kadınların sokağa çıkarken örtünmeleri ile ilgili maddeler bulundurmaktadır. (26) Bu kanunlara göre nişanlı kızın, nişanlısı ölürse adamın kalan erkek kardeşine verilir. Kocasını ölen kadına, çocuklar bakmak zorundadır. Ölenin ikinci karısı kalmışsa ve çocukları yoksa öncekinin çocukları ona bakarlar.

Çocuk düşürme cezası da, kazığa çakılmak olarak belirtilmiştir. (27)

(22) A.g.e., s.18

(23) Mevrure Tosun-Karriye Yalvaç, Sümer, Babil, Assur kanunları ve Amrî-i-Saduga Fermanı, Ank., 1975, s. 40

(24) A.g.e., s.47 vd.

(25) Mevrure Tosun-Karriye Yalvaç, Sümer, Babil, Assur kanunları ve Amrî-i-Saduga Fermanı, Ank., 1975, s.197 vd.

(26) A.g.e., s.251-252

(27) A.g.e., s.253-255 (43, 46, 53. maddeler)

Hammurabi kanunlarında, din görevlisi kadınların durumları ile ilgili maddelerden, toplumda yüksek mevki ve özel haklara sahip bazı sınıfların mevcudiyeti anlaşılmaktadır. Mabetlerde ve dışarda dini görevlerin çeşitli sınıflarına seçilen kadınlar, asil ailelerden gelmekte idiler. Bunlar, erkek tanrılara hizmet ederlerdi. Bazıları tımar sahibi olabilmekte, babalarının mirasından erkek evlat gibi tam hisse alabilmekte idiler. Bazıları da süt annelik yapmakla idi. (28)

Bütün bu kanun maddeleri Milat öncesi Mezopotamya kültür çevresindeki durumu yansıtmaktadır. Yine kanunlara göre evlilik medenî bir sözleşme olup, erkek birden fazla kadınla evlenemezdi. Ancak bazı hallerde odaklardan ve hatta ikinci evliliklerden bahsedilmektedir.

Mirasta, kızların payı mevcut olup, nisbetler aileye göre değişiyordu. Ana baba istediklerinde çocuklarını mirastan mahrum edebiliyorlardı.

Asur'da erkeğin otoritesi ve hakimiyeti daha çok ön planda idi. Boşanmayla ilgili durumlarda Sümer ve Babil'de kadına ödenecek tazminat miktarları kesin tesbit edilmiş olmakla birlikte Asur'da bu nusus tamamen kocanın isteğine bırakılmıştı. (29)

D- ATİNA'DA

Kız evleninceye kadar anasıyla birlikte babasının haremünde ve onun velayeti altında yaşar, babası onu istediği erkekle evlendirirdi. Evlenen kadın kocasının velâyetine girerdi. (30) "Evlenmeden babası ölür veya evli olan kocası ölürse babası veya kocasının mirasçısının velayetine girerdi." (31) "Kocanın mirasçısı yoksa, devlet kadına bir vasi tayin ederdi." (32)

Atina'da kadınlar yalnız ev işlerine bakardı. Sürekli olarak kadınları gözeten ve mallarını yöneten bir velileri vardı.

(28) A.g.e., s.273-vd.

(29) Gürseli Özkaya, *Tarih İçinde Kadın Hakları*, s.5; Afet İnan, a.g.e., s.20 vd.

(30) C. Üçok-A. Mumcu, *Türk Hukuk Tarihi*, s.82; H. Cin, a.g.e., s.25

(31) C. Üçok-A. Mumcu, a.g.e., s.82

(32) H. Cin, a.g.e., s.25

Kız veya karı vasiyetle istenilene bırakılabilirdi. Kadının bir cihazı bulunur ve bunun sahibi sayılırdı, ancak bundan yararlanma hakkı kocaya ait olurdu. Koca karısını boşadığında bu cihazı kadının velisine geri verirdi. Koca, zina işleyen karısını öldürme hakkına sahiptir.

İkinci bir kadınla evlenme, mevcut olup, bu ikincinin çocuklarının siyasal hakkı olmazdı. (33) Odalık bulundurma âdeti mevcuttu. (34)

E- ROMA'da

İlk kuruluş yıllarında yalnız erkek Roma vatandaşıdır, yani hak ve ödevlere sahiptir. Kadınlar, ya baba ya erkek kardeş ya da kocanın velâyet altındadır. En eski devirlerden beri eşit miras hakkına sahip olmasına rağmen, sahib olduğunu idare yetkisi, kullanma hakkı sınırlanmıştır. (35)

Kadınlar erkekler gibi aile tapınmalarına katılır ve eş yahut ana olarak herkesten saygı görürdü. (36)

F- ISPARTA'da

Erkekler askeri kamplarda uzun süre kaldıkları için yurttaş sayısı azalmış, sık sık yapılan savaşlar aile hayatını sarsmıştır.

Erkeklerin, karılarını çok az görmeleri, her türlü alış verişin kadınlar tarafından yapılması sebebiyle hemen her alanda erkeklerle eşit seviyeye gelmişlerdir. (37)

(33) C. Üçok-A. Mumcu, a.g.e., s.82-83

(34) Necdât Sevinç, *Eski Türklerde Kadın ve Aile*, İst., 1987, s.56

(35) H. Cin, a.g.e., s.25; C.Üçok-A. mumcu, a.g.e., s.83

(36) H. Cin, a.g.e., s.25

(37) H. Cin, a.g.e., s.25; C.Üçok-A. mumcu, a.g.e., s.83

G- ESKİ HİND ve ÇİN'de

Her iki toplumda da kadın, evlenme, miras ve diğer muamelelerde hiçbir hakka sahip değildi. Hind'de kadın, evde kocasının esiri idi. Hind telâkkilerine göre kadın zayıf karaktere ve kötü ahlâka sahip olduğu için "Manu Kanunu", onu çocukluğunda babasına, gençliğinde kocasına; kocanın ölümünde de oğulda veya kocanın akrabalarından bir erkeğe bağlı olmaya mecbur etmişti.

"Budizm'in kurucusu Buda, önceleri, kadınları dinine kabul etmemişti. Yakın arkadaşı Anenda'nın ısrarları üzerine kadınları dinine kabul etmesine rağmen, Anenda'ya "kadını dine kabul etmeseydik, Budizm saf bir şekilde uzun asırlar devam ederdi, fakat artık kadın aramıza girdikten sonra, bu dinin uzun müddet yaşayabileceğini sanmıyorum" demişti."(38)

Kadınlar vedaları okumaktan, ruhlara yapılan ayinlere katılmaktan, kurban merasimlerine katılmaktan men edilmişlerdi. Kadının dini efendisine hizmetten ibaretti. Ölen kocasıyla birlikte yanan kadın, en asil, en iyi kadın diye mabetlerde övülürdü.

Dul kalan kadın, kendini yakarak hayatını kurtarmış sayılır, aksi halde sefaletle düşerdi. (39)

"Çin'de yeni doğan çocuk erkekse pahalı kumaşlara kız ise bez parçalarına sarılırdı. Erkek çocuğun oyuncakları, kızinkilerden daha güzel olurdu. "Çoğu zaman kız çocuklarına isim vermez "bir, iki, üç" diye sayı ile çağılırdı. Kızlar on yaşından sonra sokağa çıkamazdı. (40)

"Ailenin en yaşlı erkeğinin mutlak söz sahibi olduğu "Federşâhi" aile tipi mevcut olup, kadınların hiçbir söz hakkı yoktu. Kadın, erkeğin atalarının dinine bağlıydı". (41)

Kadın erkek bir vâris doğuramaz, hırsızlık ve zina yapar veya kocasını ihmal

(38) N. Sevinç, a.g.e., s.47

(39) O. Keskinöglü-A.Berki, Hz. Muhammed, III. Baskı, Ank., 1981, s.9

(40) N. Sevinç, a.g.e., s.50-51

(41) M. Ersöz, Turk Ailesi, s.5

ederse, kocası tarafından boşanabilirdi. Aynı hak kadına tanınmamıştı. (42) "Erkeğe kötü davranan bir kadına yüz sopa cezası verilir, kadına fena davranan erkeğe ceza verilmezdi. Kibar bir Çin'li kadın küçük yaşta ayağını ezdirir, ayak parmaklarını aşağı doğru kıvırtırdı. Bu, gezmek için erkeğe gösterilen bir iyi niyetti. (43)

H- YAHUDİLİK'de

Tevrat'ın Tekvin bölümünde kadının yaratılışı şöyle anlatılmaktadır.

"Ve Allah insanı kendi suretinde yarattı, onu Allah'ın suretinde yarattı; onları erkek ve dişi olarak yarattı". (44)

"Ve Rab Allah adamdan aldığı kaburga kemiğinden bir kadın yaptı ve onu adama getirdi. Ve adam dedi: Şimdi bu benim kemiklerimden kemik, ve etimden ettir; buna Nisa denilecek, çünkü o insandan alındı. Bunun için insan anasını ve babasını bırakacak ve karısına yapışacaktır, ve bir beden olacaklardır." (45)

Cennette, kadın, yılanın hilesiyle yasak meyvedan yedi, "ve kendisiyle beraber kocasına da verdi, o da yedi." (46) Bu hususda kocasını kandırdığı için Rab "kadına dedi: Zahmetini ve gebeliğini ziyadesiyle çoğaltacağım; açrı ile evlat doğuracaksın; ve arzun kocana olacak o da sana hâkim olacaktır." (47) Cennetten insanoğlunun çıkarılışının suçlusu kadındır. Karısının sözünü dinlediği için erkeğe de bir takım cezalar verilmiştir. (48) Bu yüzden İsrail hukukunda ailede erkek mutlak hâkimdir. Ancak, kadın ana olarak baba ile aynı derecede hürmete ayıktır. Musa'ya verilen on emirden birini de bu hürmettir. (49)

(42)N. Sevinç, a.g.e., s.47

(43)A.g.e., s.50

(44)Kitab-ı Mukaddes; Tekvin, bab 1, a.27

(45)Kitab-ı Mukaddes; Tekvin, bab 2, a.22-24

(46)Kitab-ı Mukaddes; Tekvin, bab 3, a.6

(47)Kitab-ı Mukaddes; Tekvin, bab 3, a.6

(48)Kitab-ı Mukaddes; Tekvin, bab 3, a.17

(49)Kitab-ı Mukaddes; Çıkış, bab 20, a.12

Ailenin mutlak hakını olan babalar, kızlarını cariye olarak verebilmektedirler. "Ve eğer bir adam kızını cariye olarak satarsa" (50) cümlesi ile bu husus belirtilmektedir.

Âdet zamanlarında kadın murdar sayılır. Onun dokunduğu eşya ve o eşyalara dokunan erkek de akşama kadar murdar olur. (51)

Kadınlar, Sinagogda yapılan ibâdetlere katılamaz. Ancak başları örtülü olarak ibadeti seyredebilirler. (52)

Yahudilik'te kadının boşanma hakkı yoktur. Erkek, istediği zaman karısını boşayabilmektedir. (51)

Miras hakkında, kız çocuklar ancak erkek vârisin olmaması halinde sahib olurlardı. (54)

I- HRİSTİYANLIK'TA

Hristiyanlık'ta, Yahudilik'te mevcut olan, ilk günahkar kadın imajı biraz daha kuvvetle hissedilmektedir. Nitekim St. Paul "Hiçbir kadına, öğrenmeğe ve erkekler üzerinde bir otoriteye sahip olmasına mücade etmem. O sessiz kalmaya mecburdur. İlk önce Adem sonra Havva yaratıldı. Adem aldanmadı. Fakat (kadın) Havva aldatıldı, günahkar oldu. Dünyaya günahı getiren Adem değil Havva idi. Hz. İsa'nın ölüm sebebi Havva'dır, kadındır. Havva suç işledi. Hz. İsa insanlığa mal edilen bu suç için kendisini kurban etti..." (55) demektedir. Bu bakımdan kadın, Hristiyan âleminde, erkeğine bağlı bir hizmetkâr olmanın ötesine geçememiştir. (56)

Yine St. Paul'e göre yaratılış sırası şöyledir: "Allah, Hz. İsa, erkek, kadın. Kadın değil, sadece erkek Allah'ın hürmetine yaratıldı. Fakat kadın sadece erkeğin

(50) *Kitab-ı Mukaddes; Çıkış, bab 21, a.7*

(51) *Kitab-ı Mukaddes; Levîler, bab 15, a.19-33*

(52) G. Tümer-A. Küçük, *Dinier Tarihi, Ank., 1988, s.132*

(53) A.g.e., s.35

(54) B. Topaloğlu, *İslam'da Kadın, s.15*

(55) Prof. Dr. Ahmet Uğur, *İslâm Tarihi Ders Notları (II. Sınıf), Ank, 1983, s.VIII*

(56) G. Özkaya, *Tarih İçinde Kadın Hakları, Ank., 1985, s.7*

hürmetine yaratıldı. Toplu yapılan ibadetlerde kadın peçesini giyip sessizce oturmak mecburiyetindedir. Eğer bir şey sormak isterse, kocasının eve gelmesini bekleyecek ve ona soracaktır" (57)

1074'de Papa Gregory VII., din adamlarının evlenmelerini yasak etti. VI. yüzyılda Macon (Gavi)'de toplanan papazlar, kadının gerçekten insan olup olmadığını tartışıyorlardı. Thomas Aquinas, kadının kilisede ve sivil hayatta eşit olarak tanınmasının asla düşünülmeceğini savundu. Ona göre kadın, sadece insan neslinin üremesinde erkeğe yardım eder ve o bu sebeple yaratılmıştır. (58) Bu anlayışla yüzyıllar boyu Hristiyan dünyasında kadın kocasının mülkü olarak kabul edildi. Hatta İngiltere'de XI. asra kadar, kocalar karılarını sarabilirlerdi. (59)

Yine İngiltere'de kadın, murdar sayıldığı için İncil'e el süremezdi. "Kadınlar İncil okuma hakkına ancak VIII. Henry devrinde (1509-1547) kavuşmuşlardı. Bir kaç asır öncesine kadar, Almanya'da kadının çocuğunu emzireceği süreyi koca tayin ediyordu. İngiltere'de 1788 yılına kadar kadın kocasının haklı haksız, her dediğini yapmaya mecburdu. İngiliz Piskoposu Dour, 1888 yılında Westminster kilisesinde hutbe verirken şöyle diyordu: Bundan yüz sene öncesine kadar kadın, erkeğin sofrasına oturmak hakkına sahip olmadığı gibi, kendisine sorulmadan söze başlaması da caiz değildi. Kocasını hakkında sahip olmadığı gibi, kendisine sorulmadan söze başlaması da caiz değildi. Kocasını, başının ucuna kocaman bir sopa asardı, bu karısı ne zaman bir emrini tutmazsa onu kullanırdı. Kadının sözü kızlarına bile geçmezdi. Erkek çocukları ise, aralarına ev içinde bir hizmetçi kadından fazla paye vermezlerdi." (60) Hz. Musa'nın on emrinde yer alan, Tevrat'ta sık sık tekrarlanan ve İncil'de de geçen "anana babana hürmet et" ve "babaya yahut anaya kötü söyleyen mutlaka öldürülsün" (61) emrini, ortaçağ Hristiyan âlemindeki tutum ve davranışlarla bağdaştırmak pek mümkün görünmemektedir.

(57) A. Uğur, a.g.e., s.VII

(58) A.g.e., s.VIII

(59) N. Sevinç, a.g.e., s.46

(60) N. Sevinç, a.g.e., s.46

(61) Kitab-ı Mukaddes; Markas bab 7, a.10

Tevrat'ta "afsuncu kadını yaşatmayacaksın" (62) ifadesinde kaynağını bulan, XIII. yüzyıldan XVIII. yüzyıla kadar devam eden falcı avında pek çok kadın telef olmuştur. Bu hususta pek çok ünlü Hristiyan ilahiyatçının desteğini almış, sonuçta suçu ispat edilmese de sadece şüphe üzerine kadınlar diri diri yakılmışlardır. (63)

J- MOĞOLLAR'DA

Moğollar'da, âilede asalet kadın tarafından gelirdi ve âilenin hâkimi ana idi. Dolayısıyla ana soyu ile evlenme yasağı vardı. (64)

Cengiz'in kanunu "Uluğ Yasa" 'da devlet tarafından âile hukukuna dair vaz edilmiş kaideler vardı. Meselâ bir kadın dengi olmayan bir erkekle evlenemezdi. Fakat bir kızı dengi olan bir erkek istediği zaman da, babası ve anası vermemezlik edemezdi. (64a)

Ana âilesi (Mâderitip)'ne ve kanunlarda yer alan kâidelere rağmen, Moğollar'da günlük hayatta kadının durumunun pek iyi olduğu söylenemez. Cuveynî'nin Tarihi'nde verdiği bilgilere göre XIII. yüzyılda kadınlar ve çocukları hem savaşta hemde barışta erkeklerin işlerini de yaparlardı. (64b) Marco Polo'nun Karakum'la ilgili verdiği bilgilere göre de Tatar hanımları, bütün bu işlerini, öte beri almak ve satmak gibi işleri görüyorlar, erkekler bu tür işlerle hiç ilgilenmiyorlar, sadece ava çıkıyor ve savaş hazırlığı ile meşgul oluyorlardı. Karakum'da kadınlar, kocalarına sadık iyi eş ve ev kadını idi. (65)

Moğollar'da çok evlilik mevcuttu. Bir evin içinde on yahut onbeş kadın bir arada yaşıyor ancak birbiriyle oldukça iyi geçiniyorlardı. Marco Polo'nun ifâdeleriyle; "aralarında su bile sızıyor, en küçük bir münakaşa bile geçmiyor. Bunca kalabalık,

(62) Kitab-ı Mukaddes; Çıkış, bab 22, a.18

(63) Ahmet Uğur, İslam Tarihi Ders Notları (II. Sınıf), s. VIII

(64) Ziya Gökalp, Makaleler VII, s.240

(64a) Ziya Gökalp, Türk Medeniyeti Tarihi, İst., 1976, s.297

(64b) Alaaddin Ata Melik Cuveynî, Tarih-i Cihan-Guşâ, (Çev: Mürsel Öztürk) Ank, 1988, c.I, s.99

(65) Marco Polo Seyehatnâmesi, Haz. Filiz Dokuman, c.I, s.69

sulh, sükûn, adeta kardeşlik havası içinde yaşıyor. Her bir kadının evde ayrı bir işi var. Kimi çocuk bakıyor, kimi yemek pişiriyor, bulaşık yıkıyor, kimi de ev işlerini görüyor. Erkekler birden çok kadını alabiliyorlar, dileyen yüze yakın kadınla bile evleniyor, yeter ki bakabilsin onları geçindirebilsin. Zenginler ve Hanlar arasında yüzden çok kadın alabilen var.

Erkek evlenirken eşinin annesine bir hediye veriyor. Ama kadınlar kocalarına herhangi bir şey vermiyorlar. Evin içinde en itibarlı yeri ilk kanı oluyor. En çok o sayılıyor, onun sözü dinleniyor. Diğer kadınların itibarı ve sözü ise ondan sonra geliyor." (66)

Marco Polo, ordu ve teşkilatta gerekli insan gücünün çok evlilikte sağlandığını, ülkelere budist ve müslümanların on kadın bile alabildiğini, güçleri yetiyorsa, daha fazla da alabildiklerini seyahatnâmede bildirmektedir. (67)

Türkerde olduğu gibi, özellikle mevkii sahibi kadınlar, binicilik, atıcılık ve savaş usullerinde oldukça maharetli ve etkin idi. Türkistan'da hükümdar Kaydu (Kubilay Han'ın yeğeni)'nun kızı Ayyürek güçlü, cesur bir kızdı. Ülkede bileğini bükecek bir erkek daha yoktu. Cesaretle, kuvvette nice erkeği pes ettirmiş, nicesini ok atmada, kılıç vuruşmada alt atmıştı. Babası, evlenmesini istediğinde, ancak kendisini yenebilecek biriyle evlenebileceğini söylemiş ancak deremeler sonunda kimse onu yenememiş. (68)

Hanedan mensupları haricinde kadınların, erkeklerle, benzer hak ve değere sahip oldukları söylenemez. Ancak "XVI. yüzyılın birinci yarısında yazılmış olduğu anlaşılan "Eski Tsaayın Biçik" adlı Moğol kanununda, hukukun başka alanlarında ihmal edilmiş olan Moğol kadının kamu hukuku alanında bazı imtiyazlara sahip olduğu görülmektedir; adı geçen kanunun 8. maddesinde aynen şöyle denmektedir.

"Bir kadın bir beye gider de kendisine veya yakınlarına verilmiş olan bir cezanın affedilmesini rica ederse, genel olarak diğer cinse karşı duyulan hürmetten ötürü küçük cezalar affedilir, büyük cezaların ise yarısı indirilir." (69)

(66) Marco Polo Seyehatnâmesi, c.I, s.69-70

(67) A.g.e., c. I, s.88

(68) A.g.e., c.II, s.197

(69) Bahriye Üçok, İslâm Devletlerinde Kadın Hükümdarlar, Ank., 1965, s.178-179

Bütün Moğol hanedanlarında kadınlar merasime ziyafetlere, bazan kurultaylara bile iştirak etmişler. Merasim'de kadınlar, hanedan azası içindeki mevkilerine göre, hükümdarın ve tahtın yanında yer almışlar; Temür'ün zamanında bile kadınlar resmi içkili ziyafet meclislerine katılmışlardır. "Bu kadınlar devlet odamlarına içkili ziyafet vermişler; bütün bu gibi merasimlerde, altın ve gümüş tepsiyle getirilen şarabı ipek mendillerde tuttıkları küçük kadehleri ayrı ayrı bir merasimle içen kibar kadınlar, vekar ve haysiyetlerini yabancıların İslam âlimlerinin bile hürmetle bahsettikleri şekilde ve nizamlarına tamamiyle aykırı olarak, içtimâî hayata iştiraki, Türk saltanak usullerinden biri ve onlara has olmak üzere mübah sayılarak o zamanın bazı İran şairleri tarafından medhedilmiştir." (70)

Cengiz Han'ın annesi Uluneke ile hanımı Börte sarayda büyük nüfuz sahibi idiler. "Özellikle Uluneke'nin nüfuzu çok büyüktü, her konuda kendisine danışılırdı. Kadınlar Cengiz Han'ın kurultay çalışmalarına da katılır, alıncak siyasi veya askeri kararlarında faal rol oynarlardı." (71)

Cengiz Han'ın ziyaret eden bir Çin'li taoist filozof Çang Çun, Cengiz Han'ın karısı tarafından davet edilmiş, mükemmel surette ağırlandı. (72)

Cengiz'in yerine geçen Ogetay ölünce (639/1241) büyük oğulların annesi, akıl, bilgi ve tecrübe bakımından esas bir kadın olan Töregene Hatun, Kaan'ın oğullarına, kardeşlerine ve kardeşlerinin oğullarına elçiler gönderip Kaan'ın ölümünü duyurarak, memleket işlerinin yüz üstü kalmaması, devlet idaresinin bozulmaması için oy birliğiyle bir han seçilinceye kadar ülkeyi yönetecek bir kimse lazım diye yazdı. Bunun üzerine, başta Çağatay olmak üzere diğer şehzadeler, kurultay toplanıp hanlık işini yoluna koyuncaya kadar ülke yönetiminin dizginlerini şehzadelerin annesi Töregene Hatun'un eline alması, görevlilerin yerinde kalması ve yasalardan sapılmaması gibi görüşlerini bildirdiler. Çok akıllı ve bilgili bir kadın olan Töregene Hatun, şehzadelerin bu kararından da cesaret alarak tam bir yetkiyle ülkenin işlerini eline aldı. Onun rakibi olabilecek olan Möge Hatun da Kaan'dan bir süre sonra ölmüş ve böylece Töregene

(70) Zeki V. Toğan, *Umumî Türk Tarihine Giriş, İst., 1981, s.98-99*

(71) N. Sevinç, *a.g.e., s.34*

(72) N. Sevinç, *a.g.e., s.33*

Hatun'un önünde herhangi bir engel kalmamıştı. Daha önce kendine düşman olanların kalplerini de iyilik ve armağanlarla kendine çevirdi.

Kaan'ın sağlığında Töregene Hatun'a darılmış olanlardan hiçbiri, idarenin onun eline geçmesinden sonra, onunla uğraşmaya kalkışmadı. Yönetimden ayrılınca onların tekrar kendisiyle uğraşacağını anlayan Hatun "hemen başla, çünkü vakit keskin kılıçtır" sözü uyarınca onların herbirine iyilik etmeyi uygun gördü. Tehlikeli gördüklerini de ortadan kaldırmak istedi." (73)

Ögetay'ın büyük oğlu Güyük, Kaan öldüğünde Batu'nun maiyyetinde Macaristan seferinde idi.(74) Dönüşte saray yakınında karargâh kurdu. "Daha önce, geleneklere göre, ülkenin yönetimi annesi Törenege Hatun'a teslim edildiği için bu konuda herhangi bir müdahalede bulunmadı." (75)

Cuveynî'nin bu ifâdelerinden anlaşıldığını göre Moğollarda büyük oğul bulunmadığı zaman, Hatun'un başa geçmesi geleneklerden imiş.

Bu sebeble bir hatunun devlet idaresini ele alması hiç yadırganmamış, bilâkis destek görmüştür.

Ögetay Kaan hayatta iken, Töregene Hatun'la görüşmek için saraya gelip giden ve onun güvenini kazanmış olan Fatıma adlı kadın, Töregene Hatun, ülke işlerini eline alınca, Emir Cinkay'ın başkaldırması üzerine hatunla yakınlığını daha da artırdı. Fatıma, devlet yönetiminde söz sahibi oldu. Her şte görüşü ve düşüncesi alınıyordu. "Sarayın bütün sırlarını öğrenince kendisine karşı olan devlet büyüklerini görevden uzaklaştırdı. Eli, vilayetlere kadar uzandı. Bunun üzerine memurlar, görevlerinde kalabilmek için onun tarafından yerlerini aldılar." Güyük zamanında Fatıma öldürüldü. (76)

Ögetay'ın ölümünden sonra idareyi ele alan Töregene Hatun, han'ı seçmek üzere toplanan kurultayda alınan kararla yerini büyük oğul Güyük'e bıraktı. Bu kurultaya ilk gelen, beraberinde kalabalık bir ordu bulunan Sarkotohi Beki (77) ve oğullarıydı.

(73) Cuveynî, a.g.e., s.260

(74) Halil Edhem, *Düvel'ül- İslamiyye, İst., 1927, s.344*

(75) Cuveynî, a.g.e., s.266

(76) Cuveynî, a.g.e., c.I, s.263-264

(77) Beki: Kraliçe anlamına gelmektedir.

Hanedan mensubu kadınların da kurultaya katılması adettendi. Han seçilen Göyük Han, "eski ve yeni hazinelerin kapılarının açılmasını emretti. Hazineye bulunan mücevherleri altınları gümnüşleri ve kumaşları cinlerine göre ayırıp halka taksim edilmesi işini, Kurultay'ın en saygın kimselerinden olan Sorkotoni Beki'ye bıraktı. Önce, Cengiz Han'ın soyundan olan kadın erkek herkese payları verildi." (78) Hanedan üyesi kadınlar kurultaya katılabildikleri gibi, hazineden pay da alıyorlar babalarının mirasına ortak oluyorlardı. Nitekim Mengü Kaan'da ülkeyi oğulları, kızları, kız ve erkek kardeşleri arasında pallaştırmıştı."(79)

Cengiz'in oğlu Tali'nin hanımı olan Sorkotoni Beki, Mengü, Kubilay, Hülagu ve Arıg Böke'nin annesi idi. Ögetay zamanında Tali'nin ölümünden sonra devlet işlerinde daima görüşü alınan bir hatun olup, "kaan, herkesin onun emir ve yasaklarına uymasını, hiç kimsenin onun fermanından dışarı çıkmamasını söyledi. Beki, bütün oğullarının yetiştirilmesinde, devlet işlerinin çekilip çevrilmesinde, tayin ve terfilerde, ticaretle öyle kurallar koydu ki, hiçbir erkek onun yaptıklarını yapamaz ve işleri o kadar düzene sokamazdı. Ögetay Kaan, ülke meselelerini hallederken ve ordu düzenlemeye başlarken önce onun düşünce ve görüşlerini alır, ona hiçbir değişiklik yapmadan uygulardı." (80)

Sorkotoni Beki zamanında, vergi memurları, satıneler ve askerler, onun vereceği cezanın ağırlığından çekinerek halka âdil davranırdı. Bu yüzden ülkedeki insanlar mutlu ve müreifeh idiler. "O, kurultaylarda veya şehzâdelerin toplandıkları günlerde, törenlerde ve bayramlarda, süsleme, ziynet eşyası takma, incelik ve nezaket bakımınlarından orada hazır bulunanların hepsinden daha çok göze çarpardı. Himayesi ve fermanı ülkenin her yanında geçerliydi." (81)

Güyük Han zamanında da mevkiini muhafaza eden bu hatun, Göyük'ün ölümü ile Mengü Kaan'ın başa geçişi arasındaki karışık zamanda yine sözü geçer bir idareci idi. Gayretleri sonunda oğlu Mengü tahta geçti. "Beki, saray işlerinin düzenlenmesi, devlet büyüklerinin, akrabaların ve yabancıların Kaan'ın huzuruna giriş çıkışları konularında öyle kurallar koydu ki, cihan padişahları bile o kadarını yapamazdı." (82)

(78) *Cuveynî, a.g.e., c.I, s.263-264*

(79) *Cuveynî, a.g.e., c.I, s.108*

(80) *Cuveynî, a.g.e., c.III, s.8*

(81) *A.g.e., c.III, s.8*

(82) *A.g.e., c.III, s.9*

1292'de ölen Beki ve oğlu Hülağu'nun karısı tokuz Hatun nesturi Hristiyan mezhebinde olup, hristiyanları himaye etmişlerdi. Tokuz Hatun, Selçuklu sultanı II. İzzeddin Keykavus'u Hülağu nezdinde himaye etmişti. (83)

Göyük Han'ın 1248'de ölümünden Mengü'nün tahla çıkışına kadar idareyi Göyük'ün eşi Oğul Gaymış aldı. "Ala Kamak'ta toplanan şehzadeler ve Batu, kurultay toplanıp yeni bir han seçilinceye kadar ülke yönetimini Oğul Gaymış ve oğulları Hoca ve Naku'nun ellerine bırakmaya karar verdiler." (84)

Mengü, han seçilince, Çağatay ve Ögetay soyundan şehzadeler karşı çıkmıştı. Bunların bir kısmı cezalandırıldı, ulusları perişan edildi. Fakat "şeklen bu uluslar mahvedilmemişti, meselâ Göyük'ün dul eşi Emil'deki ordasında ve Çağatay ordasının hakimesi olarak kalmıştı." (85)

Kubilay Han'ın dört karısı vardı, karılarına imparatoriçe deniyordu. Marco Polo, bunlardan herbirinin en az bin kişilik bir hizmetkar ordusu olduğunu belirtmektedir. (86)

Abaka Han'ın büyük karısı Bulgon Hatun, Bağdad şehrinin dışında ayrı bir şehir bina ederek, ona Horosan ismini vermişti.(87)

Moğolların İslâmiyeti kabullerinde bir müslüman hatunun rolü olmuştur. "Abaka Han torunu şehzâde Gazan'ın terbiyesini gelini (Argun'un zevcesi) Selçuk Hâtun'a (Rükneddin Kılıç Arslan IV.'ün kızı) havale etmişti. Bu Hatun'un terbiyesi neticesinde Gazan'da İslam ruhu yerleşir." Hudavend Hatun adıyla anılan bu hatun Argun'dan dul kaldıktan sonra Niğde'de yaşayıp 1330'da vefat etmiş ve orada yaptırdığı türbeye defn olunmuştur. (88)

Mevlânâ'nın halifesi Arif Çelebi, Moğolları müslüman yapmak için çok uğraşmış, Gazan'ın İslâmiyeti kabulünden sonra sık sık Tebriz'de bu han'ın ve Olcaytu'nun

(83) Z. V. Toğan, a.g.e., s.261

(84) Cuveyni, a.g.e., c.I, s.277

(85) W. Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, Ank., 1975, s.251

(86) Marco Polo *Seyehatnamesi*, c.I, s.88

(87) Z. V. Toğan, a.g.e., s.308

(88) Z. V. Toğan, a.g.e., s.236

sarayında bulunmuş ve büyük hatun İltüzmiş Hatun'un huzurunda sema ayinleri yapmıştı.(89)

Abaka'nın torunu Tekudur Ahmed Han'ın Türk şeyhleriyle fazlaca meşguliyeti yüzünden devlet işlerine çoğu zaman annesi Kutup Hatun bakmıştı.(90) Demek ki Moğollar'ın İslâmiyeti kabulünden sonra da hatunlarla ilgili anelerinde pek değişiklik olmamıştı. Saray hayatında hatunlar mevkiilerini ve buna bağlı sosyal yaşantılarını aynen devam ettirmişlerdi.

Berke Han'ın sarayında, kadınların ve emirlerin her birinin yanında bir imam ve müezzin vardı. Berke Han, kızını Baybars'a vermiş, bu evlilikten Sait Han Muhammed Nasıreddin Berke Han doğmuştu. 1279'da bu genç sultan annesi olan Berke Han'ın kızı ile birlikte Şam'a gitmişti. Bundan pek az sonra Suriye'de bir ayaklanma olmuş, sultan asileri kandırmak üzere annesini göndermişti. Sehrin ileri gelenleri onu karşılamaya çıkmışlar, âdete uyarak ayaklarına halılar sermişlerdi. Ancak görüşmeler, Melikenin yakınları hatası dolayısıyla başarısızlıkla neticelenmiş, bunun üzerine Sultan annesini kerak kalesine göndermişti. (91)

Bütün bunlardan anlaşılıyor ki, halktan kadınlar hem evlerinde, hem de dışarda çalışmakla birlikte pek fazla imtiyaza sahip değillerdi. Üst tabaka, daha doğrusu saray mensupları hanımlar ise gerek idarede gerekse sosyal hayatta itibar ve saygı görüyorlar ve etkin rol oynayabiliyorlardı.

(89) Z. V. Toğan, a.g.e., s.265

(90) Z. V. Toğan, a.g.e., s.267

(91) W. Barthold, a.g.e., s.237-240

II. BÖLÜM

İSLÂMİYETTEN ÖNCE TÜRKLERDE KADININ DURUMU:

A- GENEL OLARAK TOPLUMDA YERİ

Türklerde kadın, hem halk arasında hem de idari, siyasi hayatta oldukça önemli ve değerli bir mevkiye sahip olagelmıştır. Türk'ün gözünde kadının erkekten aşağı bir yanının varlığı söz konusu değildir. (1)

Türk düşüncesinde kadının temel nitelikleri "Ana"lık ve "Kahramanlık"tır. Bu bakımdan, kadın, ata binme, silah kullanma ve savaş gücü gibi, bazı toplumlarda sadece erkeklere mal edilen hususiyetleri ile de değerlemeye tabidir. Tarih kaynaklarında Türklerin, kutsal ve büyük değer taşıyan haklara "Ana hakkı" dedikleri ve bunu "Tanrı hakkı" ile eşit tuttukları görülmektedir. Bu anlayış İslamî dönemde daha da belirginleşmiştir. (2)

Kadın ile erkeğin bütün toplu işlerde beraber bulunması şarttı. Karı ile koca, âile ocağında barınan "Od Ata" ile "Od Ana"nın şekilleri ve timsalleri idiler. Evli kadınlar kutsal sayılır, ona tecavüz edenler şiddetle cezalandırılırdı. (3)

İbn Fazlan'ın seyahatnamesinde bildirdiğine göre Oğuzlarda, kadınlar yerli yabancı erkeklerden kaçmazlar. Aynı şekilde, kadın, vücudunun hiçbir yerini insanlardan gizlemezlerdi. Buna rağmen zina diye birşey bilmezler. Böyle bir suç

(1) Erdoğan Tanrıöven, *Türk Milliyetçiliği ve Kadın, Kayseri, 1978, s.21 vd.*

(2) Burhan Göksel, *Çağlar Boyunca Türk Kadını ve Atatürk, Ank., 1993, s.114*

(3) Ziya Gökalp, *Türk Medeniyeti Tarihi, İst., 1976, s.322; Emel Doğramacı, Türkiye'de Kadının Dünü ve Bugünü, Ank., 1989, s.1-2*

işleyen birini ortaya çıkarırlarsa onu iki parçaya bölerler. "Şöyle ki: Bu kimseyi iki ağacın dallarını bir yere yaklaştırarak bağlarlar. Sonra bu dalları bırakırlar. Dalların eski durumuna gelmesi neticesi o kimse iki parçaya bölünür" (4)

Bulgar Türklerinde de kadın ve erkekler beraber şehre girip yıkanır, birbirinden kaçınmazlar, bununla beraber, herhangi bir şekide zina etmezlerdi. Zina, onlara göre en büyük suçlardan sayılırdı. "İçlerinden biri zina ederse, kim olursa olsun dört kazık çakıp zina edenin el ve ayaklarını bunlara bağlarlar. Sonra onu boynundan uyluklarına kadar balta ile yararak iki parçaya ayırırlar. Kadına da aynı cezayı tatbik ederler." (5) Kadın ve erkek aynı hukuk kurallarına tâbidirler.

Rasonyi'nin Vambery'den kaydına göre eski Türkçe'de alüfte, piç (veled-i zina) sözlerine rastlanmaz. Bu anlama gelen sözler sonradan, diğer dillerden özellikle Farça'dan geçmiştir. "Kadınların adları arasında temiz ve faziletli manasına gelen meselâ; Hun, Sabir ve Uygur Arig, Arık Uygur, Silig, Kazan Silu sözlerinin bulunması sebebsiz değildir." (6)

Zina cezalarının oldukça ağır olması, dilde bir hususla ilgili kelime bulunmaması Türkler'de zinanın çok nadir vuku bulunduğunu ve bunun sebebi ve neticesi olarak toplumda kadının son derece değerli ve iffetli, kutsal bir mevkiye sahip olduğunu göstermektedir.

"Eski Türk topluluğunda hür olan ve Asya Hunlarından beri ata binip, ok attığı, top oynama, güreş gibi ağır spor yaptığı, savaflara katıldığı tesbit edilen, namus ve iffetine düşkünlüğü yabancı kaynaklarda bile belirtilen Türk kadını itibar sahibi olup, muharebede düşman eline geçmesi büyük zillet sayılırdı. (6a) Bu husus, Orhun Abidelerinde de "Çin milletine, beğlik eden erkek evlâd: kıl oldu, hanımlık kız evlâdı câriye oldu" ifâdeleriyle belirtilmektedir. (6b)

(4) İbn Fazlan Seyehatnamesi (Haz. Ramazan Çeçen), İst., 1975, s.31

(5) A.g.e., s.57

(6) László Rásonyi, Tarihte türklük, Ank., 1971, s.58

(6a) İbrahim Kafesoğlu, Türk Mili Kültürü, III. baskı, İst., 1984, s.217 ve 333

(6b) Muharrem Ergin, Orhun Abideleri.

Eski Türklerde fertler, savaşçılık ve mücedele sahasında şahsiyetlerini bulurlar ve gösterecekleri kahramanlık ölçüsünde cemiyetteki yerlerini alırlardı. Kadınlar da aynı şekilde yetişmiş olup, çok kere erkeklerle birlikte savaşa katılırlardı. Binlerce kilometrelik göç hareketlerinde, bütün âile efradı ile birlikte yeni yurt kurmak zorunda kalan Bozkırlı Türk'e kadının her sahada olduğu gibi, savaşta da destek olması tabii idi. (6c)

B- EFSÂNELERDE KADIN:

"Türk mitolojisindeki kahramanların hatunları, umumiyetle Tanrı tarafından gönderilmiş kutsal kadınlardı. Türk mitolojisindeki erkek irsanî, kadın ise ruhanî bir kisveye bürünmüşlerdi." Oğuz destanında olduğu gibi, Uygur destanında da Böğü-Han'ın hatunu Tanrı tarafından gönderilmiştir. Yine, Böğü-Han'a, yeryüzünün hâkimi olabileceğini müjdeleyen de, Tanrı tarafından gönderilmiş olan bu hatundur. Onun tavsiyesiyle askerini toplayarak savaşa giden Böcü Han yeryüzünü zapteder. (7)

Bazı efsanelerde kadın tanrıların adı geçmekte olup, bunlar daima namus ve fazileti, analığı temsil etmişlerdir. Yakut Türklerinin "Er-Sogotoh" efsanesinde onun türediği kutsal ağaçtan bahsedilirken,

"Bu kutsal ağacın da, bir sahibi var idi,
Bir dişi Tanrı idi, saçları da kar idi,
Kendisi ihtiyardı, göğsü de ap alaca,
Görenler sanır idi, bir keklik gibi kırca" denilmektedir.
Er-Sogotoh ağaca arasını babasını sorduğunda aldığı cevap;
"Gök Tanrısı Er-Teyon onun babası imiş!
Karısı Kübey Hatun, onun anası imiş!"
olmuştur. (8)

(6c) İbrahim Kafesoğlu, a.g.e., s.229

(7) Bahaddin Ögel, Türk Mitolojisi, Ank., 1971, s.87

(8) B. Ögel, a.g.e., s.100

"Yine Yakut mitolojisinde insan ve hayvanlara süt veren, bir Gök Anası da vardı. Herkesin eşini bularak birleştiren hayvan ilâhesi, sexiz iyi kadın ruh, cadılar, yeni evlileri koruyan tanrıçalar gibi birçok yardımcı Ana Tanrılar da Mevcut İdi. (9) Yakutlarda Ayısıt-Yardııcı, bereket ve refah sağlayıcı dişi ruhlar zümresinin adı idi. Hamile kadınlar daima bu ruhların himayesi altında bulunurlar, kızlar Ayısıt adına "Tangara" (put) yapıp, yataklarının altında saklarlar, kısır kadınlar, çocuk vermesi için Ayısıta dua ederlerdi. (9)

Altaylılara göre Umay, çocukları ve hayvan yavrularını ve bütün dişileri koruyan bir dişi Tanrı'dır. Türklerin tanrıları arasında dişi tengri-ruhların en ünlüsü ve çok eski çağlardan beri malum olanı da bu Umay'dır. (10) Orhun Abidelerinden Küttigin Abidesinde hatun bu tanrıçaya benzetilmekte, Tonyukuk Abidesinde de "Tanrı, Umay İlâhe mukaddes yer, su, üzerine çöküverdi her halde" ifâdeleriyle de bizzat ondan bahsedilmektedir.(11) Altaylılarda Umay'dan başka iki dişi tanrı daha vardır. Ana Maygıl ve Akene (Ak ana). Akene yaratılış efsanesinde geçer. Ana Maygıl ise milleti koruyan bir dişi ruhtur; "buna 'ulus anası' da denir" (12) Altay yaratılış destanında Tevrat etkisiyle Adem- Havva, yasak meyve ve kadını bundan yemesi motifleri işlenmiştir. Hem bu destanda hem de Türklerin Ay-Atom ile ilgili menşe efsanelerinde kadının erkekten sonra yaratılmış olduğu belirtilmekle beraber, kadın, erkeğe nazaran düşük bir mevkide gösterilmemiştir. (13)

Uygurca Oğuz destanında, Oğuz'un gök ve yerin kızıyla evlenmesi şöyle anlatılmaktadır:

Oğuz Kağan bir yerde, Tanrıya yalvarırken:

"Karanlık bastı birden, bir ışık düştü gökten!

Öyle bir ışık indî, parlak aydan, güneşten!

Oğuz Kağan yürüdü, yakınına ışığın

Oturduğunu gördü, ortasında bir kızın!

(9) Abdülkadir İnan, *Eski Türk Dini Tarihi*, İst., 1976, s.26-27

(10) Abdülkadir İnan, a.g.e., İst. 1970

(11) Muharrem Ergin, *Orhun Abideleri*, İst., 1970

(12) Abdülkadir İnan, a.g.e., s.27

(13) B. Ögel, *Türk Mitolojisi*, s:476

Bir ben vardı başında, ateş gibi ışığı,
 Çok güzel bir kızdı bu, sanki kutup yıldızı!
 Öyle güzel bir kız ki, gülse gök güle durur!
 Kız ağlamak istese, gök de ağlaya durur!
 Oğuz kızı görünce, akli gitti beyninden,
 Kıza vuruldu birden, sevdi kızı gönülden,"
 Oğuz'un yerin kızı ile evlenmesinde de;
 "Ava gitmişti bir gün. ormanda Oğuz Kağan,
 Gölün ortasında, bir tek bir ağaç uzuyordu.
 Ağacın koğuğunda, bir kız oturuyordu.
 Gözü gökten daha çok, bu bir Tanrı kızıydı,
 Irmak dalgası gibi, saçları dalgalıydı.
 Bir inci idi dişi, ağzında hep parlayan,
 Oğuz kızı görünce, akli başından gitti,

Nedense yüreğine kardan bir ateş girdi" (14) ifadeleriyle Oğuz Kağan'ın hatunlarının Tanrı tarafından gönderilen kutsal varlıklar olduğu belirtilmiştir.

Han-nâme'ye göre, Buyan-Han'ın dört karısı ve kırk tane kuması vardı. Hiç oğlu yoktu; Tanrı ona hep kız vermişti. Bu surette Kırk-Kız'ı olmuştu. Bu kırk kızdan, Kırk-kız (Kırgız) kavmi meydana gelmiştir. (15) Buyan Han yine haremde karılarından birinin hamile olduğunu görünce "eğer sen bana bir oğlan çocuğu doğurursan, seni **Baş Hatun (Bânû-yı Bânûvân)** yaparım.. Yok bir kız doğurursan, seni de kızını da öldürürüm" diyor. (16) Efsanelerde kadınlara yakıştırılan, namus, fazilet ve kudsiyet sıfatlarına rağmen zaman zaman erkek evlad özellikle istenmiştir. Buyan Han'ın bu çocuğu da kız olmuş fakat annesi korkudan onu erkek gibi giydirip öyle büyötmeye

(14) B. Ögel, a.g.e., s.117

(15) B. Ögel, a.g.e., s.114; *Altay Efsanesinde Kırgızlar, Kazak Hükümdarları, Sağın Han'ın kızı ve kırk cariyesinin semadan nur inen ırmağa temas etmelerinden türemişlerdir. Ziya Cökalp, Türk Medeniyet Tarihi, İst., 1976, s.110*

(16) B. Ögel, a.g.e., s.411

başlamış, adını Alan Kova koymuş. Onbeş yaşına geldiğinde yiğit gibi avlanır, tuttuğunu koparır olmuş. (17) Ziya Gökalp'e göre Kayı sülalesi, bu Alan Kova'nın gökten inen yeşil gözlü ilâhdan gebe kalması sonucu dünyaya gelen iki oğlundan türemiştir. (18)

Manas destanında, Manas'ın karısı Kanıkey hakkında "iki kollarının, iki yeni adeta birer zırh gibidir." ifadeleri mevcut olup, onun kahramanlıkları ve kuvveti anlatılmaktadır. (19) Kuvvet ve cesaretine rağmen Kanıkey de hamile iken erkek evlad istemiştir:

"Eğer kız doğurursam icabına bakayım,

Onu ateşe atıp, ateşlerde yakayım!

Onu sulara atıp, sulara boğayım.

Yok bir oğlum olursa güleyim sevineyim" (20)

Aynı destanda Manas'ın oğlu Semetey, güreşte herkesi yendiği için Akın'ın kızı Ay-Çörek ile evlenmiştir. (21)

Güney Sibirya'daki Minusinsk Tatarlarının söylediği Türkçe destanlarda da kahramanlığı ile meşhur kızlardan bahsedilmektedir.

"Çok eski çağlarda, kahraman bir kız varmış,

Adı Kubakka imiş, yeryüzünde yaşarmış" (21) gibi.

(17) B. Ögel, a.g.e., s.413

(18) Z. Gökalp, Türk Medeniyeti Tarihi, s.100

(19) B. Ögel, a.g.e., s.515; Abdülkadir İnan, Manas Destanı, İst., 1972 s.50

(20) B. Ögel, a.g.e., s.532

(21) B. Ögel, a.g.e. s.537

C- TÜRKLER'DE ÂİLE

Türk âilesi, dünya ölçüsünde bilinen klasik yapıdaki, bir çok milletin âile yapısından farklı bir yapıdadır.

Görünüş itibariyle bazan dar, bazan geniş âileye benzer dar âilenin kopukluğu yoktur. Nesiller arasında sevgi saygı yanında manevi mesuliyetinin gerektirdiği bir bağlılık vardır. Nesillerin birbirine karşı mesuliyetleri vardır. Bunlar ömür boyu devam eder. Türk âilesi, geniş âile de değildir. Âile, evlenme fiili ile başlamaktadır. Evlenme ev kurmaktır. (22)

Gelinle güvey mallarını birleştirerek, ortak bir ev sahibi olurlardı. Bunlar ne erkeğin baba ocağından ne de kızın törkününde (baba ocağı) oturmazlar, yeni bir ev kurarlardı. Bundan dolayı Türklerde, her evlenmeden yeni bir ev doğardı. (23)

Eski Türklerde ev, Araplarda olduğu gibi, yalnız kocaya ait değildi, kariyla kocanın ortak malıydı. Bu sebeble evin erkeğine "Ev Ağası" denildiği gibi, evin hamına da "Ev Hanımı" ünvanı verilir. (24)

Kadın yalnız ev içinde değil, tarlada pazarda da hayat arkadaşının yardımcısı idi. Bu hal zamanımızda da aynen devam etmektedir. Kari koca arasında mal ayrılığı prensibi mevcut olup, evli kadın, malları üzerinde istediği işlemde bulunabilirdi. Kadın, baba eviyle de ilişkisini kesmezdi. Boşanma halinde yalnız babasının evinden getirdiği malı değil, evlilik boyunca bu maldan harcanan kısmı da kocasından isteyebilirdi. (25)

Z. Gökalp'e göre, Türkler ve Cermenler pederşahlık devrini yaşamadan pederî (baba) âile tipine geçmişlerdir. Pederî âile, pederşahi âileden çok farklıdır. Pederî âilede babanın otoritesi sonsuz değildir. Eşi ve çocukları üzerinde yalnız demokratik bir velâyet vardı ki, buna baba velâyeti ve koca velâyeti denmektedir. Pederşahi

(22) Ziya Gökalp, *Türk Medeniyeti Tarihi*, s.295.

(23) Ziya Gökalp, *Türk Medeniyeti Tarihi*, s.296; Z. Gökalp, *Türkçülüğü: Eserleri, İst., 1979, s.153*

(24) Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Eserleri*, s.153

(25) Mehmet Eröz, *Türk Ailesi, İst., 1977, s.7*

âilede ise, babanın çocuklar ve eşi üzerinde sulta'sı vardır. Çocuklarıyla beraber, eşi ve âileye dahil bütün diğer fertler âile reisinin adi malları ve mülkleri mahiyetindedir. (26)

Râsaayi, Türklerde yeni kurulan ailelerin koca tarafını tuttuğunu, yeni gelen kadının, kocasının ailesine hizmet ettiğini ve onun malı sayıldığını, kadını pederinden satın almak gerektiğini ifade etmektedir. (27) Eski Türk Medeniyetinde kadınların yüksek hukuka sahip olması Madeni âile tipinin Türklerde evvelce görüldüğünün işaretidir. (28)

Madeni âile tipinden evvel ya da daha sonra, pederşahi bir dönemi geçirmiş olabileceği kabul edilmektedir. Ancak, Râsenyi'nin ifâdelerinde ki gibi ya da diğer Milletlerde mevcut pederşahi âile tipi Türklerde yaşanmamıştır. "Türklerde pederşahi âile tipinin varlığı kabul edilse bile, bu kendine mahsus ayrı bir pederşahlıktır." (29)

Radloff'un, Atlaylılar'a ait verdiği bilgilere göre "kadın erkeğe tamamiyle tâbidir, onun ismini anmaya cesaret edemez, ona seslenirken, "apşıyagım" (efendim) der. "Kadın, erkeğin her emrini yerine getirir ve onu her zaman desteklemeye çalışır. Buna karşılık erkek de kadına belli bir saygı tavrı takınır, başkaları yanında onu "apakayım" (karıcığım) diye çağırır. Bir erkeğin bir kadına dayak attığı duyulmamış şeydir. (30) Bu ve benzeri durumlar Türklerin zayıf bir pederşahlık devri geçirdiğini göstermektedir. Bu dönemde bile kadının iyi bir mevkii daima mevcut olmuştur. "Kadın dürüst, iffetli, çalışkan olduğu zaman, erkeğine bağlı olduğu zaman, hep itibar görmüş, sayılmıştır." (31)

(26) Ziya Gökalp, *Türk Medeniyet Tarihi*, s.304 vd.; Z. Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, s.152; Z. Gökalp, *Türk Ailesinin Tekâmülü*, *Makaleler VII*, Ank., 1982, s.238. vd.; Mehmet Eröz, *Türk Ailesi*, s.10. vd.'da teferruatlı bilgi bulunmaktadır; Bahaddin Ögel, *Türk Milleti ve Türk Devleti, Tarihte Türk Devletleri*, c.I, Ank., 1987, s.66

(27) L. Râsonyi, *Tarihte Türklük*, s.56

(28) Z. Gökalp, *Makaleler VII*, s.239

(29) M. Eröz, *Türk Ailesi*, s.12

(30) M. Eröz, a.g.e., s.15 vd.

(31) M. Eröz, a.g.e., s. 21

Hunlarda, oğullar babaları ölünce üvey anneleri ile evlenmekte ve ölen kardeşlerin karılarını da sağ kalanlar almakta idi. "Bu âdetlerin iki sebebi vardır: 1-Bir kadın kocasının ruhuna da hizmet edeceğinden, ölenin oğlu veya kardeşi ile evlenir ise bu vazifesini gene yerine getirebilir. Halbuki yabancı bir erkek ile evlenirse, yabancı iki erkeğe ve atalarına birden hizmet edemez. 2. Sağ kalan eşin eski soyuna dönerek bir miktar malı beraber götürmesi ve bir iş gücünün eksilmesi böylece önlenmek istenmiştir." (32)

Hunlarda olduğu gibi Göktürklerde de, oğullar babaları ölünce üvey annelerini alırlardı. Kardeş ölünce karısını ve amca ölünce karısını almak kardeş ve yiğenler için mecburidir. Uygurlarda da aynı âdet (leviratus) mevcut idi. (33)

İbn Fazlan, Oğuzlar'da da bu geleneğin varlığını şöyle anlatmaktadır. "Evlenme âdetleri şöyledir: İçlerinden biri diğerinin kızını, kız kardeşini veya velâyeti altında bulunan bir kadını şu kadar Harezmi kumaşı karşılığında ister. Başlığı velîye verdikten sonra kızı alır, evine (çadırına) götürür. Çok kere başlık, deve, hayvan veya başka birşey olabilir. Velisi ile anlaşığı başlığı ödemededen hiçbir kimse kadınla evlenemez. Bu meblağı ödeyince çekinmeden gelir, kadının bulunduğu eve (çadıra) girer. Babasının, anasının ve kardeşlerinin huzurunda onu alıp götürür. Onlar da buna mâni olmazlar. Bir adam ölü, arkasında karısı ve çocukları kalsa, öz anası olmamak şartıyla, büyük oğlu babasının dul karısıyla evlenir." (34)

Eski Türklerde soyda hem ana cihetinden, hemde baba cihetinden akraba olanlar vardı. Birincilere ana soyu, ikincilere baba soyu denir. (35) "Asaleti ifade eden "soylu soplu", "soyu sopu temiz" sözlerinde soy, baba tarafını ifâde ederken, sop da ana tarafını göstermektedir." (36) Ana soyu ile baba soyu kıymetçe birbirine eşittir. Asalet yalnız baba cihetinde gelmezdi. Ana tarafından da gelirdi. Bir adamın tam bir asil olması için, hem baba, hem de ana tarafından asil olması gerekiyordu.

(32) C. Üçok-A.Mumcu, *Türk Hukuk Tarihi*, s.15-16

(33) C.Üçok-A. Mumcu, *Türk Hukuk Tarihi*; Orhan Türkođan, *Türk Tarihinin Sosyolojisi*, s.315; İbrahim Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, s.294

(34) İbn Fazlan *Seyhatnamesi*, s.32

(35) Z. Gökalp, *Türkçülüğü Esasları*, s.151;

(36) M.Eröz, *Türk Ailesi*, s.23

"Sülâlelerin meydana gelmesinden sonra da, bu iki türlü asalet devam etmiştir. Bu devirde, baba tarafından prens olanlara "Tekin", ana tarafından prens olanlara "İnal" ünvanları veriliirdi.

Bir şehzadenin hakan olabilmesi için, onun hem tekın, hemde inal olması; yani hem baba, hemde ana tarafından sülâleye mensup bulunması lâzımdı" (37)

Doğu'da ve Batı'da akrabalık yalnız babadan geldiği için, dillerinde yalnız babadan akrabaların isimleri bulunduğu halde, Türk dilince anneden akraba isimleri de mevcuttur. Türklerde her iki taraf eşit olup, "dört atanın hakkı bir" kabul edilir. Evlilik bağıyla iki taraf birbirini akraba olurlar. "Ansızın ölen Muhan'ın cenaze törenine o sırada Türkler nezdinde bulunan Çin elçisi de katılmağa davet edildi. Görünüşe göre, elçinin matem törenine katılmak istememesi üzerine, katılması için Türk yetkilileri tarafından şu mucib sebebler ileri sürüldü: "İki devlet, Türk ve Çin devletleri evlenme yoluyla bir bağlantı içinde bulduklarına göre, siz buna (Matem törenine) nasıl iştirak edemezsiniz?" Türk evlenme telâkkisine dayanılarak ileri sürülen bu mucib sebeblere rağmen, Çin elçisi mâtem törenine katılmıyor; çünkü katılınca Türk âdeti gereğince yüzünü çizmesi gerekecektir."

"Görülüyor ki, Türk evlenme telâkkisine göre, evlenme ile meydana gelen akrabalık, kendisi ile birlikte, yapılması gayet tabii sayılan bir takım vecibeler getirmektedir. Bu vecibeler, hangi devletten ve soydan olurlarsa olsunlar herkes tarafından yerine getirilsin istenmektedir. (38)

Evlenecek erkek, kız tarafına "Kalın" vermek mecburiyetinde idi. (39) Bazı Türk boylarında buna değişik isimler verilmiştir. Doğu Türkistan Türklerinde "Toyluk", (40) Kızıgor ve Bozkurtlarda "Süyek Satma" (41) gibi. Yani evlenenlerin hayatlarını tanzim etmeleri için yapılan bir yardım mahiyetinde idi, kalın. Kadın, eğer boşanıp baba evine giderse, kalın olarak verilen mal iade edilirdi. Ancak boşanmaya koca

(37) Z. Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, s.151; Z. Gökalp, *Türk Medeniyet Tarihi*, s.293 vd.

(38) M. Altay Köymen, *Alp Arslan Zamanı Türk Toplum Hahatı*, Ank., 1973, s.19

(39) Kaşgarlı Mahmut, *Divanü Lügati'k- Türk*, c.III, Ank, 1986, s.371. *Kalın*: Çehiz olarak geçmekte bir de atasözü yer almakta: "Kalın berse kız alır, kerek bolsa kız alır "

(40) M. Eröz, *Türk Ailesi*, s.6

(41) A.g.e., s.36

sebebe olmuşsa, kalın iade edilmezdi. Bu kalına karşılık kız da çeyiz getirirdi. Kalından dolayı maddi kayba uğrayacak olan koca karısını boşanmayı istemezdi. Kadın da getirdiği çeyizle aile mülkünün ortağı olurdu. (42)

Bütün Türk boylarında, doğan çocuk erkek olduğu takdirde sevinç yaratır. Doğumda olduğu gibi, mirasta da erkek üstünlüğü vardır. Mirasa evde bulunan erkek çocuklar vâris olurlar. Baba hayatta iken ev kurup ayrılmış olanlar, ev kurarken mirastan hisselerini almış sayılırlardı. (43)

Kızlar da evlenirken "Yumuş"(44) adıyla babanın mairandan çeyizini alırdı. Baba öldüğünde evde kızlar kalmışsa, bunlar erkek varisin eline geçer, erkek mirasçı bunları evlendirerek kalın alır ve karşılığında onlara çeyiz verirdi. Evlenene kadar kızlara bakmaya mecbur idiler. (45)

Maderi (ana âilesi) izlerin daha fazla olduğu Doğu Türklerinde ve Uygurlarda 630 senesinden sonra Uygur boylarını toplayan Pusa'nın annesi, devlet içinde önemli bir rol oynamış ve muhakemeleri bile idare etmişti. (46)

Avcı Türklerde kadınların hukuku, erkeklerinkinden daha yüksekti. Avcı aşiretlerden bir kız, sürü sahibi yani göçebe bir erkekle evlenmek istemezdi. Çünkü avcı Türklerde, gelin bir "kalın" karşılığı olarak, kocasının obasına gitmezdi. Gelin, kendi obasında kalır, güvey bir hizmetçi gibi onun obasına, "iç güvey" sıfatıyla gelirdi. Bu suretle hukukça karısından daha düşük bir mevkide bulunurdu. Bu tip iç güveylik Altay Türklerinden Barangüz uruğunda görülmektedir. Bu sebeble avcı Türklerde (uygurların bir kısmında Uryankitlerde) bir kıza babası tarafından "seni sürü sahibi bir erkeğe vereceğim!" tarzında tehdit yapıldığında, çok kere kızın intihar ettiği görülmüştür. (47)

Hemen hemen bütün Türk cemiyetlerinde birkaç istisna dışında evlilik tek eş alma şeklinde olmuştur. "Minusinsk çevresinde yaşayan Tatarların destanlarında, en temiz tek evlilikte yaşayan kahramanlardan bahsedilir. Uygurların çoğunluğu da tek

(42) N. Sevinç, *Eski Türklerde Kadın ve Aile*, s.69-70

(43) M. Eröz, *Türk Ailesi*, s.16,18

(44) Z. Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, s.153

(45) M. Eröz, *Türk Ailesi*, s.16

(46) B. Ogel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, Ist., 1971, c.II, s.22 vd.

(47) Z. Gökalp, *Türk Medeniyet Tarihi*, s.289; Z. Gökalp, *Makaleler VII*, s.240

zevceli idiler." (48) Efsaneler ve Dede Korkut hikayelerinde adı geçen kahramanlar da hep tek zevceli idiler.

İkinci zevce için eski Türkçe'de Türkçe kökten kelimeye rastlanmamaktadır. Yalnız Divan-ı Lugat-i-Türk'te cariyeye ve odalıklarla ilgili kelime ve deyimler bulunmaktadır. Orhun âbidelerinde ise eş olarak, İlbilge Hatundan başka birinin adı geçmemektedir.

Hunlarda çok kadınla evlenme mevcut olup, her birine kalın vermek gerekirdi. Bu yüzden yalnızca zenginler birden fazla evlenebilirlerdi. "Kadınlar arasında hiyerarşi vardı. İlk kadın evin asıl hanımı sayılır, sonradan alınanlar ancak cariyeye olabilirlerdi. (49) Birinciden sonrakiler cariyeye hükmünde olunca bunlara evlilik denilemez. Çünkü Türklerde nikahlı olarak ancak tek zevce alınabilirdi. Bazı âileler fetihlerle zenginleşince ve "hakanlar han mahiyetini alınca, yani sulta sahibi olunca, birden fazla kadına da sahip olmaya başladılar. Kaşgarlı Mahmud'a göre zevcenin üç derecesi vardı.

1- Hatun: Hükümler sülâlesinden olan zevceye denir. Çünkü hatun kelimesi prenses manasında idi. Hatunlar birkaç tane olursa, bunların bir tanesi Melike Mevkiinde bulunurdu. Buna "Türkan (Terken" yahut "Türkan Hatun" denilirdi. Bu bütün zevcelerin üzerindeydi.

2- Konçuy: Çin prenseslerinden olan zevceye konçuy denilirdi. Konçuy Çince "Perenses" manasındadır. Divan-ı Lugat-i-Türk'te 'konçuy, hatundan bir derece aşağı olan kadın, bige, prenses' olarak tarif edilmekte ve "Katun Konçuy" dendiği belirtilmektedir. (50) Her Türk hakanı bir konçuy'a sahip olmaya çalıştığından zamanla "konçuy" kelimesi, zevce manasını aldı.

3- Kuma: Türk ve Çin sülâlelerinin haricinden alınanlardır. Bunların çocukları kendi annelerine "Anne" diye hitap edemezler, "Teyze" diye hitap ederlerdi. Yalnız hatuna "Anne" diye hitap ederlerdi. Hatunlar bir kaç tane olup "Türkan (Terken)

(48) L. Râsony, *Tarihte Türklük*, s.57

(49) Şerif Başstav, "Atilla ve Hunları" *Tarihte Türk Devletleri*, c.I, s.41; Coşkun Üçok-A. Mumcu, *Türk Hukuk Tarihi*, s.6

(50) Kaşgarlı M., *Divan*, c.I, s.240

Hatun" varsa ona "Anne" diye çağırırlardı. Kumaların çocukları babalarının mirasına giremezler, babaları hakan olsa bile asla hakan olamazlardı. Kuma hükümdar sülâlesinden bile olsa hakanın kendi ilinden olmadıkları için hatun ünvanını alamazlar bu sebebe çocukları da hakan olamazlardı. (51)

Cariyelerin çoğalmasıyla hakanların saraylarında haremler oluşmaya başlamıştır. Ordugâhlarda da harem önemli bir yer tutardı. "Eski Türk devletleri, savaş ile il almak ideali üzerine kurulmuş devletlerdi. Bu sebeple hakanlar, uzun süren savaşlara gider ve evlerinden uzak kalırlardı. Savaşlarda hakanların, "harem daireleri"nin yanında bulunması eski bir âdet idi."

Çoğu zaman askerlerin âileleri de ordunun arkasından gelirdi. Bunlar alınan yerlere yerleşirdi. "Baş Hatun" resmî törenlerde, hakanın yanında bulunurdu. Fakat bunun yanında, bir çok sınıflara ayrılmış, pek çok da cariye vardı ki, bunlar başkalarına pek görünmezlerdi." Göktürkler cariye "Kün" derlerdi. Bu kelime Çince'den geçmiştir. Uygurlar "Kün"ü hürem dairesi karşılığında kullanmışlardır. Uygurlar harem dairesinde cariye ve memurlar için "Küntekî Kırkınlık" deyimini de kullanırlardı. Harezmi-şahlar çağında daha çok, "Hatunlar Sarayı" deyimini yayılmağa başlamıştır." (52)

İbn Fazlan'ın belirttiğine göre, "Hazar hakanının âdetlerinden biri de saraylarında dâima yirmibeş tâne kadın bulundurmasıdır. Bunlar her biri, komşu ülkeler hükümdarlarından birinin kızıdır. Kimini rıza ile, kimini zorla almıştır. Ayrıca odalık olarak gayet güzel altmış câriyesi vardır. Hür ve câriye olan bu kadınlardan herbirinin ayrı bir köşkü, sâc ağacıyla kaplı kubbeli bir çadırı vardır. Her kubbeli çadırın etrafında başka bir âdi çadır vardır. Bunlardan başka, her câriyenin muhafızlığını yapan bir hadım bulunur. Hakan bu cârilerden birini istediği zaman, onun muhafızlığını yapan hadıma haber gönderir. Göz açıp kapayınca kadar hadım câriyeyi Hâkan'a getirir ve onu kubbeli çadırın kapısı önünde bekler. Daha sonra câriyeyi çadırına geri götürürdü. (53)

(51) Ziya Gökalp, *Türk Medeniyet Tarihi*, s.328; Z. Gökalp, *Türkçülüğü: Esasları*, s.155; Orhan Türkdoğan, *Türk Tarihinin Sosyolojisi*, s.315. vd.; İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s.267; Bahaddin Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, c.II, s.26, 135

(52) B. Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, c.II, s.134-135

(53) İbn Fazlan *Seyhatnamesi*, s.77-78. Buradaki bilgiler Yakut'un Hazar maddesinden alınmıştır.

Bazı şartlar altında zengin Kazak'lar da ikinci bir kadınla evlenirlerdi. Bir ata sözünde:

"Sart (Şehirli Uygur) baysa (zenginleşse) tam salar (ev yapar)

Kazak baysa, avrat alar (Kadın alır)" şeklinde zengin olanların evlendikleri belirtilmiştir. Ancak bu, yaygın bir âdet olmayıp, kadın kısır olduğunda ya da erkek çocuk doğurmadığında ikinci evlenme vuku bulurdu. İkinci kadın evde iyi bir mevkiye sahip olamazdı. (54)

Ebu Dülefi'nin Kutluklar hakkında verdiği bilgiye göre evlenme hususunda Kutluklar'ın değişik âdetleri vardı. "Kız kardeşleriyle evlenirler. Kadınları ömürleri boyunca sadece bir erkekle evlenir. Kocasını ölen kadın bir daha evlenemez. İçlerinde zinâ eden kadın veya erkeği yakarlar. Onlar arasında boşanma yoktur. Evlenen erkek bütün malını mihr olarak verdiği gibi, kızın velisine bir sene hizmet eder. Hükümdarları da evlenemez. (55) Kız kardeşle evlenme âdetinin ne derece ya da ne şekilde mevcut olduğunu bilemiyoruz.

D- GÜNLÜK HAYATTA KADIN

"Çin kaynakları, Türkelerin kadın-erkek, çoluk-çocuk birarada çalıştıklarını, birlikte ilkbahar ve sonbahar bayramlarını kutladıklarını, birlikte toylara, düğünlere, yaşlara katıldıklarını anlatır" Buna dair ip uçlarını Orhun Abidelerinde de bulmak mümkündür. Dede Korkut destanlarında, hanlarla hatunların şölenlere, yağmalı-toylara, diğer toplantılara birlikte katıldığı anlatılır. (56)

Türkmenlerde, keçe ve yün kurnaş dokuma sanatları mevcuttu.

Hizmetçi bulunmadığı ve esirler az olduğu için, bu işler genellikle kadınlar tarafından yapılıyordu. Eski Türk kadınları, ihtiyaçları olmasa da yine el işleriyle uğraşıyor, boş kalıp sırf eğlencelerle vakit geçirmiyorlardı. Selçuklu prensesleri bile el işleriyle zamanlarını değerlendiriyorlardı. (57)

(54) M. Eröz, *Türk Ailesi*, s.27

(55) *Ebu Dülefi'ri Risalesinden Türk Ülkeleriyle İlgili Kısmın Tercemesi* (Haz. Ramazan Çeçen) ibn Fazlan *Seyehatnamesi'nin devamında*, s.91

(56) M. Eröz, *Türk Ailesi*, s.29

(57) *Ziya Gökalp, Türk medeniyet Tarihi*, s.373

Türk kadınlarının eskinden beri gergef işledikleri Priskos'un kaydından anlaşılmaktadır.(58) Marco Polo'nun belirttiğine göre, "Kirmanlı kadınlar ince el işlemlerinde usta; buranın asilleri için çamaşır ve elbise dikiyor, üstlerine de her türlü güzellikte işler işliyorlar. Kirmanlı kadınlar yalnız elbise üstlerine de birbirlerinden güzel desenler işliyorlardı. (59)

Divan-ı Kaşgarlıda, kadının ip eğirdiği (60), keçe dokuduğu, (61) nakış işlediği, (62) dikiş diktiği (63) ve çocuklara bakmak, (64) emzirmek, (65) uyutmak, (66) ekmek yapmak (67) gibi ev ve el işleriyle meşgul olduğu deyimlerde ve cümle örneklerinde ifade edilmektedir.

"Eski Türklerde, ev kadınları, yalnız ev işleri ile değil, hayvanları sağma ve sütlerini hazırlama gibi vazifeleri de yüklenirlerdi. (68) Çadırların çözülmesi ve kurulması, arabaya yükleme, sağılan süttten tereyağı ve peynir çıkarma, deri işçiliği, ayakkabı, keçe çorab, giyim, keçe imâli de hep kadının vazifeleri arasında idi. (69)

Tarlada ve pazarda da kadın daima kocasının yanında bulunurdu. Alışverişte, fiyat kesilmesinde çok zaman kadının sözü geçerdi. İktisâdi hürriyete sahip olup, pazar işlerini yalnız da halledebilirdi. (70) İbn Batutani (XIV. yüzyılda) Kırım'daki pazarlardan bahsederken "Bir başka kadını da aynı şekilde gördüm (yüzü açık), yanındaki köleleriyle pazara süt, yoğurt getirip satar, karşılığında koku ve esanslar satın alırdı." diyerek gezdiği bütün Türk illerinde kadınların dışarıda da yüzlerinin açık olduğunu ve pazarlarda kadınların da kendi ürettikleri malların alışverişini yaptıklarını belirtmektedir. (71)

(58) İ. Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, s.308

(59) *Marco Polo Seyehatnamesi*, s.32

(60) *Kaşgarlı, Divan*, c.II s.9

(61) *Divan*, c.II, s.99 ve 304

(62) *Divan*, c.III, s.301

(63) *Divan*, c.II, s.150

(64) *Divan*, c.II, s.302, 307

(65) *Divan*, c.III, s.304

(66) *Divan*, c.III, s.58, 185

(67) *Divan*, c.III, s.57

(68) B. Ögel, *Türk Kültür Tarihine Giriş*, c.III, İst., 1978, s.7

(69) L. Râsonyi, *Tarihte Türklük*, s.58

(70) M. Eröz, *Türk Ailesi*, s.6

(71) M. Eröz, *Türk Ailesi*, s.6

Bu tür vazifelerden arta kalan zamanlara da eğlenceye ayırırlar. Dügün eğlencelerinden başka, çeşitli top oyunları oynar, yarışmalar katılırlardı. (72) İbn Fazlan İtil Bulgarlarının kadın erkek bir arada ırmaklarda yıkandıklarını da kaydetmektedir. (73)

E- GİYİM-SÜSLENME

Talas kıyısında bulunan ve M.S. II. ve IV. asır Hunlara ait kurganlarda ve kadın iskeletlerinin yanında, mutfak eşyalarından başka, ağaçtan örülmüş sepetler de bulunmakta idi.

Biri erkek, diğeri de kadın olmak üzere iki ölüyü ihtiva eden mezarlar da bulunmuştu. (74) Kadının cesedi kısmen mumyalanmış ve başı kırmızı ipekten bir kumaşla örtülerek ensesine bağlanmıştı. İpekli entarisinin üzerinde, ipekten bağlar görülmekte idi. Ayaklarında çarık bulunuyordu. Tetkike değer olan nokta, kadının da deriden bir pantolon giymiş olması idi. (74) Bu açıklamalardan anlaşıldığına göre Hunlarda, kadınlar, başlarına ipek örtü bağlar ve ipekli elbiseleri giyerlerdi. Pantolon ise eski Türk kadınlarında yaygın bir giyim eşyası idi. Çünkü kadınlar da erkekler gibi ata biner, yarışmalara ve muharebelere katılırlardı. Göçebe Türklere hayat daha çok yollarda ve at sırtında geçtiğinden ve daima yaylalarda havvanlarla uçaşıldığından pantolon veya buna benzeri şalvar, kadınlar içinde ideal bir seçimdi.

Göktürk devrinde, Kırgız kadınları yün şayaktan veya Çin ipeklilerinden elbiseler giyerlerdi. (75)

Marco Polo, Badakson'da kadınların bir kısmının, pamuklu kumaştan yapılmış pantolon giydiklerini, özellikle asil kadınların pantolonu tercih ettiklerini söylüyor. "Bunlar, üstlerine de bol kısa elbise giyiyorlardı. Böylece daha toplu görünüyorlardı. Erkekler şişman kadınlardan hoşlanmakta idiler." (76)

(72) İ. Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s.275

(73) İbn Fazlan *Seyhatnamesi*, s.57

(74) B. Ögel, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, s.93-94

(75) B. Ögel, *a.g.e.*, s.209

(76) Marco Polo *Seyh.*, s.53

Bürünçek, Yaşmak ve Sorguç, baş örtüleri için kullanılan isimlerdi. (77) Boyunbağı da kişinin hem soğuk için hemde süs için kullanılmakta idi. Harzemşahlarda "hatun boyun bağın boyunığa saldı" ifadesi mevcuttu. Eski Türklerde boyunbağı süslü ve geniş kadın yakaları içinde kullanılıyordu. Yine Harzemşahlarda boyun bağı elli, anıng tanığa" (onun elbisesine boyunbağı yaptı) ifadesi geçmektedir. (78) Türklerde elbiseye, genel olarak "Ton" denmektedir.

Asya Hun çağında, süslenmek için bir nevi kırmızı boya (ruj) kullanan (bu boya Çin'de de moda olmuştu) ve saçlarına güzel kokular süren kadınlardan bahsedilmektedir. (79)

Anadolu ve Ortaasya Türklerinde yüzüğe müşterek olarak oymak adı veriliyordu. (80) Nişan yüzüğü, nişan hediyesi ve yüzük vermek, Türklerin çok eski çağlardan beri yaptıkları yaygın bir adetleri ve inanışları idi. Dede Korkut kitabında da bununla ilgili bilgiler mevcuttur. (81)

Kadınların saç örgüsüne "Örgüç", "Örküç" (82) deniyordu. Oğuzlar "Örçük" (83) diyorlardı. Mısır Türklerinde "Belik" sözü kullanılıyordu. Anadolu Türkleri de saç örgüsü için belek, belik, bilek gibi sözler kullanıyorlardı. Örgü sayısına göre isimleri değişiyordu. Türklerde saçı arkaya doğru uzatıp bırakmak, çok yaygın bir âdet idi. (84) Erkeklerin de genellikle saçları uzun olurdu.

Süs eşyaları arasında boncuk, gerdanlık, küpe (tolgag), inci (yinqü) gerdanlık-kilide, ayna, kebes (boncuk, para ve tül takılmış, renkli tülbentlerden yapılmış gelin başlığı) (85) yer alıyordu.

"Düğme, eski Ortaasya'da değerli bir süs unsuru idi. Hatta bir kızın güzelliğini anlatmak için, "kızın başı altın düğmeye (tümö) benziyor" denirdi." (86)

(77) *Divan-ı Kaşgarlı, c.I, s.201, 205, 487, 510 ve c.II, s.151; B. Ögel, Türk Kültür Tarihine Giriş, c.V, s.189-192*

(78) *B. Ögel, Türk Kültür Tarihine Giriş, c.V, s.193*

(79) *i. Kafesoğlu, Türk Milli Kültürü, s.308*

(80) *B. Ögel, Türk Kültür Tarihine Giriş, c.V, s.261*

(81) *B. Ögel, a.g.e., c.V, s.263*

(82) *Divan-ı Kaşgarlı, c.I, s.95*

(83) *Divan, c.I, s.103*

(84) *B. Ögel, a.g.e., c.V, s.278-279*

(85) *B. Ögel, a.g.e., C.V, s.358*

(86) *B. Ögel, a.g.e., c.V, s.60*

F- SİYASÎ-İDARÎ ALANDA YERİ

Türklerde kadın erkeğin her zaman yanında olduğu için, avda, savaşta, ziyafetlerde, dini, siyasi alanlarda da erkeklerle beraber olur, aynı derecede saygı ve itibar görürdü.

Eski Türklerde hakan ile hatun "Ay Ata" ile "Gün Ana"'nın vekilleri ve timsalleriydiler. Ay Ata, hakanın timsali olup altıncı kat gökte, Gün Ana ise hatunun timsali olup yedinci kat gökte barındığına inanılırdı. Hatuna ait timsalin, hakaninkinden yüksek olması, hatuna verilen değeri çok açık bir şekilde göstermektedir. (87)

Hükümdar törenle "Han" ya da "Hakan" ünvanını alırken, eşi de "Hatun" ünvanını alırdı. İslâmiyeti kabulden sonra da belli bir zaman aynı durum devam etmişti. Nitekim, Divân-ı Kaşgarlı'da "uragut katunlandı" yani "avrat, hanımlandı, Han karısı şekline girdi, ifâdesi mevcuttur. (87a) "Katun (hatun) ünvanı Hunlardan beri Türklerce tanımakta idi. Türk devletlerinde hâتونlar söz (Hâتونluk Hukuku) sahibi idiler." (88) Bu sebeble "Hakan emrediyor ki...." tarzınca başlayan emir-nâmeler geçerli olmazdı. İtaat edilebilmesi için mutlaka, "Hakan ve Hatun emrediyor ki..." şeklinde yazılması gerekirdi. Hakan tek başına elçileri de kabul edemezdi. Elçiler, ancak, sağda hakan ve solda hatun oturdukları bir zamanda, ikisinin birden huzuruna çıkarlardı. Kurultaylarda, şölenlerde, savaşta, ibâdet ve âyinlerde hatun da mutlaka hakanla beraber bulunurdu. Hakanın hükümette ortağı olan hatuna **Türkan** (Terken) ünvanı verilirdi. Hatun, hakan sülâlesine mensup bütün prenseslerin ortak ünvanı idi. (89)

Hakanın kendi ilinden olan ve Terken ünvanını alan hatun, evvelce de belirttiğimiz gibi hakandan sonra söz sahibi, hatta çocukları küçükse, hakan öldüğünde devletin hâkimi olup, sadece bu hatunun çocukları mirasa ve tahta vâris olabiliyorlardı. Bu baş-hatunun dışında kalanlar ise genellikle "Metbu oymakların aile

(87) Z. Gökalp, *Türk Medeniyeti Tarihi*, s.323

(87a) *Divan-ı Kaşgarlı*, c.1, s.206

(88) İ. Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s.257

(89) Z. Gökalp, *Türk Medeniyeti Tarihi*, s.233; Z. Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, s.154

efradından, bazen de yabancı sülâlelerden siyâsi menfaatler için alınırlardı. Pek çok Çinli prenses bu şekilde Türk, Uygur vb. Kağanlarının çadırlarında yerleşmiş, buna karşılık yine pek çok Hazar, Kuman vb. prensesi de Bizans İmparatorları ve Rurik halefleri ile evlenmişlerdir." (90) Devletlerarası evlenmeler İslamiyetten sonra da devam etmiş, hatta Müslüman olmayan hükümdarlara da prenseslerden verildiği zamanlar olmuştur. Bu tür evlenmeler devletlerarası sulhu temin için oldukça önemli idi. Kadın yoluyla akraba olan devlet veya sülâleler, birbirini destekliyordular.

Hunlarda idari meclislerde "Tanhu'nun başkanlığında ve Yin-çü (Yen-shih veya Yen-ki=hâton)'nün, prenseslerin huzurunda başlayan toplantıya hükümet üyelerinin, asker-sivil bütün görevli başbuğların, diğer yüksek makam sahiplerinin, tâbi Hun boyları ve yabancı zümreler temsilcilerinin katılmaları mecburî idi." (91)

Atilla'nın (434-453) ilk karısı Arıkan olup, bundan başka bir çok karısı daha vardı. Milletin genelinde olduğu gibi devlet bünyesinde de bütün hatunlar saygı görürdü. En itibarlı olan ilk ve gerçek hatun olup, "Baş-Hatun" denirdi. Bunların özel sarayları ve maiyetleri, müstakil gelirleri vardı. Elçileri özel saraylarında da ayrıca kabul ederlerdi. (92)

Bu tür imkanlara sahip olan Arıkan idari-siyasi faaliyetlerini kendi sarayından yürütürdü. Grek tarihçisi Priskos, Atilla'ya giden Doğu Roma elçilerinin, Atilla'nın huzuruna çıkmayan Arıkan Hatun tarafından kabul edildiklerini yazmakta, bu büyük Türk kadınının Doğu Roma elçilerine parlak ziyafetler verdiği belirtmektedir. (93)

Batı Hunlarındaki hâtonlarla ilgili hususiyetler diğer Türk devletlerinde de mevcut idi. Büyük Hun İmparatorluğu adına, Çin ile ilk barış antlaşması Mete'nin (M.Ö 209-174) hâtonu imzalamıştı. (94)

Çi-çi'nin hakimiyeti sırasında Çin saldırısında (M.Ö. 36) "başkentte hayrete değer bir müdafaa yapılmış, sokaklarda kanlı savaşlar verilmiş, hatta tanhuluk sarayı içinde oda oda çarpışılmış ve Çi-Çi, oğlu ve hâtonlar dâhil, saray mensuplarından 1518 kişi ellerinde kılıç, devletleri uğruna hayatlarını feda etmişlerdi. (95) Hatunlar

(90) L. Râsonyi, *Tarihte Türklük*, s.60

(91) İ. Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, s.246

(92) Şerif Baştav, "Atilla ve Hunları", *Tarihte Türk Devletleri*, c.I. s.42

(93) N. Sevinç, *Eski Türklerde Kadın ve Aile*, s.32

(94) B. Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, Ank., 1979, s.32

(95) İ. Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü*, s.64

yalnız sulh zamanında değil harpte de faal durumda idiler. Evvelce belirttiğimiz gibi, hakanlar, uzun süren savaflara giderken yanlarında harem dairelerini de bulundurlardı. Baş-hatun ve cariyeler gerektiğinde harce iştirak ederler, hatta hakanlar, hatunlarla harpten evvel görüşürler, onların fikirlerine değer verirlerdi. Manas, eşi Kanıkey'in çadırına uğramış, çadırda Kanıkey ve beraberindeki kadınların da silâhlandıklarını, şavaşa hazır olduklarını görünce memnun olmuştu. Daha sonra komutanlardan birisi Kanıkey'e saldırı ile ilgili görüşlerini sorduğunda, ordunun bir gün daha sabretmesinin uygun olacağını söylemiştir. (96)

Göktürk kitabelerinde (dikilişleri, 732-735) ilahe Umay'a benzetilerek itibarlı ve yüksek bir mevkiye sahip olduğuna işaret edilen İlbilge Hatun'un hakanla beraber tahta çıkışı şöyle ifade edilmiştir: "Yukarıda Türk Tanrısı, Türk mukaddes yeri, suyu öyle tanzim etmiş. Türk milleti yok olmasın diye, millet olsun diye babam İlteriş Kağanı, annem İlbilge Hatunu göğün tepesinden tutup yukarı kaldırmış olacak" (97) Yine kitabelerde hatunun siyasi mevkiini gösteren bir başka ifade de şöyledir: "Umay gibi annem hatnun devletine, küçük kardeşim Külüğün eracını aldı. " (98)

Göktürklerde ve hemen hemen bütün Türk devletlerinde "Kut" yâni egemenlik kudreti, buna en lâyık olana verilir, veya birkaç aday varsa aralarında bölüşülür, hatta kızlara bile bazan burada hisse ayrıldığı görülürdü. (98a) Yalnızca hakanın eşi hatun'un değil, sülâleye mensup diğer hatunların, kız kardeşlerin de siyasi hayatta yeri vardı. Hatta onlara da kut verilerek, hükümdar olabilme şansı verildiği oluyordu.

582 ve 726 yıllarında Çin elçilerinin kabulünde Gök-Türk hâatunları da hazır bulunmuşlardı. Ayrı sarayları ve "buyruk" ları bulunan nâatunlar devlet meclislerine katılırlar bazan da elçileri, Hunlar'da olduğu gibi ayrı kabul ederlerdi.

Çin İmparatorunun Ötüken'e gönderdiği elçiliyi, Bilge Hâatun, Hâatun'un ve Kül Tegin'in, Tanyukuk'un ve diğer devlet adamları ve komutanların hazır bulunduğu mecliste kabul etmişti. (99)

(96) N. Sevinç, a.g.e., s.18

(97) M. Ergin, Orhun Abideleri, Kültigin Abidesi Doğu Cep.

(98) M. Ergin, aynı yer.

(98 a) C. Üçok-A. Mumcu, Türk Hukuk Tarihi, s.24

(99) İ. Kafesoğlu, a.g.e., s.117

740 yılında Gök-Türk tahtında "Tengri Han" diye anılan bir kağan vardı ve bu, Bilge'nin oğlu idi. Çocuk denecek yaşta hâkan olduğu için idare, annesi (Tonyukuk'un kızı) P'o-fu'nun elinde idi. Hâtun devlete hâkin olamadı, hânedan üyeleri birbirine düştü ve huzursuzluk bütün yurda yayıldı. (100) Aynı hâtun hakkında, Uygur hükümdarlarından Temür-Buka adına dikilmiş mezar taşı yazıtında şu bilgiler mevcuttur:

"(Tonyukuk'un) P'o-p'o adlı bir kızı vardı. Bu kız (Gök-Türk Kağanı) Bilge Kağan ile evlendi ve onun hâtunu oldu. (İlteriş Kağan'ın ve sonra da Bilge Kağan'ın veziri olan) Tonyukuk, Gök-Türk ülkelerini idare etmek için bir çok planlar yaptı. Çin'de kurulmuş olan T'ang sülâlesinin resmi tarihlerinin Gök-Türklerle ilgili bölümlerinde, bu olayların hepsi geniş olarak anlatılmıştır. Bilge Kağan ölünce, memleketinde bir çok karışıklıklar meydana geldi. Bilge Kağan'ın Hâtunu P'o-p'o, bu karışıklık halini görünce, halkı ile birlikte Çin'e geldi ve Çin İmparatoruna râbi oldu. Çin devleti ona, "Memleketini sulha kavuşturan Hâtun" şeklinde, bir şeref ünvanı vermek suretiyle saygısını gösterdi. Gök-Türklerin bırakıp geldikleri topraklar da, bu yolla Uygurların eline geçti." (101)

Uygur kağanlarından Böğü-Han'a yeryüzünün hâkimi olabileceğini müjdeleyen, Tanrı tarafından gönderilmiş olan kutsal hâtunudur. Bu kızın tavsiyelerine göre hareket eden kağan yeryüzünü zapteder. Efsaneye göre (102) Çin'e hücum ettiği zaman da hâtunu sefere bizzat katılmıştı. (103)

Uygurlar, VII. asırda (630'a doğru), henüz devletlerini kurmadan, P'u-sa zamanında, kuvvetlenmiş, özellikle P'u-sa'nın annesi Vu-lo-hu (Uluğ Hâtun)'un ciddilliği ve töre hükümlerini uygulamaktaki titizliği sayesinde beylik tamamen nizama girmişti. P'u-sa, savaşlarda meşgul olduğu için, bu Uluğ Hâtun ihtilaflara ve davalara bakıyor, kanunlara tecavüz edenleri şiddetle, fakat adâletle cezalandırıyordu. (104)

(100) İ. Kafesoğlu, a.g.e., s.117

(101) B. Ögel, Türk Mitolojisi, s.87

(102) B. Ögel, Türk Mitolojisi, s.87

(103) B. Ögel, Türk Kültürünün Gelişme Çağları, s.116

(104) İ. Kafesoğlu, Türk Millî Kültürü, s.123; Osman Turan, Türk Cihan Hakimiyeti Mevkuresi Tarihi, İst., 1969, s.125

Çin tarafından baskı altına alınmak istenen ve sonunda Çin'in tahriki ile öldürülen T'u-mi-tu (648)'nun oğlu P'o-yun, On-ok'lar kağan'ı, Ho'-lu karşısında üstünlük kazanmak Taşkent yakınlarına kadar ilerlemiş. Ondan sonra yerine geçen kız kardeşi zamanında gittikçe zayıflamıştı. (105) Han eşleri hatunlar gibi hânedanın diğer kadın üyelerinin de devlette söz sahibi, kut satışı olabileceklerini yukarıda belirtmiştik. Tahta geçecek başka erkek evlad olmayınca kızlar bu hakka sahip oluyorlardı. Bazan da kızlar, erkeklere tercih ediliyordu. Nitekim Hindistan Türk devletlerinde de benzeri uygulamalar görülmüştür.

Uygurlar'da uzun süre devleti idare etmiş bir hatun vardır. Arap istilası sırasında, Tuğ şad küçük olduğundan, annesi Hatun Buhara hükümdarı idi. Onbeş yıl tahtında kalan Hâtun, Araplarla uzun müddet savaş ve barış nâlinde idi. O, Çinlilerle de münasebette olup, İmparatora 719'da elçi gönderip, Araplara karşı yardım istemişti. (106)

Uygurlarda da kadınlar meclislere katılıyorlardı. Uygur başkentine giden Çin elçisi Vang-Yen-Tö, Uygur kadınlarının hotozlu şapkalar giydiğini ve kabul töreninde, kağanın kadın ve kızlarının da hazır bulunduğunu yazmaktadır. (107)

Terken ünvanı da ilk defa Uygurlar zamanında kullanılmıştır. (108)

Sabar Devletinde Balak (ölm.520)'tan sonra yerine hâtunu Bo(ğ) arık geçmişti. Savaşçılığı, idareciliği ve güzelliği ile meşhur bir Türk kraliçesi idi ve yüz bin kişilik Sabar ordusuna kumanda diyordu. Bizans İmparatoru Justinianos I (527-565) çeşitli gümüş vazolar ve zengin hediyeler karşılığında Boğarık ile anlaşmayı tercih etmişti. (528) (109)

"Oğar'lar (Bulgarlar), İrnek'in halefi Munda ve ondan sonra gelen dört hükümdar zamanında, 550'lere kadar, oralarındaki birliği sürdürmüşlerdi. Bu tarihlerde şöyle yayıldıkları tesbit edilebiliyor:

(105) İ. Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s.123

(106) O. Turan, a.g.e., s.125

(107) B. Oğul, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, s.138-139

(108) Vehbi Ecer, "Terken Hâtun", *Erc. Üni. İlahiyat Fak. Dergisi, Kayseri, 1989, c.VII, s.167*

(109) İ. Kafesoğlu, a.g.e., s.150

Kafkaslar'ın kuzeyinde (Azak'ın doğusunda) On-Oğuz'lar, Don-Volga dirsekleri bölgesinde Otuz-Oğuz'lar, Dnyeper'e doğru bozkırlarda Dökuz-Oğuz'lar. Bunlardan doğudakiler sırasıyla Sabar'ların ve Gök-Türk hâkimiye i Azak denizine ulaştığı zaman (576'lar) Gök-Türklerin idaresine girmişlerdi. Menandros'a göre, Otuz-oğuz hükümdarı Anagoios (Türkçe aslı:Ana,ağa) tarafından tayin edilmiş olan Ak-kağan adlı kadın baş-buğ, Gök Türklerle bağlananlardandı." (110) Ak-kağan gibi, özellikle seçilerek görevlendirilmiş kumandanlar da Türk tarihinde her zaman yer almıştır.

İslâmı kabulden önce, Oğuzlar'da Dukak'dan sonra oğlu Selçuk (öl. 1007) onun yerine su-başı olarak süratle kuvvet ve şöhret sahibi oldu. Oğuz Yabgu'sunun halunu, Oğuzların Selçuk'a itaat ve bağlılığını, hızla ilerleyişini görünce Selçuk'tan korktu ve onu öldürtmek istedi. Bunu duyan Selçuk, kendine bağlı olanlarla İslam diyarına göçmüş ve orada müslüman olmuştu. (111)

Hâtun, Selçuk'un katlini istemeden önce de şöyle bir olay meydana gelmişti.

"Bir gün Selçuk, âdet gereğince Oğuzlar hükümdarının sarayına gitmiş ve hâtun ile çocuklarının üstüne geçerek ta hükümdarın yanına oturmuştur.

Genç kumandanını bu hareketi, hâtuna pek ağır gelmiştir. Selçuk saraydan gidince, Hatun, kocasına, bu gencin daha işin başında böyle küstahlık yaptığını, eğer bir müddet daha böyle gider de kuvveti artarsa işin nereye varacağını âşikar olduğunu, zaten halkın da kendisine itaat ettiğini söyledi (112) Hatun'un sözleri ve Selçuk'un katli hususunda tahriki hükümdara tesir etti ve Hükümdar, Selçuk'u ortadan kaldırma çareleri aramaya başladı.

Eski Türk âdetlerine göre Mevkii ne olursa olsun, ne kadar yüksek rütbeli ve itibarlı olursa olsun, hâkandan sonra daima hâtun gelir, kimse onun üzerine çıkıp oturamazdı. Bunu mazeret olarak kullanan hâtun, yabgu'ya sözünü dinletmiş, böylece istediğini yerine getirmişti. Devletin, kendi kocası açısından, geleceğini tehlikeli görerek duruma müdalehe etmiş, siyâsî, idarî hayatta gerekli değişikliği yaptırmıştır.

(110) İ. Kafesoğlu, a.g.e, s.188

(111) Ahmed b. Mahmud, Selçuknâme, c.I, İst., 1977, s.3 vd.

(112) Mehmet Altay Köymen, Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, Ankara, 1989, c.I, s.12-13

Türklerin, İslâm'ı kabulüne kadar olan tarihlerinde, kadınların durumunu, özellikle siyasi hayattaki rollerini örneklerle vermeye çalıştık. Netice olarak, İbn Batuta ve benzeri arap seyyahların, Türk illerine seyahatlerinde, özellikle dikkatlerini çeken bir husus mevcuttur. Türklerin kadınlara gösterdikleri saygı, onlara tanınan haklar ve halkın ve hakanların nezdinde eşlerinin sahip olduğu yüksek mevki. Bu mevki ve itibar daha önce de vardı, İslâm'ı kabuldten sonra da devam etmiştir. Dini emirler gereğince bazı kısıtlamalar, bununla beraber yeni haklar gelmiş, ancak İran'dan gelen etkilerle eski Mevki ve değer, kadınlar için tam anlamıyla devam edememiştir. Buna rağmen Türk'lerde kadına, hem Araplar'dan hem de İran'dan çok daha fazla değer verilmiş, hak ve hukukuna daima saygı gösterilmiştir.

III. BÖLÜM

DEDE KORKUT KİTABINDA KADIN

Türklerin İslamı kabul ettiği ilk zamanlarda toplum hayatına ait bilgiler vermesi açısından, Dede Korkut Kitabı'nı burada ayrıca ele aldık. Türklerin âdet ve gelenekleri, genellikle İslam'ın emir ve yasaklarına ters düşmemektedir. Bu bakımdan Türkler, İslamı kabulde ilk dönemlerde eski âdet ve geleneklerine bağlı kalmışlardır.

Kadına verilen kıymet ve mevki hikâyelerin hemen hepsinde görülmektedir. Bu devirde en büyük değer, insanlarda aranan en önemli özellik kahramanlıktır. Kahramanlık ya savaşta ya da güreşlerde ortaya çıkar. Bunun neticesi olarak erkek, kendisi için en yüksek kıymet olan kahramanlık vasıflarını kadında da arar. Babasının kendini evlendirmek istediğini öğrenen Bamsı-Beyrek ona şöyle cevap verir:

"Baba bana bir kız aliver kim men yirümden durmadın ol turmah gerek, men kara koç atuma binmeden ol binmeh gerek, men karumuma varmadın, ol mana baş getürmek gerek, bunun gibi kız aliver baba mana didi. Babası Pay Püre Han aydur: Oğul sen kız dilemezsin kendüne bir hampa ister-imişsin!"(1)

Kanlı Koca-oğlu Kanturalı da hemen hemen aynı ifadelerle evleneceği kızda aradığı özellikleri saymıştır. Ben yerimden doğrulmadın, o kalkmış, ayağa dikilmiş olmalı, ben atıma binmeden o binmiş olmalı, ben düşmana saldırmadan o baş getirmiş olmalı diyerek babasına cici bici Türkmen kızı istemediğini söyler. (2)

(1) Muharrem Ergin, *Dede korkut Kitabı I, Ank., T.D.K. Yay. Sayı:169, s.124*

(2) M. Ergin, a.g.e., s.185

Erkeklerin, aradıkları gibi kahraman kızlar da mevcuttur. Bamsı Beyrek hikâyesinde baş yeri alan kadın Banı Çiçek, "Han" olarak vakıflanan, Oğuz Beylerinden olan Bay Bican Bey'in kızı idi. Bamsı Beyrek'in beşik kertme adaklısı idi. Yarışta kimse onun atını geçemez, okunu kimse yaramaz, güreşte erkeklerle başabaştir. Daha erkek ayağa davranmadan ayağa kalkıp hazırlanması, eşi atına binmeden şahbaz atının beline binmesi, erkek daha karıma varmadan onun baş getirmesi gerek olan bir kız varsa o da budur. "Güzeller şahı" olarak nitelenen Banı Çiçek'in-kargı gibi uzun kara saçları vardır, ve kırmızı kaftan giyer.(3) Beyrek Banı Çiçekle yaptığı güreşte yenilmekten zor kurtuldu. (4)

Salcan Hatun, giydiği elbisenin rengi dolayısıyla "sarı donlu" diye adlandırılır. Trabzon tekürünü bu "azim görklü, mahub" kızı sağına soluna iki kaça yay çeker, attığı ok yere düşmez. Kanturalı onu Oğuzla götürürken yol üzerinde durur, dinlenir. Kanturalı uyur. O uyurken de tekürün pişman olarak kızı almak üzere gönderdiği altı yüz atlı yetişir. Salcan Hatun bunu hesapladığı için daha önceden zırhını giymiş, Kanturalının atının zırhını giydirmiş, süngüsünü eline alıp bir yüksek yere çıkmıştır. Kafirleri görünce Kanturalı'ya "bu gelen kafir çok kafirdir, savaşalım, döğüşelim, ölenümüz ölsün, diri kalanımız odaya gelsin" der. Düşmanın bir ucundan girer, karımın basar, kaçanı kovalamaz, aman diyeni öldürmek. Yağının basıldığını sanarak kılıcının balçağı kan, odaya gelir, Kanturalığı bulamaz. Kanturalı yaralanmış, kâfir başına üşüşmüştür, Bunu gören Salcan Hatun "Bir bölük kaza şahin girmiş gibi kâfire at salar, bir ucundan kırıp kâfiri ol bir uçına çıkar." Böylece Kanturalıyı kurtarır. (5)

Salur Kazan'ın Hatunu Burla Hatun da savaş kahramanlıklarıyla tanınmaktadır. Oğlu Uruz'un tutsak olduğunu anlatan hikâyede, kırk kızın başında, kara aygırına binerek, eşi Kazan Bey'in arkasından, oğlunu kâfirlerin elinden kurtarmaya gider. Oğuz beylerinin savaşlarına katılır, ve kâfirin kara tuğunu kılıçlayıp yere çalar. Aynı hikâyede, Şökli Melik'in tutsaklığında, namusunu korumak için oğlunun öldürülmesine razı oluşu, at üzerindeki kahramanlığından daha büyüktür. (6)

(3) Orhan Şaik Gökyay, *Đedem Kokudun Kitabı, İst., 1973, s.CLXX> İli.*

(4) M. Ergin, a.g.e., s.123

(5) M. Ergin, a.g.e., s.194-195; O. Ş. Gökyay, a.g.e., s.CLXXXV

(6) O. Ş. Gökyay, a.g.e., s.CLXXXIV

Erkeğin kadında kahramanlık aramasından belki de daha fazla, kadın, erkekte bu özellikleri mutlaka görmek istemektedir. Hatta bunun için evlenecekleri erkekleri denemeye tabi tutmuşlardır. Banı Çiçek, kendini Beyrek'e 'ben Banı Çiçek'in dadısıyım' diye tanıtarak, ona "gel seninle ava çıkalım, benim atım senin atını geçerse, onun atını da geçersin, seninle ok atalım, beni geçersen, onu da geçersin, hem seninle güreşelim, beni basarsan onu da basarsın diyerek onu denemek istemiş ve sonunda istediği gibi bir kahraman olduğunu anlayınca kendini nişanlısına tanıtmıştır. (7)

Salcan Hatun'un da kalınlığı üç canavardır: Kara aslan, kara boğa ve kara buğra idi. Babası, kızını bu üç canavarı kim basarsa ona verecekti. Bu yüzden hayatını kaybeden otuz iki kafir beyinin başı burç bedenine kesilip asılmıştı. Salcan da bu durumu tasvip ederek, hayvanları öldürecek erkeği beklerdi. 'Meğer kız meydanda bir köşk yaptırmış-idi-Cemi yanında kızlar al giymişler, kendü saru geymiş-idi, yukarudan tamaşa ider-idi" (8)

"Hikâyelerde ne kadar mübalağa ve masal unsuru olursa olsun, göçebe topluluğunda erkeğin kadını, kadının erkeği kuvvet ve cesaret bakımından denemesinin "hayâti bir değeri olması ve bunun sebebi kolaylıkla anlaşılabilir. Zirâ daima hareket halinde bulunan, savaştan başka korunması bulunmayan bir topluluklarda, düşman erkeğin de, kadının da hayatını tehdit altında bulundurur. Bu durum ikisinin de kuvvetli ve cesur olmasını gerektirir. (9)

Beylerin yanında, bey soyundan kırk yiğit bulunduğu gibi bey hatunlarının yanında kırk bey kızı bulunurdu. "Kırk ince belli kız" diye nitelenen bu kızlar, hatuna hâf yerde refakat ederlerdi. (10)

Kahramanlıklarıyla meşhur hatunlar, son derece alçak gönüllü idiler. Salca Hatun'un öğünme hususundaki sözleri bunu açıkça göstermektedir;

(7) M. Ergin, a.g.e., s.123

(8) M. Ergin, a.g.e.,s.188

(9) Mehmet Kaplan, "Dede korkut Kitabında Kadın", *Türkiyat Mecmuası*, c.9, İst. 1951, s.101

(10) O. Ş. Gökyay, a.g.e., s.CCCVIII; Faruk Sümer, *Oğuzlar*, Ank., 1967, s.392

"Öğünürse er öğünsün, arslandır.

Öğünmedik kadınlara bühtandır.

Öğünmekle kadın er olmaz"(11)

Toylar da, beylerine eşlik eden hatunlar, kendileri de ayrı ziyafetler tertiplerlerdi. Dirse Han'ın hatun'u oğlu Boğaç'ın ilk avı için "attan aygır, deveden buğra, koyundan koç kırdırıp Oğuz beylerini toylayayım"; kocasına hitabında da;

"Kuru kuru çaylara su saldum

Kara tonlu dervişlere nezirler virdüm

Aç görsem toyurdum, yalınçak görsem tanatdum,

Depe gibi et yığdum, göl gibi kımız sağurdum" (12) demektir.

Hepsi beğlerden olan kahramanların tek kadınla evli oldukları görülmektedir. Hikâyelerde ne kumadan, ne de ortakdan bahsedilmektedir. Birden çok kadın alma âdeti, çok sonraların, yine de seyrek görülen bir özelliğidir. (13)

Kahramanlar, beyler, karılarının sözlerine değer vermektedir.

Dirse Han çocuğu olmadığı için karısına kızınca, karısı;

"Hay Dirse Han, bana gazab itme, incinüp acı sözler söyleme, yiründen örü turgıl, ala çadırın yir yüzüne dikdürgil, atdan aygır, deveden buğra, koyundan koç öldürgil, İç Oğuzun Taş Oğuzun biglerin üstüne yığnak itgil, aç görsem toyurgıl, yalınçak görsem tonatgıl, borçlıyı borcundan kurtargıl, depe gibi et yığ, göl gibi kımız sağdır, ulu toy eyle, hacet dile, ola kim ağzı dualının alkışıyla Tanrı bize bir batman ayal vire" didi.

Dirse Han dişi ehlinün söziyle ulu toy eyledi" (14)

Solur Kazan'ın bir sözüne kırılan Begil evine döndüğünde, Kazan'a isyan edeceğini öğrenen karısı ona şöyle nasihat eder;

(11) M. Ergin, a.g.e., s.189

(12) M. Ergin, a.g.e., s.86

(13) F. Sümer, Oğuzlar, s.393; O. Ş. Gökyay, a.g.e., s.CCCLXXXIII

(14) M. Ergin, a.g.e., s.80-81

Yiğidim, beğ yiğidim, padişahlar Tanrının gölgesidir, padişahına asi olanın işi rast gelmez, arı gönülden pas olsa, şarab açar, sen giceni hanım ala dağların avlanmamışdır, ata bin gönlün açılsın (15)

Şecere-i Terakime'de Oğuz iline beylik eden ve bütün Oğuz ilini "ağızına baktıran" yedi kızdan bahsedilmektedir. Bunlardan birisi, "altın gözlü" Sundun Boy'un kızı, Sotur Kazan Alp'in ehli boyu uzun Burla'dır. (16) Bir başkası da Karmış Bay'ın kızı ve Namış Beğ'in karısı Barçın Salur idi. Onun türbesi Sir-Derya'nın yakasında olup, halkça meşhurdur ve Özbekler ona 'Barçın'ın Kök-Kâçânesi' derler."

"XII. yüzyılda Sir-Derya boylarında, Salur Boyu'ndan Barçın Hatun, bir kısım Oğuzlar üzerinde nüfuz ve hakimiyet kazanmıştı. Akıllı olduğu kadar varlıklı olan bu hatunun hakim bulunduğu Sir-Derya bölgesinde yeni bir şehir kuruldu ve bu şehir "Barçınliğ-Kent" (Barçın'a ait şehir) adını aldı. Bu hatun kendisi için, Merv'deki Sultan Sancar ve Ürgenç'teki Harizmşah Tekiş'in türbelerine benzeyen gök çinileriyle süslü muhteşem bir türbe yaptırdı." (17)

Bahaeddin Ögel'in Türk Mitolojisi adlı eserinde Şecere-i Terâkime'nin tercümesinde bu yedi kız hakkındaki bilgi şöyledir:

"Türkmenlerin tarih bilen ileri gelenleri (Yahşılari), derler ki yedi-kız, bütün Oğuz ilini bakındırıp, çok yıllar beylik yaptılar." İsimleri de şöyle idi. "Sundun-Boy'un kızı Altun-Közeki; Karmış-Bay'ın kızı Barçın-Salur; Koy-Bay'ın kızı Şabatı; Kandı-Bay'ın kızı Künin-Körkli; Yumak-Bay'ın kızı Künin-Körkli; Alp-Arslan'ın kızı, Kestan-Kara-Alp'in hanımı Kerçe-Buladı; Kınık Bay'ın kızı Kuğatlı." (18)

Bundan da anlaşılıyor ki Oğuz ilinde kadınlar toplum içinde son derece şerefli ve yüksek bir mevkie sahipti.

Dede Korkut hikâyelerinin hepsinde, sarsılmaz bir karı-koca sevgisi ve sadakati mevcuttur. Erkekler, karılarına "görklüm" (güzelim) diye hitap ederler. Bazıları da karılarına seslenirken vücut güzelliklerini tasvir ederler. Dirse Han'ın karısına seslenişi şöyledir:

(15) M. Ergin, a.g.e., s.218

(16) O. Ş. Gökyay, a.g.e., s.CLXXXIII

(17) F. Sümer Oğuzlar, s.40-41

(18) B. Ögel, Türk Mitolojisi, s.267-268

Beri gel gil başım baktı evin tahtı
 Evden çıkıp yürüyende selvi boylum
 Topuğunda sarmaşanda kara saçlım
 Kurulu yaya benzer çatma kaşlım
 Kosa (ikiz) badem sığmayan dar ağızlım
 Kadınım, direğim, dölüğüm (19)
 Kanturalı da hatunu Salcan'ın şöyle över;
 Yalab yalab yalabıyan ince donlum,
 Kar üzerine kan damlamış gibi kızıl yanaklum,
 Koşa badem sığmayan dar ağızlım
 Kalemçiler çalduğı kara kaşlım
 Kurumsı kırk tutam kara saçlım
 Aslan uruğı, sultan kızı(20)

Kadınlar da aynen, erkeklerde olduğu gibi, eşlerine övgü dolu sözlerle hitap etmektedirler. Dirse Han'ın karısı kocasına şöyle hitap eder;

Beri gelgil başım baktı, evim tahtı
 Han babamın güveğisi
 Kadın anamın sevgisi
 Atam anam virdiği
 Göz açuban gördüğüm
 Gönül verip sevdiğim (21)

Begil'in karısı da "Altın tahtımın iyesi, beyim yiğit, Göz açıp gördüğümü, gönül verip sevdiğim" diye seslenir. (22) Deli Dumrul'un karısı da hemen hemen aynı ifadeleri kullanmıştır. (23)

(19) M. Ergin, a.g.e, s.79

(20) M. Ergin, a.g.e., s.197

(21) A.g.e., s.86

(22) A.g.e., s.218

(23) A.g.e., s.183

Kadın, erkeğine karşı son derece bağlı ve sadıktır. Deli Dımrul, canını karşılık can ararken, karısı ona canını bağışlar. Kocasını çok seven kadın;

Senün ol muhannet anan baban

Bir canda ne var ki sana kıyamamışlar

.....

Menüm canım senün canına kurban olsun (24) diyerek canını Azrail'e vermeğe razı olur. Evlendiği gün bile, kocasını dönünceye kadar bekler.

"Yiğidim men sana bir yıl bakam

Bir yılda gelmezsen iki yıl bakam

.....

Gelenden gidenden haber soram

Hayır haber getürene at, don verem

Kaftanlar geydürem

Şer haber getürenin başını kesem

Erkek sineği üzerime kondurmayam" (25)

Çocuklara, özellikle erkek çocuklara çok değer verilir. Çünkü 'düşmana ne kadar çok gidilirse, zafer o kadar iyi sağlanır. Çocuk ölenin yerini alır." (26) Bu yüzden Bayındır Han, verdiği ziyafette, beyleri çocuklarına göre değerlendirir. Çocuğu olmayanı hor görür. Oğlu olanı ak otağa, kızı olanı kızıl otağa oturarak oğlu kızı olmayanı "Allah Teâlâ kargayupdur (hor görür), biz dahi kargaruz, belli bilsin" der. (27)

Oğlan çocukları iyi haber, muştı; kız çocuklar ise bazan "kötü haber anlamına gelmektedir." Beyrek için Delü Kaçar'ın kızkardeşini istemeye giden Dede Korkut, Oğuz'a döndüğünde Bay Büre Ona: "Dede oğlan mısın? Kız mısın? Kurt musun?"

(24) M. Ergin, a.g.e., s.185

(25) O.Ş. Gökyay, a.g.e., s.CCCLXXVI

(26) K. Kaplan, a.g.m., s.102

(27) M. Ergin, a.g.e., s.78

Koyun musun? diye sorar. O da "oğlanım, kurtum, diye karşılık verir. Oğlan dumlu, kız olumsuz cevaptır." Dede Korkut kitabında "koyun" kız, "koç" oğlan çocuk demektir. Erkek çocuğu olmayan aile kör ocak sayılır.(28) Yine de kız evlâda sahip olmak şerefsizlik değildir. Zira, kız evlâd isteyenler de vardı. Kız babası olmak için Oğuz beylerinin duasına muracaat eden Boy Bican Bey: "Beyler benim dahi hakkıma bir dua eyleyin. Allahu Teâlâ bana da bir kız verer" dedi. Kalın Oğuz beyleri de el kaldırdılar, dua eylediler, "Allah sana da bir kız vere" dediler. Demek ki her iki evlâd da istenebiliyor. Ancak savaş gücü ve soyu devam ettirmesi bakımından erkek çocuk daha çok istenmektedir. (29)

Anneler son derece değerlidir. Hatta evlâd ve eş bile onun için feda edilebilir.

Namus ve iffet de kadında aranan en önemli vasıflardandır. Namus uğruna Bula Hatun oğlunun etini yemeye razı olmuştu.

İdeal kadın tipini Dede Korkut şöyle anlatır:

"Kadın dört türlüdür. Birini solduran soptur. Biri dolduran topdur. Biri evin dayağı (direği) dir. Biri nice söylerisen bayağıdır. Ozan, evin dayağı oldur ki, yazıdan yabandan eve konuk gele, er adam evde olmasa, ol anı yedirir, içirir, ağırlar, azizler gönderir. Ol Ayişe, Fatıma soyudur hanum. Anun bebekler yetsin. Ocağına buncılayın avrat gelsin." (30)

Kadında, kahramanlık, annelik, sadakat özellikleriyle beraber misafirperverlik ve ev işlerinden anlama özellikleri de aranmaktadır. Ancak bu son özellikler, yerleşik hayata geçişin etkisini taşımaktadır. (31)

Evlenmenin başlangıcı olan nişanlanma, beşik-kertme nişanlı olarak ortaya çıkmaktadır. Dünür olma âdeti de bu dönemde mevcuttur. Nişan hediyesi ve nişan yüzüğü vermek âdeti. Beyrek, Banı Çiçek'i güreşte yenip, onun beşik-kertme nişanlısı olduğunu anlayınca, parmağındaki altın yüzüğü "aranızda nişan olsun" diye kızın parmağına takmıştı. Erkeklerde de bulunan bu yüzüğe, cüğünde, yiğitler ok atarlardı. (32)

(29) Z. Gökalp, *Türk Medeniyet Tarihi*, s.303

(30) M. Ergin, a.g.e., s.76

(31) M. Kaplan, a.g.m., s.112

(32) O. Şaik, *Gökyay*, a.g.e., s.CCCLXXXVI

"Kızlar ve erkekler evlenmeden önce ak kaftan giyerlerdi. Nişanlanan kızlara ise kırmızı kaftan gönderilirdi. Gelin ve güvey düğünde kırmızı kaftan giyerlerdi.(33) Salcan Hatun giydiği elbisenin rengi dolayısıyla "sarı donlu" diye adlandırılmıştı.

Kadınlarda aranan güzellikler, uzun boy; uzun topuklara sarmaşan kara gür saçlar, kar üstüne kan damlamış gibi kızıl, güz elması gibi al yanaklar; küçük ağızlar ve ince kaşlardır. "Kaşlar için kullanılan "çatma" bir çeşit boyanmadır. Arası boya ile kapatılıp çatık hale getirilen kaşlara çatma kaş denmektedir. (34)

Sevinç zamanlarında kadınlar kına yakarlar. Başlarına "yaşmak" örterler. Bazan erkekler de yüzlerini peçe ile kapatırlardı. Bamsı Beyrek'de olduğu gibi hikâyede "yüzü nikâblu yahşi yiğüt" diye geçmektedir. (35) Bazı kız ve erkeklerin bu şekilde yüzlerini örtmeleri, güzelliklerinden dolayı nazar değip, herhangi bir zarar gelmemesi içindir.

Dede Korkut hikâyelerindeki kadınların özellikleri, toplum hayatındaki yeri, giyim ve süslenmeleri, kısaca bu şekilde olup, bütün bunlar is am öncesi ve sonrası Türk kadın ve aile telâkkisinde önemli bir farkın bulunmadığını göstermektedir.

(33) O.Ş. Gökyay, a.g.e., s CDVI

(34) A.g.e., s. CCCLXXX

(35) M. Ergin, a.g.e., s.123

IV. BÖLÜM

İSLAM'DA ve İSLAM DEVLETLERİNDE KADIN

Hz. Peygamber ve Hulefa-i Raşidin devri ve daha sonraki İslam devletlerinde kadın konusu oldukça uzun ve ayrı bir çalışma gerektirdiği için burada, sadece bazı izlenimler elde etmek üzere, konulara kısa kısa değinip, örnekler vermekle yetineceğiz.

A- Hz. MUHAMMED (S.A.V) DEVRİ

Cahiliye devrinde kadının durumunu evvelce belirtmiştik. Yalnız kadınlarla ilgili değil, pek çok konuda yanlış ve insana yakışmayan, örf ve âdetlere ve sakat bir hayat anlayışına sahip olan Arap toplumunda, İslam köklü değişiklikler meydana getirmiş, her alanda yeni bir hayat düzeni sunmuştu.

Peygamberimiz Hz. Muhammed, kadının sosyal durumu için getirdiği esaslı değişikliğin başında, kadını esir gibi kabul eder zihniyete karşı, onun toplumun esaslı bir üyesi olduğunu kabul ettirerek, eski âdetleri kaldırmıştır. "Kadın hak süresi olarak kabul edilmiş ve neticede kişiliğini kazanmıştır."(1)

Kur'an-ı Kerim'de, kadınlar, Allah'ın vahyine mazhar olmuşlar, muhatap kabul edilmişlerdir. Kur'an'da Hz. Meryem(2) ve Hz. Musa'nın annesine (3) vahyedilmiştir. Kur'an'da Hz. Meryem adına bir sure olduğu gibi kadınlar adına da bir sure (NİSA) vardır.

(1) Halil Cin, *İslam ve Osmanî Hukukunda Evlenme*, s.44

(2) El-i İmran, 42-45; Meryem, 24-26

(3) Kasas, 7

İslam'da inanç, ibadet ve ukubât konularında kadın erkekle eşittir. İbadette, erkeklere kadınlardan farklı olarak ancak birkaç şey emredilmiştir. Yapılan iyilik ve kötülüğün dünyada ve ahirette karşılıkları kadınlar için de değişmez. Kur'an bu hususa te'yid eder.

Hz. Peygambere ilk iman eden ve ilk ibadet edeninde bir kadındı; eşi, Hz. Hatice. İnancı yüzünden eziyete uğrayarak ilk şehid edilen de bir kadındı; Hz. Sümeyye. Peygamber soyu da bir erkekten değil, bir kadından, Hz. Fâtîma'dan devam etmiştir.

Arablar arasında kadın, ancak İslamiyetle insana yakışır muameleye, değere ve haklara sahip olmuştur. Kadınlara karşı iyi davranmak, onlara yumuşak ve tatlı dille hitab etmek, haksızlık ve kabalıkta bulunmamak Hz. Peygamber'in önem verdiği hususlardandır. "Aranızda en hayırlı kimseler, kadınlarına, zevcelerine karşı huyu en iyi olanlarınızdır.", "Kadınlara iyi olmanızı tavsiye ederim", "Kadınlar hususunda Allah'tan sakınınız, zira siz onları Allah'tan emanet olarak almışsınızdır" hadisleri buna açıkça göstermektedir.(4) Amr b. As (ra)'den rivâyete göre, Zât-ı selâsil gazâsından dönünce Rasulullah'ın huzuruna girer ve 'Yâ Râsulullah Ashab içinde size en sevimli kimdir?' diye sorar. Rasulullah "A'îşe'dir!" buyurur.(5) Demek ki Rasulullah katında ashabın da en fazla sevgiye layık olanı bir kadındır.

Usfan harbinden dönüşte Rasulullah ile zevcesi Safiyye, devenin ayağı tökezleyip yere düştüğünde, ashâb Rasulullah'ın etrafına koşuşur, Rasulullah ise "kadına ihtimam edin." buyurur.(6)

Hz. Peygamber, kız-erkek bütün çocuklara değer verirdi. Kızı Hz. Zeyneb'den torunu Ümameyi, taşıyarak namaz kılar ve secdeye vartıkça yere bırakıp, secdeden kalktııkça tekrar alırdı.(7) Kız çocuklarını sevmeye vesile olması için onun böyle yaptığı belirtilmektedir. Kız, çocuklarını öldürme âdeti âyetlerle yasaklanarak, eşit değerde oldukları bildirilmiştir. (7a)

(4) M. Tayyib Okıç, *İslamiyette Kadın Öğretimi*, s.8-9

(5) *Tecrid-i Sarih Tercemesi*, c.IX, s.335, no.1488

(6) *A.g.e.*, c.VIII, s.430, no.1286

(7) *A.g.e.*, c.II, s.456, no.313

(7a) *Nahl Suresi*, 57-59; *Saffat*, 149-157; *Şûra*, 49-50; *Zuhruf*, 16-19; *Tûr*, 39; *Tekvir*, 8-9

Kur'an-ı Kerim'de anne-babaya iyilik, itaat etmek, şefkat ve merhamet göstermek, öf bile dememek, tatlı dille hitabetmek emredilmektedir.(8) Ebu Hüreyre'nin bildirdiğine göre; "Bir kere Rasulullah'a bir kişi geldi ve : "Yâ Rasulullah! Benim güzel hizmet ve ülfet etmeme nâs içinde en ziyâde lâıyk ve müstehak olan kimdir? diye sordu. Resûl-i Ekrem: "Anandır, diye cevap verdi. Sonra kimdir? dedi. Resûl-i Ekrem "Sonra anandır, buyurdu. "Sonra kimdir?" dedi. Resûl-i Ekrem: "Sonra anandır" buyurdu. "Sonra kimdir?" deyince (dördüncüde) "sonra babandır", diye cevap verdi." (9)

Görüldüğü gibi annenin hakkı, babaninkinden kal kat fazladır. Hatta anne, müslüman olmasa bile hürmet edilmesi gerekir. Hz. Ebu Bekr'in boşanmış müşrike karısından olan kızı Esmâ'ya Peygamberimiz, annesiyle görüşmesini söylemişti.

"Cahime İbnü'l Abbas es-Selemi Hz. Peygambere gelip kendisiyle birlikte gazveye iştirak etmek arzusunda olduğunu belirtti. Bunun üzerine Hz. peygamber kendisine: "Anan var mı?" diye sordu. "Evet var" deyince, ona, "öyle ise dön git, ona hizmet et, zira cennet onun ayakları dibindedir" buyurdu." İsnadı, bu hadis kadar kuvvetli olmayan, fakat daha yaygın olan bir hadiste, Hz Peygamber: "Cennet annelerin ayakları altındadır" buyurarak, annelere, emir ve yasaklara uygun olduğu müddetçe, itaat ve iyi muamele etmeyi, muhalefet etmemeyi, cennete girmeye vesile yapmıştır. (10)

Yalnız evladın değil, her müslümanın, anne olan kadına karşı iyi ve merhametli, hürmetli olmayı tavsiye eden Hz. Peygamber bir hadisinde: "Çok kere ben namaza (kıraati) uzatmak niyetiyle dururum da (geriden) bir çocuğun ağladığını duyunca anasına meşakkat (ve zahmet) getirmeyeyim diye namazımı kısa keserim"(11) buyurarak, bu hususta kendi titiz ve düşünceli davranışı belirtmiştir.

(8) İsra Suresi, 23

(9) Tecrid-i Sarih Tercemesi, c. XII, s. 120, no. 1965

(10) M. Tayyib Okıç, a.g.e, s. 14-15

(11) Tecrid-i Sarih Tercemesi, c. II, s. 683, no: 408

Evlenme:

İslam'a göre evlenme iki taraflı bir sözleşmedir, sözleşen tarafların hür iradesine dayanır.(12) Kadın, evlenen taraflardan biridir. Ergin bir kadın, rızası olmadıkça kimse tarafından evlendirilemez. Hz. Peygamber, "dul kadın, kendinin açık emri olmadıkça nikah olunmaz. Er görmedik kız da kendisinden izin alınmaksızın nikah olunmaz" buyurduğunda, mecliste bulunanlar, "yâ Rasulullah, bâlir kızın izni nasıl olur?" diye sordular. Rasulullah "onun izni sükût etmesidir" buyurdu.(13)

Ensar kadınlarından Hansâ bint Hizam'ın belirttiğine göre, kendisi dul olduğu halde, babası onu izinsiz evlendirmişti. Bu evliliği istemeyen Hansâ Rasul-i Ekrem'e gidip, şikayet etti. Ve "babam beni birisine nikah etmiş. Halbuki başkasıyla evlenmek benim için daha hayırlı olurdu" dedi. Rasul-i Ekrem de bu nikahı reddetti.(14) Hadislere göre, izin alınmadan evlendirmeler, eğer kız ya da kadın istemezse iptal edilebilmektedir.

Hanefi mezhebine göre, hür mümeyyiz ve bâliğ bir kadın, sahip olduğu şeyleri dilediği gibi kullanma hakkı olduğundan, bizzat evlenme de aktebilir. Bu evlenmenin geçerliliği için velinin izin veya icâzetine gerek yoktur.(15)

Evliliğin başlangıcında erkek, kadına mehir verir. Mehir, evlenecek çiftler arasında yapılan nikah sebebiyle, erkeğin bizzat evlendiği kadına, gönül rızasıyla vereceği mala denilir ki, bu sadece kadının hakkıdır. Velisi yahut başkası olamaz. Kadın, bu malı istediği gibi kullanır ve değerlendirir.

İslam'ın nikahın sıhhati için gerekli kıldığı mehir, kadının şeref ve haysiyetini korumak için bir tazminat ve gelecekte küçük bir güvencedir. Yoksa hiçbir zaman kadının, değeri ve pahası değildir. Mehrin belli bir miktarı yoktur. Erkeğin maddi gücüne ve kadının isteğine göre değişir.(16)

(12) Muhammed Hamidullah *İslama Giriş* (Çev: Kemal Kuşçu), V. Baskı, Ank., Tarihsiz, s.220

(13) *Tecrî-i Sarih Tercemesi*, c.XI, s.298, no. 1806, 1807

(14) *A.g.e.*, c.XI, s.299, no. 1808

(15) *Halil cin*, a.g.e., s.65

(16) *Halil Cin*, a.g.e., s.65

Evlenmede, erkeğe dörde kadar ruhsat verilmiştir (17) Cahiliye çağında kadın almada sınır yoktu. İslam'da dörde indirilmiştir. Ancak bu bir emir değil, sadece zaruret halinde kullanılması icab eden bir ruhsattır. Hatta ayette (Nisa/3) kadınların aralarında adaletli alma şartı konmuştur. Şayet adaletsizlik endişesi olursa bir tane ile yetinmenin, en iyisi olduğu belirtilmiştir. Daha sonraki bir ayette (Nisa 129) da kadınlar arasında adâlete asla güç yetirilemeyeceği açıklanmıştır. Adaletli davranmak nafaka, giyim, evin ve zamanın taksimi, davranışlar ve sohbette farzdır.(18) Sevgi hususunda adalet insan için mümkün olmadığından bir kadınla yetinilmesi tavsiye edilmiştir.

Hz. Peygamberin evlilik hayatında ilk eşi, kendisinden onbeş yaş büyük, dul bir kadın olan Hatice bint. Huveylid'dir. Rasul-i Ekrem, Hz. Hatice hayatta iken başka hiçbir kadınla evlenmemiştir. Onun vefatından sonra evlendiği hanım da kendisinden oldukça yaşlı olan Sevrde bint. Zem'a idi. Rasulullah'ın genç ve bâkire olarak evlendiği tek kadın Hz. Âişe'dir. Diğerleri ile evlenme sebepleri ise ya sosyal veya siyâsi kimliği, liderliği olan şahıslarla akrabalık kurma ya da bazı sebeplerden dolayı madur durumda olan kadınlara saygınlık kazandırınadır. Aile hayatında özel durumlarla ilgili hükümlerinin müslümanlara özellikle hanımlara aktarılmasında Hz. Peygamberin eşleri önemli rol oynuyordu. Yine evlenmeyle ilgili bazı kanunların ortaya konması için de bazı evlilikleri gerekli olmuştu. Aslında kendisine ağır gelen, Zeyneb bint. Cahş'la evlenmesi bu türdendir. Bu evlilikte, evlatlık olarak alınanların boşadıkları eşlerin, velilerine helal olması hükmü açıklanmıştır. Ancak, Hz. Peygamber, Cahiliye devrinde ve peygamberliğinden sonra, daha fazla eş alma imkanı olduğu halde Mekke devrinde sadece tek bir eş e kendisinden oldukça yaşlı bir eşle yaşamayı tercih etmişti.

Evlilik birliği kocanın hâkimiyetine dayanmaktadır. Erkekler kadınlar üzerinde hâkimdirler. Çünkü Allah kimini kiminden üstün kılmıştır. Hem de erkekler mallarından infak etmektedirler. İyi kadınlar, itaatli olan ve Allah'ın kendilerini korumasına karşılık, kendileri de gizliyi koruyanlardır.(19) Ayette belirtildiği gibi ailenin reisi erkektir.

(17) Nisa Su., a.3

(18) İbn Kesir, *Hadislerle Kur'an'ı Kerim Tefsiri*, (çev: Bekir Karlığa, İzzettin Çetiner), İst., 1988, ç.4, s.151 v.d.'da bu hususta ayrıntılı bilgi vardır.

(19) Nisa, 34

Gerektiğinde de ayetin devamında sıralanan usullerle kadını terbiye yetkisine sahiptir. Her insanda olduğu gibi kadınların da her yönleriyle mükemmel olmaları mümkün değildir. İnsan olarak hoşla gitmeyen davranışları olabilir. Aşırı geçimsizliğe neden olmadıkça ve fuhşa meyletmedikçe, kadını affetmek tam olarak inanmış bir âile reisinin vazifesidir.(20)

Kadın, kocasına saygılı olmalıdır. Kocasının isteklerini meşru olduğu müddetçe yerine getirmelidir, ki buna karşılık cennet vaad edilmiştir. Hadislerde "Cehennem sakinlerinin çoğunun kadınlardan olması'nın sebebi olarak kocaya karşı gelme gösterilmiştir.(21) İyi kadınlar ise ayette geçtiği gibi kocaya karşı gelmeyenler ve karşılıklı olarak haklara riayet edenlerdir.

Kadın aile mahremiyetlerini muhafaza eder, kocası izin vermedikçe eve bir başkasını alamaz. Aile sırlarını başkalarına duyurmaz. Aile nafakasından, normalin üzerinde kocasından izinsiz harcama yapamaz. Nafakanın ancak yarısını dilediği gibi harçayabilir.(22)

İslam, evlilik içinde kocayı üstün tutmakla kadını erkeğin kölesi yapmak istememiş, kadına kocaya itaati emrederken, kocaya da kadına karşı bir takım ödevler yüklemiştir. Nitekim, Bakara suresi 228. ayette kadınların da kocaları üzerinde bir takım haklara sahip oldukları ifade edilmektedir. Bu haklar arasında âilenin geçimini sağlamak; kadınların yeme, içme, giyim, kuşam gibi ihtiyaçlarının örfüne uygun olarak karşılamak, yer almaktadır. Kadınların hoşlanmadığı ve onlara zararlı olacak şeylerin terkedilmesi de kadının koca üzerindeki hakkıdır. Kadına sevgi ve şefkatle muamele etmek, hoş görülme olmak, alay etmemek, ayıplarını araştırmamak da erkeğin dikkat etmesi gereken hususlardandır.(23)

İslam'da boşama hakkı erkeğe tanınmıştır. Koca dilediği an evlenme birliğine son verebilir. Bu sebeple mehr ve malları üzerinde serbest tasarruf hakkı kadında kalmıştır. Kadın, malı üzerinde her türlü hukuki muameleyi yapabilir. Bunun için kocasının rızasına gerek yoktur. Evlenme, kocaya karısının malları üzerinde hiçbir hak

(20) M. Zeki Duman, a.g.e., s.120

(21) Tecrid-i Sarih Tercemesi, c.I, s.41; c.IX, s.40-41

(22) A.g.e., c.XI, s.313, no. 1818

(23) M. Z. Duman, a.g.e., s.117 vd.'da ayrıntılı bilgi vardır.

vermez. Serveti ne olursa olsun, kadın evin masraflarına iştirak etmek zorunda değildir. Koca dilediğinde boşama hakkına sahip olduğundan, kadının kendi malını idarede mutlak hakim olması, menfaatlerini koruması içindir.(24)

Karı ile kocanın araları açılırsa, her iki taraftan da hakem seçilir, barışmak isterlerse, barışırlar, geçimsizlik devam ederse, boşanırlar.

Boşama yetkisi kocaya verilmiş olmakla beraber bazı sorumluluklar yüklenmiştir. aynı kadını, erkek iki kere boşayıp, alabilir. Üçüncü defa boşarsa geri alamaz, kadın başka bir kocaya varmadan tekrar ona helal olmaz.(25) Boşanmada kadına iyi davranmak, bir başkasıyla evlenmesine engel olmamak gerekir.(26) Çocuklu olanlar için kadının ve çocuğun normal şartlar dahilinde her türlü geçimini sağlamak, nafakasını temin etmek de erkeğe aittir.(27)

Boşanan kadın, iddetini (hamile olup olmadığını belli olması için beklemesi gereken süreyi) tamamlayınca dilediğiyle evlenebilir.

Bazı hallerde kadın evlilik birliğine son verme hakkına sahiptir. Evliliğin başlangıcında boşanma hakkı isteyebilir. Bu durumda gerektiğinde hakim aracılığı ile evliliğe son verilir. Kadın, kocasına fidiye vermek suretiyle de onu boşamaya razı edebilir. Nitekim, Sâbit b. Kays ahlâkı, dini (düzgün bir kimsedir) Bu hususta ona darılmış değilim. Lâkin ben (zevcimi hilkaten çirkin gördüğümünden) müslümanlık hayatında küfrü (icab eden bir harekette bulunmayı çirkin buluyorum. (Bu cihetle kocamdan ayrılmak istiyorum)" dedi. Resûl-i Ekrem'i "Sâbit'in vaktiyle mehir verdiği bostanını kendisine iâde etmek ister misin?" diye sordu. Kadın: "Evet ederim" dedi. Rasûlullah (s.a.v) Sâbit b. Kays'e: "Bahçeyi al, bir tala ile bu kadını bırak" buyurdu. Böylece kadın bahçe karşılığında boşandı.(28)

(24) Halil Cin, a.g.e., s.175

(25) Bakara/ 229-230; Talak/1-5

(26) Bakara / 231-232

(27) Bakara/ 233; Talak/6-7

(28) Tecrid-i Sarih Tercemesi, c.XI, s.364, no. 1836

Boşama kim tarafından gelirse gelsin, Allah katında hoş görülmemiş, Peygamberimiz boşanmayı "Allah'ın en çok buğz ettiği helal olan şey" olarak nitelendirmiş, böylece gerçek mü'minlerden evliliği mümkün olduğunca devam ettirmeleri ve bu hususta, eşi te'dib hakeme müracaat gibi çarekli her yolu denemeleri istenmiştir.

Kocası ölen kadın da, boşanan kadın gibi yeni bir evlilik için, boşanandan daha fazla olarak, dört ay on gün iddet bekler. Ancak bu süre yas tutma süresi değildir. Sadece, kadının hâmile olma durumunun belirlenmesi, ya da hâmile ise doğumunu gerçekleştirme süresidir.

Ailede kocaya olduğu kadar, kadına da sorumluluk yüklenmiştir. Bir hadis-i şerifte "... kadın, kocasının evinin râisi (yani muhafızıdır) ve raiyyetinden mesuldür." buyurulmuştur. (29) Çocukların eğitimi ve terbiyesi dışında, kadın ev işlerine bakmaya mecbur değildir. Yaparsa, bu, onun iyiliğindedir. Eğer zengin bir aileden geliyorsa, kocası onu iş yapmaya zorlayamaz. Yalnızca, kadın çocukların en iyi şekilde terbiyesini sağlamak, kocası yokken onun evine malına sahip olmak, görüp gözetmekle mükelleftir.

Yakın akrabalarda, üvey kızlarla, süt anne ve süt kardeşlerle, iki kız kardeşi bir arada olarak, üvey annelerle ve diğer evli kadınlarla evlenmek yasaklanmıştır.(30)

Mirasta durum, erkeğe iki dişinin hissesi kadardır. Eğer kadınlar ikinin üstünde ise malların üçte ikisi onlarındır. Şayet kız tek ise yarısı onundur..." (31) Erkeğin hissesinin fazla olması şöyle izah edilmiştir. Erkek hem kendisine hem de eşine, mehir ve nafaka için harcama gereğini duyar. Daha doğrusu bunlardan sorumludur, mecburdur. Kadın ise kendi kendine harcamak durumundadır. Evlenecek olsa masrafları kocasına ait olacaktır. Dolayısıyla kadının mirastan payı bazı hallerde erkeğinkinden daha fazla olacaktır.(32) Anne-babaya bakma sorumluluğu da asıl itibarıyla erkek evlâda attır. Bu da Mirasta fazla pay için sebep teşkil edebilir.

(29) *Tecrid-i Sarih Tercemesi, c.III, s.40-41, no.487*

(30) *Nisa, 22-25*

(31) *Nisa, 11*

(32) *İbn Kesir Tercemesi, c.4, s.1587*

Kur'an-ı Kerimde, mü'min kadınlar, koca, baba, vb. ayette zikredilenler dışında kalanların yanında örtünmeleri emredilmiştir.(33) Bu emir, kadınların, tanınmaması ve böylece incitilmemesi içindir. Ancak örtü, kadını bütün sosyal faaliyetlerin dışında bırakmamıştır. Hz. Peygamber devrinde hayatın her safhasında ve toplumun her kesiminde kadınlar varlıklarını devam ettirmişlerdir.

Habeşiler mescidde oyun oynarken, Hz. Âişe de onları seyretmişti.(34) Peygamber eşleri dahi bu tür, zamanın eğlencelerinden mahrum kalmamışlardı. Yine Hz. Âişe'nin anlattığına göre, Kurban bayramının ilk üç gününden birinde Rasulullah yanıma girdi. Karşımda Buas ezgelerini (def çalarak) okuyan iki kız vardı. Yatağına uzanıp yüzünü çevirdi. Ebu Bekr geldi: "Bu ne hal..." diyerek beni azarladı. Rasulullah ona dönüp "onlara ilişme" buyurdu.... Yine bir bayram günü idi ki (o gün) siyahiler kalkan mızrak oynuyorlardı... Rasulullah "Bakmak istiyormusun?" diye sordu "Evet" dedim. Beni arkasında yanağım yanağına değecek şekilde ayak üstü durdurup (Habeşilere): "Haydi (devam edin) Erfide oğulları" buyurdu..."(35)

Kadınlar mescide gitmede de serbesttiler. Hz. Âişe'nin belirttiğine göre sabah namazına kadınlar da katılırlardı.(36) Abdullah b. Ömer (ra) Nebbiyy-i Ekrem (s.a.v)'in: "Kadınlarınız sizden, geceleyin mescide (gidip ibâdet için) izin istediklerinde, kendilerine izin veriniz" buyurduğunu rivâyet etmiştir. (37)

Abdullah b. Abbas'dan bir rivâyette de, şöyle demişti:

"Nebiy-i Ekrem (sav), (Mescid-i Şerif'de va'z ettikten sonra) kadınlara duyuramadım zannıyla yanında Bilâl olduğu halde (erkek safiarından) çıktı. Kadınlara va'z ederek onlara sadaka vermeyi emretti. (sözleri o kadar te'sir etti ki) kadınların kimi küpeyi, kimi yüzüğü atmağa başladılar. Bilâl de onları eteği içine topluyordu.(38) Kadınlar mescit yalnız ibadet yeri değil, her tür din ve dünya işlerinin görüşüldüğü toplanma yeri idi.

(33) Nur, 31; Azab, 55, 57

(34) Tecrid-i Sarih Tercemesi, c.II, s.398, no.284

(35) A.g.e., c.III, s.152, no.513

(36) A.g.e., c.II, s.311-313, no.242

(37) A.g.e., c.II, s.944-5, no.477

(38) A.g.e., c.I, s.96-97, no.84

Yabancıları himaye konusunda kadınlar da erkekler gibi haklara sahipti. Nitekim, Hz. Peygamberin kızı Hz. Zeyneb Medine'de, kocası Ebu'l-As Mekke'de idi. Çünkü Ebu'l-As henüz müşrik idi ve bu yüzden ayrılmışlardı. Ebu'l-As ticaret için gittiği Şam'dan dönüşte, Rasulullah'ın gönderdiği çeteler mallarını yağmaladı, kendisi kaçıp, kurtuldu. Geceleyin Zeyneb'in yanına giderek ondan kendisini himayesine almasını istedi. Hz. Zeyneb de malını talep etmek üzere onu himayesine aldı. Rasulullah sabah namazına çıkıp tekbir aldığı anda, Zeyneb kadınlar yerinden: "Ey müslümanlar! Ben Ebu'l-as bin Rebi'i himayeme aldım" diye seslendi. Rasulullah namazı bitirince bu hususu kabul etti. Kızına ona yaklaşmamasını, onu saygı ile konuk etmesini söyledi. Halk onun eşyalarını iade etti. Ebu'l-As Mekke'ye döndükten sonra müslüman oldu.(39)

Mekke'nin fetih gününde Rasulullah'ın, kanını helal kıldıkları arasında Haris b. Hişam da vardı. Fakat o, Ümmü Hâni (Fâhite bint-Ebi Tâlib)'nin Rasulullah katında değerli bir insan olduğunu bildiğinden himâyeye isteğinde bulunarak onun evine sığındı. Hz. Ali onu öldürmeğe geldiğinde Ümmü Hâni "ben ona eman verdim" diyerek Haris'i himayesine aldığı bildirdi. Ali (ra) bu söze alırmayıp kılıcını sıyırdığında sözünü tekrar etti ve onun ellerini tuttu. Ali (ra) ayağını yerden kaldıramadı. Rasulullah geldiğinde Ümmü Hâni durumu arzetti. Peygamber (sav) "senin himayene aldığı biz de alırız, Senin eman verdiği biz de eman veririz" buyurdu ve Ali (ra)'ya bırakmasını emretti.(40)

Hz. Peygamber zamanında kadınlar spora pek düşkün değillerdi. Hz. Peygamber iki defa eşi Hz. Âişe ile yarışmıştı: birinci defasında yarışı Hz. Âişe, kazanmış ve bir kaç sene sonra kilo aldığı anda bu, ikinci yarışta kaybetmişti. (41)

Kadınlara, bizzat cihad farz kılınmamıştır. Hz. Âişe'nin "biz cihada iştirak edemez miyiz?" sorusuna, Hz. Peygamber "kadınlar için efdal-i cihad, her halde hacc-ı mebrur olur." buyurmuştur. (42)

(39) Taberi, *Milletler ve Hükümdarlar Tarihi*, Ank., 1955, c.II, I.Kısım, s.342-vd.

(40) Muhammed Kutup, *Ümmü Hani, İslam'ın Kadın Kahramanları no 13, İst., 1986, s.12-13*

(41) İbn Kesir *Terc.*, c.4, s.1608

(42) *Tecrid-i Sarih Tercemesi*, c.VI, s.59, no.755

Rasulullah bir sefere gitmek istediğinde kadınları arasında kur'a çeker, kim çıkarsa yanına onu da alırdı. Gazâlara başka kadınlar da katılırlardı. Nitekim Hz. Hafsa, "Rasulullah ile altı defa gazâyâ iştirak eden bir kadın yanımıza geldi. Bu kadın harb hatıralarını anlatarak; biz kadınlar gazâlarında yaralıları tedâvi eder, hastalara bakardık' dediğini nakletmiştir.(43)

Hz. Ömer'den (ra) nakledildiğine göre: "Ümm-i Salit (Hicreti müteakip) Rasulullah'a biat eden Ensar kadınlarından. Ümm-i Salit Uhud günü kırba ları yüklenir, bize su taşırdı, (elbiselerimizi) dikerdi.(44)

"Muavviz kızı Rübeyyi (ra) de, "Biz kadınlar Nebi (sav) ile beraber gazâda bulunurduk. Mücâhidlere su verir ve onlara hizmet ederdik. Yaralıları (tedâvi ile onları) ve şehidleri Medine'ye nakle derdik" demektedir.(45)

Bu hadislerden anlaşıldığına göre, Asr-ı saâdet'te İslam kadınları da harbe katılırlar, erkekler cephe de düşmanla savaşırken kadınlar da cephe gerisinde askere su taşır, elbiselerini diker hasta ve yaralıları geriye taşırlar ve tedavileri ile meşgul olurlardı. İşlerinde Ümm-i Atıyye, Nüsebye gibi cerrah ve tedâvi usullerini bilen kadınlar da vardı. Cephe gerisindeki bu kadınlar şehidleri de kabirlerine kadar götürürlerdi.(46)

Buhâri Sahih'inde "İslam kadınlarının erkeklerle beraber gazâsı ve har-ü-kitâle iştirakleri" ünvanlı bab açmış ve bu babda şu hadisi zikretmiştir: "Enes b. Mâlik der ki: Uhud harbinde halk inhizâma uğrayıp Rasulullah'ın yanından dağılmıştı. Gördüm ki, Ebu Bekr'in kızı Âişe ile (anam Ümm-i Süleym asker arasında) kollarını sıvamışlardı. Halhallarını görmüştüm. Süratle ve mütemadiyen arkalarında kırba larla su yaşıyorlar ve yaralıların ağızlarına boşaltıyorlardı. Kırba lar boşalınca son derece bir çeviklikle geri dönüp gelerek dolduruyorlar ve yaralıların ağızlarına boşaltıyorlardı."Yalnız geri saflarda değil gerektiğinde asker arasında da yer alıyorlardı. Kendilerini müdafaa için yanlarında hançer de taşırlardı. Hunenyn gazasında saflar bozulduğunda Ümm-i Süleym hançerini çekip sebat etmişti.(47) Hz. Peygamberin halası Hz. Safiye (ra) de

(43) Tecdîd-i Sarîh Tercemesi, c.VIII, s.32, no.1136

(44) A.g.e., c.VI, s.60

(45) A.g.e., c.VIII, s.319, no.1215

(46) A.g.e., c.VIII, s.320

(47) A.g.e., c.VIII, İzah kısmı, s.319

bir defasında bir hisarı müdafaa etmiş ve bizzat bir düşmanı öldürmüştü.(48) Yine Uhud harbinde (h.3/625) müslümanların sancağını taşıyacak kimse kalmadığında Ehabiş kabilesinden Amrâ adlı bir kadın alıp, savaş sonuna kadar götürdü.(49) Ümm-i Ziyâd el-Eşcaiyye de Hayber fethine katılmış ve ganimet taksiminde kendisine Hz Peygamber hisse ayırmıştı.(50)

Hastabakıcı olarak adı en çok geçen Rufeyde el-Eslemiyye(51) dir. Hendek gününde (5/627) Rasulullah mescide bir çadır kurduymuştu. Rufeyde bu çadırdaki hizmet ediyordu. Yaralanan Sa'd b. Muâz'ın bu çadırdaki tedavi etmişti. Rufeyde cerrâhi tedavi yapıyordu, kendini de bu yolda müslümanlara hizmete adanmıştı.(52)

Semra bint. Nühayk el-esediyye isimli bir sahabiyyenin Hz. Peygamber devrinde yetiştiğini ve uzun yaşadığını, çarpı pazar döşeyip ma'rufu emr, münkeri nehyettiğini ve elindeki kırbaçla insanları kötülükten alıkoyduğunu kaynaklar zikretmektedir.(52a)

Devlet başkanını ve onun şartlarını kabul etmek demek olan biat hususunda kadınlara da müracaat edilmiştir. Kadınların Rasulullah'a biatı pek çok kereler vâki olmuştur. II. akabe biatı Medine'ye hicrette, Mekke'nin fethinde kadınlar da biat etmişti. Bu biatlar sözle ya da Rasulullah'ın elini batırdığı suya kadınların da ellini batırmasıyla olmuştur.

Safâ tepesinde, İslam ve cihad üzerine Rasulullah erkeklerden ve kadınlar da gelince, onlardan da biat aldı. Bu kadınlar arasında Ümm-i Hani, Ümm-i Habibe, Hakim, Halid b. Velid'in kardeşi, Fâhite, Hind gibi Kureyş'in önemli kadınları da vardı.

Kurtubi Tefsirinde erkeklerin biat şartlarının da kadınların şartlarının aynı olduğunu bildirmiştir.(53)

Ebu Bekre(ra) den rivayet edildiğine göre, "Fars halkının, Kisra Perviz'in kızını kendilerine şehin-şah edinmeleri haberi gelince Rasulullah (sav); "Mukadderâtını bir

(48) Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, c.II, s.298

(49) Muhammed Hamidullah, *Hz. Peygamberin Savaşları*, III. Baskı, İstanbul, 1981, s.118

(50) Omer Rıza Kehhâle, *Alâmün-nisâ*, Şam, 1958, c.II, s.43

(51) A.g.e., c.I, s.451

(52) Kettâni, *Tadeti'bü'l - İdariyye*, Beyrut tarihsiz, c.I, s.453

(52a) Y. Ziya Kavakçı, *Hisbe Teşkilatı*, Ank, 1975, s.23

(53) *Tecrid-i Sarih Tercemesi*, c.VIII, s.316, izah kısmı.

kadının eline veren millet felah bulmaz" buyurdu. Bu ifâdeler İslam amme hukukunda önemli bir maddenin sebebi olmuştur. Buna göre, devlet teşkilatı başkanlığı ancak erkek bir vatandaş tarafından temsil olunur. Çünkü kadının fitratı bu güç vazifeyi yüklenmeye müsaid değildir. Her türlü alanda çalışması meşru olduğu halde devlet başkanlığında bu hak tanınmamıştır.(54)

Ancak Kur'an kadınların idareci olma ihtimalini ortadan kaldırmaz. Herkesce bilinen, Kur'an'da da geçen ve Hz. Süleyman eşliğinde inanan Saba Melikesi bir devlet idarecisi idi. Arab geleneği de kadının idareciliğine itiraz etmez, Umum-i Kirfa ve ümm Ziml Katabandan, Secah, Temim kabilesinden reis olarak bilinen örneklerdir. Hz. Peygamber de bir kadını Kur'an hâfızı Ümm-i Varaka'yı imam tayin etmiştir. Bunlara rağmen kadınların idareciliği kabul edilmemiştir.(55)

Hz. Peygamber zamanında bazı evter ta'lim faaliyetlerine ve heyetlerin ağırlandığına tahsis edilmişti. Bunlar arasında, dışardan gelen heyet ve misâfirlerin ağırlandığı Remle bint. Haris (ra)'in evi vardır. Peygambere gelen kalabalık ihtida heyetleri bu evde ağırlandı.(56)

Bir başka ev de Fâtıma bint Kays'ın evi idi. Ensar'dan dul ve zengin bir kadın olan Fatıma, Allah yolunda büyük harcamalar yaparak evinde misâfirleri ağırladı. Hz. Ömer öldürüldüğünde ashab-ı şura onun evinde toplanmıştı. (57)

Âile efradının terbiye ve ta'lliminden âile reisi mesuldür.(58) Öyle ki, Rasulullah, cariyesinin terbiye ve ta'limi ile meşgul olup, onu azad ederek evlenenin iki kat sevabı olduğunu belirtmiştir.(59)

Hz. Peygamber kadınların eğitimi ile bizzat meşgul olmuştu. Evvelce geçen bir hadiste, konuşmasının kadınlar tarafından işitilememesi endişesiyle, mescidin kadınlar tarafına geçerek onlara hususen hitap etmişti. Bu hadisten, kadınların eğitimi

(54) Tecrid-i sarih Tercemesi, c.X, s.449, v.d., 1660 no'lu hadis ve izanı

(55) Muhammed Hamidullah, "Constituonal Problem in Early Islam", İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi, İst., 1973, c.V, cüz.1-4, s.25

(56) İbrahim Cânan, Peygamberimizin Okuma-Yazma Segerberliği ve Öğretim Siyaseti, İst., 1984, s.104

(57) İbrahim Cânan, a.g.e., s.105, vd.

(58) Tahrim Suresi, 6

(59) Tecrid-i Sarih Tercemesi, c.I, s.96, no.83

ile sadece kocalarının değil, devlet reisi veya nalbinin ilgilenmesi gerekli bir konu olduğu hükmü çıkarılmıştır.(60)

Kadınların isteği üzerine, Rasulullah (sav) onlara bir gün tahsis etti. Bu belli günde kadınlar Hz. Peygamberin huzuruna gelirler, o da onlara va'z ederdi.(61) Bu toplu dersler haricinde kadınlar, özel olarak her an gelip bilgi alırlardı.

Kur'an-ı Kerim'de ve hadislerde ilim öğrenme konusunda kadın-erkek arasında bir ayırım yapılmamıştır. Hz. peygamber ashabına öğrettiklerini, gelen heyetlere anlattıklarını kadınlarına ve çocuklarına da ulaştırmalarını istemiştir. Kur'an-da Hz. Peygamber'in zevcelerine öğretimle meşgul olma mecburiyeti yüklenmişti. "Evlerinizde okunup duran Allah'ın ayetlerini ve hikmeti (diğerlerine) hatırlatın ve nakledin..."(62)

Hz. Ömer'in akrabalarından Şifâ bint. Abdullah İslam'dan evvel bile okuma yazma biliyordu. Hz. Peygamber, ondan, zevcesi Hz. Hafsa'ya yazı ve karınca duasını öğretmesini istemiştir.(63) Ayrıca Hz. Peygamber, onu pazar işlerinde görevlendirmiştir. Bu görevin Hz. Ömer zamanında verildiği belirtilmektedir. Durum ne olursa olsun, bu hanım sahabinin ticârî iltifaflar üzerinde muhakeme yetkisine sahip olmuştur.(64)

Hz. Ömer zamanında tedvin edilen Kur'an nüshası, babası vefât edince Hz. Hafsa'ya emanet edilmiştir. Hz. Hafsa, Hz. Ömer'in kölesi Râfi'ye kendisi için bir Kur'an nüshası yazdırmış, Bakara suresindeki bir âyet'i de bizzat kendisi Hz. Peygamberden öğrendiği şekliyle imla ettirmişti.(65)

Kur'an Rasulullah (sav) devrinde cem edip ezberleyenlerden kadın olarak, Hz. Âişe, Hz. Hafsa, Hz. Ümmü Seleme'den ayrı olarak Ümmü Varaka da anılmaktadır. Evvelce belirttiğimiz gibi Hz. Peygamber onu, kendi mânâline imam tayin etmişti. Ümmü Varaka'nın bir de müezzini vardı. Bu hâfıza hanım köleleri tarafından şehid edilinceye kadar imamlık yapmıştır.(66)

(60) İbrahim Cânan, a.g.e, s.89

(61) Tecrid-i Sarîh Tercemâsi c.I, s.99, no.87

(62) Ahzab Suresi, 34; M. Hamidullah, İslam Peygamberi, c.II, s.79

(63) Belâzurî, Fütûhu'l - Bulden (çev: Mustafa Fayda), s.692; Kettânî, Târâtüb, c.I, s.49-50

(64) M. hamidullah, a.g.e., c.I, s.195

(65) İbrahim Cânan, a.g.e., s.93

(66) A.g.e., s.141

Âlim sahibiler arasında Hz. Peygamber'in kızı Hz. Fâtır'a yer almaktadır. Kendisi şâir olup, Peygamber'den hadis de nakletmiştir. Hanımlar arasında hadis râvisi olan pek çoktur.

Hz. Âişe ise yalnız kadınlar arasında değil, sahaab arasında âlimlerin en büyüklerindendi. En meşhur sahabiler bile, bazı dinî meselelerde ona müracaat etmişler, fetvalarını almışlardı. Kendisi aynı zamanda en çok hadis rivâyet eden sahabe arasında yer almaktadır. Fıkıh, hadis ve dinî ilimler yanısıra, şiir, hekimlik, Arap tarihi ve nesebler ilmi gibi çeşitli sahalarda da bilgisi yüksekti.(67)

Rasulullah'ın özel ve genel konularda istişâre ettiği şahıslar arasında Hz.Âişe'nin de adı yer almaktadır.(67a)

Rasulullah'ın istişâre ettiği bir başka hanımı da Ümmü Seleme'dir. H.6 (M.628)'da Rasul-i Ekrem ve ashabı Mekke'ye, Kâbeyi ziyaret ve tavaf niyeti ile yola çıkmıştı. Ancak bu niyet gerçekleşmeyince ashabına ihramdan çıkmalarını emretmiş fakat ashabı, Hudeybiye musâlehasının şartlarını ağır bulmuşlar ve emre itaat etmemişlerdi. Beraberinde Ümmü Seleme bulunan Rasuullah durumu ona anlatınca, o, kendi kurbanını kesmesini, ihramdan çıkmasını ve kimseye birşey söylememesini tavsiye etmişti. Rasuullah bu tavsiyeye uydu ve sonuçta ashab, Peygamberin dediğini yaptı. Ümmü Seleme tavsiyesinde isâbetli idi. (67b)

Tirmizi, Ümm-i Atiyye'nin hastaları tedavi eden bir hekim, yaraları saran bir cerrah olduğunu bildirir. Hz. Peygamber'in kızı Hz. Zeyneb vefat ettiğinde Resûl-i Ekrem tarafından nasıl gasledileceği tarif edilmiş ve Ümm-i Atiyye tarafından gasledilmiştir. Bu yüzden, onun, gasl-i meyyit hakkındaki rivayetleri fıkıhın cenaze bahsinde ilmi bir düstur olmuştur.(68)

Câriyelik müessesine de pek çok yenilikler getirilmiştir. Eğitimlerine dikkat edilmiş, câriyelerle evlenmelere izin verilmiştir. Bu izin, câriyeyi ve neslinin efendisinin elinde hürleştirme yolunu gütmektedir. Evlenmede efendisi cariyeyi azad

(67) M. T. Okıç, a.g.e., s.23; M. Hamidullah, a.g.e., s.79

(67a) Âbidin Sönmez, Şûra ve Resulullah'ın Müşaveresi, İst., 1984, s. 55

(67b) Tecrid-i Sarih Tercemesi, c.VIII, s.164 vd., c.X, s.240

(68) Tecrid-i Sarih Tercemesi, c.XI,s.199,izah kısmı

etmese, bile, doğum yaptığı günden itibaren Ümmü veled adını alır ve satılmıŷ yasaklanmıŷ olur. Efendisinin ölümünden sonra hürriyatine kavuŷur. Çocuğu ise doğumdan itibaren hürdür ve babanın meŷru çocuğu olarak mirasa dahil edilir.

İslam'da kadınlarla ilgili bir takım hususiyetler ve Hz. Peygamber (sav) devrinden olay ve ŷahıslardan misaller vermeye çalıŷtık. Bu konuda, kaynaklarda çok daha fazla bilgi mevcut olup her devir ayrı bir konu, ayrı bir araŷtırma gerektirmektedir.

B- HZ. MUHAMMED'DEN SONRAKİ DURUM

Kadınlar hakkındaki emir ve yasaklar, İslam'ın bütün emir ve yasaklarında olduğu gibi zamanımıza kadar aynen kalmıŷtır. Ancak uygulamalarda farklılık olmuŷtur. Hz. Peygamber'den sonraki uygulamaları, tesbit edebildiğimiz örnekleri burada vermeye çalıŷacađız.

Yalancı peygamber olarak ortaya çıkan Secah, Hz. Ebu Bekir devrinin (632-634) en çok göze çarpan kadınlarından'dır. Adı Secah bint.Haris b.Süveyd..et-Temimiye olup, ana tarafından Hristiyan olan Beni Tađlib kabilesine mensuptur. Kendisinin Hristiyan olup olmadığı bilinmemektedir .(69) Tarihe geçiŷinin sebebi, hakimiyet yolunda ortaya atılmıŷ bir kadın olmasıdır. İyi bir kâhine olduğu için, kabilesinde üstün bir durumda idi. Hz. Peygamberin vefatı sonrasında çıkan karıŷıklıklardan faydalanarak kendi peygamberliğini iddia etmiŷtir. O sırada kabilesinin bir kısmı Hristiyan, bir kısmı da putperest idi.(70)

Secah komutanlarına vadettiği büyük menfaatleri temin edemediği için, komutanlar tarafından terk edildi. Kabilesi de piŷman oldu. Kendisi de daha sonra müslüman olmuŷtur.(71) Secah'ın peygamberlik iddiasında, namaz, oruç, zekat veya sadakayı emrettiği, domuz etini mübah kıldığı rivayet edililmektedir. Vahy adı altındaki sözleri, sadece komutanlara verdiği emirlerden ibaretti. Sihir, büyü kehânet ve bir takım ilimlere sahip olan kadınlar, kabilelerinde söz sağibi olabilmekte idi. Secah, bunun en açık delilidir.

(69) Belâzurî, *Fütühu'l Buldan*, s.144; *İslam An. Secah Mad.*

(70) Bahriye Uçok, *İslâm Tarihinde İlk Sahte Peygamberler*, Ank., 1957, s.87

(71) Belâzurî, s.145

H. Ömer'in eşi ve H. Ali'nin kızı Ümmü Gülsüm, Bizans İmparatoriçesine bazı kokular ile kadın eşyaları hediye etmişti. İmparatoriçe de karşılık olarak değerli bir gerdanlık yollamıştı. Ama hediyeleri getiren devletin postacısı olduğu için H. Ömer bu hediyeleri Beytü'l Mal'e yollamıştı. (72)

H. Ömer, memleket meselelerini ilgilendiren hususlardan bile kadınlarla istişare ederdi ve görüşlerini mâkul bulursa kabul ederdi.(73)

Yermuk savaşında (h. 15/636) müslüman kadınlar da çok şiddetli bir şekilde savaşmışlardı. Ebu Süfyan'ın karısı Hind'de bu savaşta yer almış ve askerleri, "kılıçlarınızla sünnetsizleri kesiniz" diye teşvik etmişti.(74)

H. Osman zamanında (24-35/644-656) h-28 (648-6489) yılında Şam vâlisi Muaviye'nin, halifeden izin alarak, Kıbrıs'ı fetih için hazırlandığı donanmayla bâde b. Sâmit'in karısı Ümmü Haram da sefere çıkmıştı. Ümmü Haram gemiden indikten sonra bindiği hayvanın tökezlemesi sonucu düşerek ölmüş ve oraya gömülmüştü. Kabri, orada "Sâlih Kadın Türbesi" olarak bilinmektedir.(75)

H. Âişe, H. Osman'ın icraatına en çok itiraz edenlerdendi. Mısır vâlisi Abdullah b. Sa'd Ebi Serh'in azlını istemişti. H. Osman şehid edildiğinde, onun kanını dava için H. Ali'ye karşı harekete girişti. Talha ve Zübeyir de onun yanında yer aldı. Basra'ya hareket eden bu grubun lideri H. Âişe, idi, yolculukta bir deveye bindirilmiş olduğundan bu topluluğa "Cemel Topluluğu" denildi.

H. 36 (M. 656) da meydana gelen muharebe'de bu topluluk bozguna uğradı. H. Âişe geri saflarda, devesi üzerinde muharebenin seyrini takip ederken bozgun haberini alınca, asker tekrar muharebeye sokabilmek için teşvik etti. Bunun üzerine onun devesi etrafınca şiddetli bir mukavemet başladı. Pek çok kişi öldü. H. Ali devenin ayaklarının kesilmesini emretti. Emir yerine getirildiğinde H. Âişe yere düşen mahfenin içinden çıkarıldı. Kardeşi Muhammed'e teslim edilerek istirahati temin edildi.(76)

(72) Bahriye üçok, *İslâm Tarihinde Emevîler, Abbâsîler, Ank , 1963, s.5*

(73) Âbidin Sönmez, a.g.e., s.152

(74) Belâzuri, *Fütûhu'l - Bülđan, s.193*

(75) A.g.e., s.218-220

(76) Ahmet Cevdet, *Kıyas-ı Enbiya, II. Baskı, c.III, s.17 vd. (Haz. Mahir İz, 1985)*

İslam tarihinde son derece önemli bir olay olarak kabul edilen Cemel Vak'ası'nın liderlerinden en başta geleni bir hanım idi. Ve üstelik bu, Hz. Peygamberin en sevgili eşi, ashâbın en sevgilisi Hz. Âişe idi.

Emeviler (661-750) ve Abbasiler (750-1258) devrinde kadınların sosyal durumu birbirinden hemen hemen farksızdır. Kadınlar, halife Kadir billah (381-422)/991-1031) devrine kadar oldukça serbest iken bu halife devrinde bir takım yasaklarla karşılaşmışlardır. (77)

II.Yezid (101-105/720-724) cariyeleriyle günlerini geçiriyordu. Habbâbe'ye eğilimi o kadar fazlaydı ki, halife devletin bütün işlerini onun eline bırakmakta bir sakınca görmemişti. Habbâbe istediklerini, istediği yere atayabiliyor, istediklerini azledebiliyordu. Habbâbe'ye, halife o kadar düşküdü ki, Habbâben'nin ölümüne duyduğu üzüntüsünden, onbeş gün sonra öldü.(78)

Musikiye cevaz veren teşvik eden ilk halife II. Yezid (60-64/680-683) ve kızkardeşi Atike olmuştur. Atike, yaptığı besteleri Mekke ve Medine'den gelen kadın şarkıcılara da öğretmiş ve onları bu yolda ilerlemeğe teşvik etti. (79)

Hız. Hüseyin'in kızı Sukeyne de musikiyi teşvik edenlerdendi. Sukeyne devrin en dikkat çekici hanımı idi. Şair ve hukukçuların en parlak toplantıları onun evinde yapılırdı. Onun evi kadın erkek herkese açıktı. Saçlarına verdiği şekil "Turrnet'üs-Sukeyniye" adıyla ün salmıştı.(80)

Aynı dönemin bir başka meşhur hanımı da Âişe bint Talha idi. Çok bilgili ve güzel olan bu kadın halk arasında Sukeyne'den daha fazla tesirli idi. Kâbeyi tavaf için vâlden cemaatin namazını tehirini istemiş ve bu dileği reddedilmemişti. Âişe yüzünü hiç örtmezdi.(81)

Bu dönemin meşhur şairleri arasında bir de kadın vardı: Hansâ Kardeşi Sahr için tutulan yası dile getiren hüzünlü şiirler bestelenmiştir (82)

(77) Philip K. Hitti, *İslâm Tarihi*, (çev: Salih Tuğ), İst., 1980, c.II, s.513; *Ehriye Üçok*, *Emeviler, Abbasiler*, s.134

(78) B. Üçok, a.g.e., s.67

(79) Mehmed Zihî, *Meşâhiru'n-Nisâ*, c.II, s.77; *Kehhâle, Âlamu'n-Nisa*, c.III, s.211

(80) Philip Hitti, a.g.e., c.II, s.374 vd.

(81) A.g.e., aynı yer

(82) Mehmed Zihî, *Meşâhiru'n-Nisâ*, c.I, s.198; *Kehhâle*, Philip Hitti, a.g.e., c.II, s.422

II.Ömer (99-101/707-721)'in eşi tek eşi Fatma, Emevi soyunun şikayetlerini dinliyordu. Lüks ve israfa düşkünlüleri ancak Ömer buna müsaade etmiyordu. Fâtıma da şikayetleri kocasına iletiyordu.(83)

Abbasi halifelerinin ikincisi olan Mansur zamanında (136-158/754-775) amcasının iki kızı Bizans savaşına katılmış, Harun Reşid zamanında ise (170-193/786-809) kadınların savaşta birliklere kumanda etmeleri yadırganmamıştır. (84) Halife Muktedir zamanında (295-320/908-932) Divân-ı Mezâlim başkanlığı Sumeyl adlı bir kadına verilmişti. O, her cuma günü E'âğdat'ın bir mahallesi olan Rusâfe'de halifenin annesi adına yapılmış olan bir türbeye sağında solunda kadılar olduğu halde oturur, şikayetleri, dinler ve gerekli kararları aldıktan sonra imzalardı. (85) Muktedir'in kendi annesi de devlet adamlarıyla meşverette bulunup, elçileri huzuruna kabul ederdi. (86) Harun Reşid'in annesi de Hayruzan adında bir meşhur cariye olup, hükümet işlerinde tesiri olmuş ilk halife zevcesidir.(87)

Mehdi'nin zevcesi ve Harun Reşid'in annesi Hayruzan, yine Mehdi'nin kızkardeşi "Uleyye, Harun Reşid'in zevcesi ve Emin'in annesi Zübeyde, Me'mun'un zevcesi Bûrân gibi yüksek tabakadan, devlet işlerinde tesir sahibi kadınların yanısıra, şiir ve edebi sanatlarla uğraşan musiki kabiliyeti olan, güzel ses sahibi kadınlarda erkeklerle yarış halinde idi. Ubeyde et-Tanbüriyye, halife Mutasım devrinde musiki alanında Milli bir şöhrete ulaşmış kadınlardandı.(88) Bu devirde yaşamı yüksek tabakadan asil hanımlar, sürekli olarak "Nevbetü'l Hâtunî" denilen musiki toplantılara yaparlardı. Bu toplantılarda kadın müzisyenler konser verirlerdi.(89) Erkek müzisyenlerden kör olanlar ancak kadınlar arasına girebilirlerdi. Bizans ve Sasani etkisiyle Harem geleneği Araplara da girmişti. Harem ağaları yetiştirmek ve kullanmak da II.Velid (125-126/743-744) zamanında başlamıştır. (90) Kadınlar genellikle harem dairelerinden otururlar, vakitlerini, birbirini ziyaret, sohbet ve yukarıda bahsettiğimiz

(83) B. Üçok, *Emevîler Abbasîler*, s.64

(84) B. Üçok, *a.g.e.*, s.135

(85) B. Üçok, *a.g.e.*, s.131

(86) *A.g.e.*, s.135

(87) Philip Hitti, *a.g.e.*, c.II s 512

(88) Philip Hitti, *a.g.e.*, c.II, s.513

(89) B. Üçok, *a.g.e.*, s 153

(90) B. Üçok, *a.g.e.*, s.137

musiki toplantılarıyla geçirirlerdi. Bu arada ev işlerinin düzeni, hizmetçilerin çalışması çocukların eğitimi ve en çok da kendi giyim kuşamlarıyla ilgilienirlerdi.(91)

İlim sahasında şöhret bulmuş kadınlar da vardı. H. İv. yüzyılda Bağdat'ta verdiği vaazlarla şöhret olan Hamde bint Vâsıt Bâb'ül-Merâib'de oturur ve özel vaaz toplantıları tertiplerdi. Hamde ünlü hocalardan hadis ve fıkıh okumuştı. Asıl adı vecihiyye bint. Müreddeb olup Zenyü'd-Dar adıyla tanınmış bir kadın da fıkıh bilgisinde derinliği ile şöhrek yapmıştır. Zehebi'nin hocaları arasında Şam ve Baalbek'de hadis okutmuş olan Zeyneb binti Amr da meşhurdur.(460/1067.8'de Bağdat'da ölmüş olan Hadicetü's-Şahcâniyye de vaazlarıyla ünlü idi.

Şuhde bint. İbni Nasr Ahmed adlı bir kadın da meşhur hocaları dinlemiş icâzet aldıktan sonra, Bağdat'ta Saray Camii Meydanındaki evinde, dersler vermeye başlamıştır. Kendisine Fahrünnisâ denilen Şuhde 90 yaşında 574-1178'de ölmüştür. Derslerinde tutulmuş notların kitap haline getirildiği söylenmektedir. Abdül vahhab b. Ömer b. Kesir'in kızı, meşhur şeylerden icâzet aldıktan sonra, muhaddise olarak h. IX yüzyıl başlarında meşhur olmuş ve kendisine Sittü'l-Kuzont denilmiştir. Şeyh Takıyyüddin Vasitinin kızı da icazet aldıktan sonra Şam civarındaki mescidinde devlet hakkında ders vermişti. Yahya b.Âdem'in Kitâbü'l-Harâc'ını anlatmış ve kendisine Sittü'l-Fukaha denilmiştir.

726-1326'da, Şeyha-i Saliha Ümmü Muhammed Ayşe Harrâni ve Şayha-i Saliha Zeyneb Muddesi adlı iki kadın müderrise Şam'da İbn Batuta'ya icâzet vermişlerdi. Sittü'l-Vüzera Ümmü Abdullah (öl.717/1317) adlı muhaddis eden Zehebi gibi pek çok tanınmış kimseler ders almışlardı.(92)

Hanedan mensupları asil hanımlar, ilimde şöhret sahibi olanlar istisnalardır. Bunlar ve zenginlerin harem dairelerinde yaşayan hanımlar dışında, köylü kadınlar tarla işlerinde kocalarına yardım ederler, yiyecek ve giyeceklerini kendileri yaparlardı. Satın alınması gereken şeyler için, kadınlar pazara, ürettikleri yağ, peynir gibi şeyleri satarak para temin ederlerdi. Çoğu işçilerin ve sanakârların karıları hem evde hem de atölyede çalışırlardı. Halı dokurlar, çamaşırcılık, boyacılık, yamacılık yaparlardı. Pamuk işinde de genellikle kadınlar çalışırdı.(93)

(91) Ali mazaheri, *Ortaçağ'da Müslümanların Yaşayışları*, çev: Bahriye Üçok, İst., 1972, s.78 vd.

(92) Bahriye Üçok, *İslâm Devletlerinde Kadın Hükümdarlar*, ank., 1965, s.11; M. Zihni, *Meşâhir*, c.1, s.295

(93) Ali Mazaheri, a.g.e, s.80

Kadınlar dışarıda örtülü gezerler ev içinde ise zamanın modasına göre, gömlekler, elbiseler ve pantolonlar giyerlerdi. Giyim kadının sosyal durumuna göre de değişirdi. Saç örgüleri yirmi, otuzu bulurdu. Örülen saçlar çiçeklik yazmalarla örtülürdü. Yüksek tabakadan kadınlar şapka giyerlerdi. XIII. yüzyılda Moğollar'dan başa tüy takma modası geçmişti. Kadınlar süs eşyası olarak çeşitli mücevherlerden oluşan toklar taşırlardı. Aşağı tabakadan kadınlar da genelde aynı şekilde giyinip süslenirler, ancak daha az ve daha düşük kaliteden olurdu.(94)

İslam Arap âleminde hükümdarlık etmiş herhangi bir kadın tesbit edilememiş, ancak hükümdar naibliği yapan kadınların isimleri tarihlere geçmiştir.(95)

Endülüs Emevi Devletinde (kur.138-756) II.Hükem (350-366/961-976) in eşi Subh, daha eşi hayatta iken devlet idaresinde nüfuz sahibi idi. Halife yaşlı, oğulları ise küçüktü. O zamana kadar tahta küçük bir çocuğun oturduğunu görülmemişti. Bu yüzden II.Hakem oğlu II. Hişam'ı veliahd gösteren belgeyi ümeraya imzalattı. 976'da öldüğünde II. Hişam on yaşında halife ilan edildi. Subh da iki veziri vasıtasıyla oğluna nâibe tayin edildi.(96)

Fatimi devletinde (296-567/910-1171) altıncı hükümdar Hâkim bi-emrillah (386-411/996-1021)'in garib emir ve yasakları memlekette huzursuzluk ve kargaşa yaratmıştı. Kızkardeşi Sittü'l-Mülk, onu uyarmaya çalıştı ancak ölümler tehdit edilince, kendisi, onun öldürttürüp, devlet erkânının, Hâkim'in oğlu Ebu'l Hasan Ali'ye biat ettirdi. On altı yaşında ve tecrübesiz olan Ebu'l Hasan (ez. Zâhir)'a halası Sittü'l-Mülk dört yıl nâiblik etti.(97)

Büveyhoğulların'dan Rey, İsfahan ve Hemedan'da hükümet kuranlardan Fahr'ud-Devle 385-995'de ölünce geride küçük bir oğlu (Mecd'ud-Devle) kalmıştı. Annesi Seyyide buna naibe tayin edilmiş, uzun yıllar bu vazifede kalmıştı. Gazneli Mahmud, Seyyid'e Hatun ölene kadar Rey'i alamamıştı. Gazneli Mahmud Rey'i kendine tabi kılmak için elçi gönderdiğinde, Seyyide "Bizim karşılaştığımızda, ben

(94) Ali mazaheri, a.g.e., s.87-88; B. Üçok, Emevîler Abbasîler, s.138 vd.

(95) B. Üçok, "İslam Devletlerinde Bazı Nâibeler", Belleten, c XXXI, s.122, 1967, s.170

(96) Bkz. Kehhâle, Âlamü'n - Nisâ, c.II, s.323; Mehmed Zihni, Meşâhîrü'n-Nisâ, c.I, s.348

(97) B. Üçok, a.g.m. s.174-175; M. Zihni, Meşahir, c.I, s 294

kazanırsam, âleme seni nasıl gezdiğimi duyururum. Eğer sen kazanırsan, bir kadını yermiş olmak sana ün kazandırmaz" cevabını vermiş, bunun üzerine Sultan Mahmud o hayatta iken Rey'i olmaktan vaz geçmişti.(98)

Habeş Eyyubilerinden (589-658/1193-1260) Melik Aziz'in ölümü üzerine yedi yaşındaki oğlu Nasr. Yusuf tahta geçmiş, buna büyük arnesi Dayfa Hatun niyâbet etmişti.(99)

Hama prensi Melik Muzaffer ölünce, oğlu Melik Marsur onun tahtına sahip oldu. Yaşı küçük olduğu idare annesi Gaziye Hatun'un elinde idi. Oğlu ergin çağ'a gelince idareyi ona teslim etmiş ve 656'da ölmüştür.(100)

(98) B. Üçok, a.g.m., s.176

(99) B. Üçok, a.g.m., s.178

(100) *Kahhâle, Âlemü'n - Nisâ*, c.IV., s.3; B. Üçok, a.g.m., s.179

V. BÖLÜM

TÜRK İSLÂM DEVLETLERİNDE KADIN

A- SOSYAL HAYATTA KADIN

Çeşitli zamanlarda Türk illerini dolaşan seyyahları hayrete düşüren en önemli sosyal olay evvelce belirttiğimiz gibi, kadınlara verilen değerdı. Bu husus Türklerde hem İslam öncesi hem de İslamı kabulden sonra var olan bir gelenek, bir özelliktir. İbni Batuta XIV. yüzyılda gördüğü Macar şehrinde bahsederken; "Burada gördüğümüz ve beni epeyce şaşırtan tutumlardan biri de buradaki erkeklerin kadınlara gösterdikleri aşırı saygıdır. Bu memlekette kadınlar, erkeklerden daha üstün sayılırlar."(1) demektedir.

Divan-ı Kaşgarlı'da kadınlara, "Özük" lakabı verilmektedir. Altın gibi temiz ruhlı anlamında kadına "Altın Özük" deniyor, bedeni inci gibi temiz olan kadına da "Erdini (İri İnci) Özük" deniyordu.(2)

Bolluk içinde büyüyen kadın "Oglagu" adını alıyor, asaleti olan kadınlara da "Oglagu Katun" deniyordu.(3) Büyük kadınlara "Altun" sıfatı da lâıyk görölmekteydi.(4)

(1) İbn Batuta Seyehatnâmesinden Seçmeler, s.79

(2) Divan-ı Kaşgarlı, c.1, s.71

(3) A.g.e., c.1, s.138

(4) A.g.e., c.1, s.396

Kadınlar evvelce olduğu gibi kahramanlık vasıflarını da devam ettirmekte idiler. Savaşlara iştirak, güreş, ata binme kadınların faaliyetleri arasında idi. İbn Batuta, İznik yakınındaki Mekece köyünden ayrılırken ata binmiş bir Türk kadını ile beraberinde yürüyen hizmetkârının Yeniköy'e doğru gittiklerini görmüştü.(5)

Divan-ü Lügat-it Türk de "Kız birle güreşme, kısrak birle yarışma" ata sözü Hakanlılardan bir kızın evlendiği gece Sultan Mes'ud'u ayağıyla dokunarak yıktığı için Hakanlıların Sultan Mesut hakkında söyledikleri bir sav olarak açıklanmaktadır.(6)

İslam öncesi yaşayışta olduğu gibi, İslamı kabulden sonra da günlük hayatta, Türk kadını, çocukların bakımı, çeşitli ev işleri, keçe yapımı, ip eğirme ve nakış işlemekle meşguldür. Divan-ü Lügat-it Türk'de bunlar şöyle ifade edilmektedir.

"Ol oğlını bedhütti; o, oğlunu oynattı."(7)

"Uragut kençe süt sırttı; kadın çocuğa süt emzirdi."(8)

"Uragut oğlın sidhitti; kadın oğlunu işetti."(9)

"Uragut yıp çüjidi; kadın ip çekti, uzattı."(10)

"Ol kızka kiziz sırttı; o, kiza keçe sırttı."(11)

"Kız anasınğa kiziz sırtıdı; kız anasına keçe dikmekte yardım etti."(12)

"İşler ötmek yaptı; kadın ekmek yapıştırdı."(13)

"Kız çikin çiknedi; kız nakış yaptı."(14)

Ev kadınları, yalnızca ev işleri ile değil, hayvanları sağma ve sütlerini hazırlama gibi işlere de bakarlardı. Buna rağmen Selçuk çağının haşlarında evlük, yani "evlik, evli" denince, hatıra yalnızca ev kadını gelirdi. Evliç sözü de , bundan ayrı olarak, "evi olan, ev sahibi olan kişi" anlamında kullanılıyordu.(15)

(5) İbn Batuta, s.47

(6) Divan-ı Kaşgarlı, c.I, s.78

(7) A.g.e., c.II, s.302

(8) A.g.e., c.II, s.304

(9) A.g.e., c.II, s.302

(10) A.g.e., c.II, s.9

(11) A.g.e., c.II, s.304

(12) A.g.e., c.II, s.96

(13) A.g.e., c.II, s.57

(14) A.g.e., c.II, s.301

(15) B. Ögel, Türk Kültür Tarihine Giriş, c.III, s.7

Köydeki kadının hayvanlarla uğraşması, peynir, yağ yapması, hatta bunları pazarlarda satması hâta günümüzde bile devam etmektedir. Bağ, bahçe, tarla işinde kadınlar sürekli erkekleriyle beraber çalışmaktadırlar. Bu sebeple kadınlar erkeklerden kaçmazlar. İbn Batuta da Bilad-ı Rum =Alanya'ya uğradığında, burada, kadınlarla ilgili bu hususu şöyle anlatmaktadır:

"Burada kadınlar erkeklerden kaçmazlar ve yola çıkacağımız zaman akraba ya da hane halkındanmişçesine bizimle vedalaşırlar, bu ayrılıktan dolayı üzüntülerini, göz yaşları dökerek belirtirlerdi."(16)

Yine İbn Batuta burada kadınların toplanarak haftada bir ekmeğin pişirdiklerini, kendilerine de bu ekmeğlerden gönderdiklerini yazmaktadır.(17)

Hanedan mensubu hanımlar da, diğer bütün kadınlar gibi boş zamanlarını el işleriyle değerlendiriyorlardı. Ziya Gökalp, Ahlâk-ı Alâî'den tesbit ettiği bir olayı şöyle anlatmaktadır.: "Ahlâk-ı Alâî Kitabı'nda yazıldığına göre Selçukî prenslerinden birisi Kazvin şehrinin sahibesi idi. Her sene ilkbaharda bu şehrin kenarına gelerek, yeşil bir çimenlikte otağını kurardı. Bir sene Kazvinliler şehre umumi bir lağım yaptırmak için aralarında yardım toplamışlardı. Lâzım gelen miktara ulaşmak için daha bir miktar paraya ihtiyaç vardı. Şehirli bu parayı da Sultan Hanım'dan istemeye karar vererek, ileri gelenlerden bir heyeti Sultan Hanım'ın çadırına gönderdiler. Bu heyet, otağa yaklaşınca, otağın önündeki bir sandalye üzerinde oturan Sultan Hanım'ın el örgüsü örmekte olduğunu görünce ve bu parayı seven kadının para vermesi imkansız olduğuna kani olarak geldiklerine pişman oldular. Fakat Sultan Hanım tarafından görüldükleri için geri dönmeleri de kabil çağıldı. İster istemez Sultan'ın çadırına geldilere ve ahalinin teklifini arz ettiler. Sultan, bütün masrafların kendi tarafından verileceğinden, toplanan iânelerin sahiplerine geri verilmesini emretti. Ve hazine memurunu çağırarak, lağımlar için lazım gelen paraları heyete teslim etti. Heyet içindeki bir ihtiyar, Sultan Hanım'a elindeki örgü işinden dolayı, akıllarına gelen haksız şüpheyi arzetti. Sultan Hanım şu cevabı verdi: "Evet benim el işi ile uğraştığımı gören bütün İranlılar şaşıyorlar. Halbuki benim ailem içinde bütün kadınlar

(16) İbn Batuta, s.4

(17) İbn Batuta, aynı yer

benim gibi el işiyle uğraşırlar. Biz sultanlar böyle el işiyle uğraşmazsak, ne ile uğraşacağız? Havai şeylerle mi? Böyle bir şey bizim soyumuza yakışmaz. Biz saltanat işlerinden kurtulduktan sonra, boş kalmamak için, fakirler gibi, hep el işleriyle ve ev işleriyle uğraşırız. Bu hareket soyumuz için ar değerli, büyük bir şereftir, ahlâk-ı alâidir."(18)

İşte Türk kadının çalışma anlayışı, zamanını en iyi şekilde değerlendirme anlayışı budur. Türklerdeki halı ve kilim dokumacılığı tamamıyla kadınlara ait bir sanattır denilebilir. Halı ve kilimlerdeki desen, motif ve renk uyumu, kadın zekasının ve kabiliyetinin bir eseridir. Aynı şekilde el işinin her türünde özellikle nakışta dünyada benzeri olmayan eserler bırakmışlardır. Anadolu'nun her en her yerinde müzelerde hatta evlerde çok eski devirlerden kalma el işi ve dokuma eserler mevcuttur.

Eğlence hayatında da kadınlar, eskiden olduğu gibi yerlerini muhafaza etmişlerdir. Çin kaynaklarında Müslüman olan Kaşgarlıları çok yumuşak huylu olup, müzik ve danstan hoşlandıkları ve toplum hayatında kadın erkek bir arada buldukları kayıtlıdır.(19)

Selçuklular devrinde de şarkıcı ve rakkase kadınlar eğlencelerde önemli rol oynuyarlardı. Melikşah (1072-1092) Rey'de güzel sesli bir şarkıcının, sesine hayran ve kendisine tutkun idi. Şam'da Muganniye bir hatunun, bir mescit yaptırması, kazançlarının oldukça iyi olduğunu göstermektedir. Selçuk emirleri, müzikli danslı ve kadınlı eğlenceler tertip ediyor; halk da bazı han ve kervansaraylarda kadın okuyucuları dinliyor, danslarını seyrediyor ve eğleniyordu.(20) Mevlana devrinde de Konya'daki devlet erkani hanımları, her cuma akşamı, naib Eminüddin Mikail'in hanımının evinde toplanarak eğleniyorlardı. Bu toplantılarda kadınlar, çeşitli müzik aletleri eşliğinde şarkı söyleyerek, hünerlerini gösterirlerdi.(21)

Günlük hayatta bazan, kadının hor görüldüğü ya da kötü davranışlarla da karşılaştığı oluyordu. Divan-ü Lugati't Türk'te "tilki" kelimesi açıklanırken kinaye olarak kız çocuklarına tilki dendiği belirtilmekte ve şöyle izah edilmektedir:

(18) Ziya Gökalp, *Türk Medeniyeti Tarihi*, s.373-374

(19) Afet İnan, a.g.e., s.34

(20) Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti*, II. Baskı, İst., 1969, s.322; Aydın Taneri, *Türkiye Selçukluları Kültür Hayatı*, Konya, 1977, s.67

(21) A. Taneri, a.g.e., s.58

"Bir kadın doğurduğu zaman, ebeden "tilkü mü doğdı, azu böri mü?" diye sorarlar. Bununla, "kız mı doğdu yoksa oğlan mı?" demek isterler. Kıza, aldattığı ve yaltaklandığı için "tilki" denir, erkeğe yiğitliği dolayısıyla "kurt" derlerdi.(22)

Kadınlara bazan kötü davranıldığı yine Divandaki bir atasözünden anlaşılmaktadır. Dul kadın hakkındaki bu söz şöyledir: "Yavlak tıllığ beğden kerü yalngus tul yeğ" yani, kötü dilli kocadan, yalnız dul daha iyidir.(23)

Yine Divan'da geçen bazı kelimelerden, toplumla hoş görülmeyen, bazı kötü kadınların mevcudiyeti anlaşılmaktadır. "Ekek" ortaya düşmüş kadın; "ekeklik" kadının arsızlığı, yüzsüzlüğü olarak izah edilmektedir.(24)

Karahanlılar zamanına ait olup, ilk Türk İslam edebi eseri olarak bilinen Kutadgu Bilig (1069-1070) de eski Türk geleneklerinin etkisi mevcut olmakla beraber, bazı örf ve adetlerde ve düşünce yapısında farklı yorumlara gidilmiştir. Kadınlar hakkında da eski anlayışa ters yorumlar mevcuttur. Eserin yazarı Yusuf Has Hacib'in bazı yorumları şöyledir:

"Kızı çabuk evlendir, uzun müddet evde tutma, yoksa hastalığa lüzum kalmadan, yalnız bu pişmanlık seni öldürür. "

"Bu kızlar doğmasa, doğarsa yaşamasa daha iyi olur."(25)

"Kadını evden dışarı bırakma; eğer çıkarsa, doğru yoldan şaşar."

"Kadına saygı göster, ne isterse ver; evin kapısını kiille ve eve erkek sokma."(26)

Bunlar, sadece kendi düşüncelerini yansıtan nasihatlardır. Toplumda geçerliliği olduğu söylenemez. Çünkü o çağda sadece hür kadınlara değil, cariyelere bile son derece iyi davranılıyordu. Cariyelere, kırnak(27), koçaç(28)(Çin ipeği), avunç(29) ve

(22) *Divan-ı Kaşgarlı, c.I, s.429*

(23) *Divan, c.II, s.133*

(24) *Divan, c.I, s.78 ve 153*

(25) *Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig, (çev: Reşit Rahmeti Arat), II.baskı, Ank., 1974, s.4510 ve 4511*

(26) *A.g.e., s.4518 ve 4520*

(27) *Divan-ı Kaşgarlı, c.I, s.473*

(28) *Divan, c.II, s. 285*

(29) *Divan, c.I, s.134*

küng(30) gibi adlar yerilmekte idi. Divan'da cariyelerin bazı oyunlarından ve yaptıkları işlerden de bahsedilmektedir.

Kadınlar çalışma ve eğlence hayatında olduğu gibi fikir ve sanat hayatında da faaliyetlerde bulunuyordu. İlim tahsil edip, eserler vermiş kadınlar da vardı. "Tuhfa" adlı eserin sahibi Semerkantlı Muhammed, kızı Fatıma ile birlikte fetvalara imza koyardı. Bedâyi sahibi Alaadadin Kaşâni, Fatıma ile evlenince, üçünün imzasını taşıyan fetvalar, Türkistan'da çok itibar gördü. Alaaddin karısına çok hürmet eder ve onun sözünden çıkmazdı. Seyahatlarında, Halep'e uğrayıp, Semerkant'a dönerlerken, atabeg Nureddin'in (1146-11174) ısrarı üzerine orada yerleştiler. Babası gibi Fatıma'nın da Tuhfa adlı eserinin olduğu bilinmektedir.

Nişapurlu Zeynep (1130-1208)de Hurre lakabıyla tanınıp, kadın alimlerden idi. Bir çok ilimleri tahsil etmiş ve devrin büyük alimi Zemahşeri'den icazet almıştı.(31)

Ahmed Eflâki de Menakıb'ul-Arifin adlı eserinde, Anacolu'da XIII. yüzyılda, ilim ve irfanıyla tanınan kadınlara da yer vermektedir. Bunlardan birisi Mevlâna'nın babası Baha Veled'in süt annesi olan Nasb Hatun idi. Çok bilgün ve fetva ehli bir kadın olup, ilim tetkikiyle meşgul olmuştu.(32)

Menakıb'de geçen bir başka kadın da İsmeti Hatun'dur. Ondan şöyle bahsedilmektedir:

"Erzincan hükümdarı Fahreddin, aydın gönüllülerden olup, velilere inanırdı. Onun İsmeti Hatun adında bir de karısı vardı. Bu kadın iffet ve ismette dünyanın Asiyesi, asır ve zamanın Haticesi idi. Veliliği ile de meşhur olmuştu. Gayb aleminden ona, böyle bir dünya kutbunun (Baha Veled'in) şehrin yöresinde geçtiği malum oldu. Derhal bir yorga ata binerek Baha Veled'in arkasından yola koyuldu. "Karısının arkasından yola çıkan Fahreddin de onunla beraber Erzincan'ın akşehir yöresinde Baha Veled'e ulaştı ve her ikisi de ona mürid oldu.(33)

(30) *Divan*, c.III, s.385

(31) *Osman Turan, Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti*, s.369

(32) *Ahmed Eflâki, Âriflerin Menkibeleri*, (çev: Tahsin Yazıcı), İst., 1986, c.I, s.11

(33) *Eflâki, a.g.e., c.I, s.21-22*

Eserde, Baha Veled, Seyyid Burhaneddin ve Mevlana'ya mürid olan ve hatta meclislere katılan pek çok kadından bahsedilmektedir. Kiramana Hatun, Gumaç Hatun bunlardandır.(34) Hatta II.Gıyaseddin Keyhüsrev'in (öl-1246) sonradan müslüman olan karısı Gürcü Hatun'un da dervişlerle sıkı münasebette bulunduğu ve hayırseverliği ile tanındığından eserde sık sık bahsedilmektedir.(35) Gürcü Hatun'un Mevlana'nın müridesi olduğu da ayrıca belirtilmiştir.(36)

Selçuklular devrinde kültürlü ve bilgili kadınlardan İbrü Bibi'nin annesi Münecçime Hatun'da yıldız (astronomi) ilminde geniş bilgisi ile sarayda saygı görmüş ve kendisine değer verilmişti.(37)

Sanat hayatında da bazı tanınmış kadınlar vardı. Musul'dan Emir Hüsameddin Salar'ın kızı, İzzeddin Keykavüs hakkında yetmiş iki beyitli bir kaside kaleme alıp takdim ettiği zaman, İzzeddin kasidenin her beytine yüz kızıl altın vermiştir.(38)

XIII. yüzyılda yaşıyan Kirman kraliçesi Padışah Hatun (Lale Hatun) (1256-1295)'un yazmış olduğu emsalsiz güzellikteki Kur'anlar tezbihlerle de bezenmiş olup, devrin meşhur kitaplıklarını süslemiştir.(39)

XIII. yüz yılda, pek çok kadın adı, mimari yapılarda ve hayır kuruluşlarında da yer almıştır. Divrik'te Turan Melik Şifaiyesi (626-1233). Kütahya'da GülümSen Hatun Yoncalı Ilıca (631-1233), Amasya'da Yıldız Hatun Ilıcası (703-1308) Kayseride Gevher Nesibe Şifaiyesi (602-1205) gibi.(40)

Kayseride Gevher Nesibe'nin yaptırdığı şifaiye, madrese ve hastane birarada olmak üzere yaptırılmış olup, buna ayrıca "Çifteler" "Gıyasiye" de denmektedir. Kitabesi anlam itibariyle şöyledir: "Kılıçarslan oğlu, dirin ve dünyanın koruyucusu, büyük Sultan Keyhüsrev zamanında - zamanı daim olsun- Kılıçarslan'ın kızı, din ve dünyanın ismetli Melike Gevher Nesibe'nin- Allah sizin için onu razı kılsın- vasiyeti

(34) A.g.e., c.1, s.351 ve 369

(35) A.g.e., c.1, s.152

(36) A.g.e., c.1, s.288

(37) Afet İnan, a.g.e., s.41

(38) İ. H. Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, V. Baskı, Ank., 1988, c.1, s.25

(39) B. Üçok, İslâm Devletlerinde Kadın Hükümdarlar, s.91

(40) Afet İnan, a.g.e., s.41

olarak, 602 (1205) yılında bu hastaneyi inşa ettirdi." Gevher Nesibe hakkında başka bilgi mevcut değildir.(41)

Kayseri'deki bir başka önemli eser de Mahperi (Huand) Hatun Külliyesidir. 1238 (635) de I.Keykubâd'ın karısı II.Gıyaseddin Keyhüsrev'in annesi Mahperi Hatun'un emriyle yaptırılmıştır. Aslen Hristiyan olan Mahperi Hatun, alaiye hakimi Kirvard'ın kızıdır. I.Keykubad onunla evlenirken, dininde serbest bırakılmıştı. Fakat Hatun bir müddet sonra hem müslüman olmuş, hem de dindarlığı ve hayır işlerine düşkünlüğü ile tanınmıştır.(42) Külliye içindeki mezar kitabesi (1249-647) şöyledir: "Bu kabir, Keykubâd oğlu, dünya ve dinin koruyucusu merhûm, şehid Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev'in annesi, namuslu saadetli, şahide, takva sahibi, ibadet ehli, dindar, mücadeleci, korunmuş, günahsız, adalet sahibi, dünyada kadınların sultanı, iffetli, temiz, çağının Meryemi, zamanının Haticesi, maruf dost, binlerce mal sadaka veren, din ve dünyanın yüzakı, hanım (kadın) hanımefendi Mahperi Hatun'undur - Allah cümlesine rahmet eylesin- Âmin. (43)

B- GİYİM VE ŞÜSLENME:

Giyim ve süslenme hususunda Türklerde pek fazla değişiklik olmamıştır.

Kadınların saçları, yine uzun olup, örülüyordu. Örgülü saçlara "örgüç" deniyordu. Bazan, keçi kılından yapılmış takma zülüfler de ilave olarak saça takılıyordu.(44) "Uragut onğıklandı" deyimini, kadın takma zülûf koydu, keçi kılından yapma zülûf takındı, anlamında kullanılmaktadır.(45)

Kadınların yüzlerine sürdükleri pudraya, üstübec-düzlük "Kırşen" denirdi. "Englik" adı verilen kırmızı boyadan allık sürdükleri kaynaklarda belirtilmektedir. Cam isinden

(41) Halil Edhem Eldem, *Kayseri Şehri* (haz. Kemal Göde), Ank., 1952, s.58-59

(42) O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi*, II.Baskı, İst., 1984, s.403; Osman Çetin, *Selçuklu Müesseseleri ve Anadolu'da İslâmiyetin Yayılışı*, İst., 1981, s.164

(43) Halil Edhem, a.g.ö., s.92

(44) Özden Süslü, *Tasvirlerle Göre Anadolu Selçuklu Kıyafetleri*, Ank., 1989, s.150

(45) *Divan-ı Kaşgarlı*, c.I, s.311

yapılan, ağaç tığlarla kirpiklere sürülen sürme, Türk kadınlarının süs malzemesi arasında yer almakta idi. Avuç içine, başlarına kına da sürülürdü.(46)

Kadınların kullandığı başlıklardan yaşmak, tülbent veya ipekli kumaşlardan yapılan baş örtüsü olup, omuzlara kadar inerdi. Sokağa çıkarken kullanılan yaşmağın bir başka adı da "Sûre Mahrama" idi. Yaşmağın altına fotoz, takke ve üsküf gibi başlıklar da giyilirdi. Bunlar belirli sınıfların simgesi olarak kullanılmış ve yüzyıllarca formlarını korumuşlardır. Hoço Uygur hanımları yüksek tepuzların üzerine çeker külahı gibi "Boğlak" denen başlık giyerlerdi. Anadolu'da ise notoz şeklindedir. Bunlar çeşitli renklerde küçük başlıklardır.

Takke-külah ise ipekten bir bağ ile çene altından bağlanan ufak bir başlıktır.

Börk, tepesi sivri olmayan bir çeşit külahtır. Beyaz çuhadan veya keçeden yapılırdı. Sırmalı olanlara üsküf denirdi.(47)

Değerli ve büyük badem şeklinde firuze taşların, kadınların alınlarına ve kahküllerinin arasına konulması bir gelenektir.(48)

Gelinlere gerdek gecesini giydirilen taçlara "didim" denirdi.(49)

Geline, "boğmak", altın ya da gümüşten olup, üzerinde değerli taşlar ve inciler bulunan gerdanlık takılırdı.(50)

Kadın, ökmek (küpe).(51), yinçü tolgag (incili küpe).(52) da takardı. Boynunu, monçuk (boncuk), bakan (gerdanlık) kılıde (gerdanlık) ile süslerdi.(53) Kollarına da bilezik takardı.(54) Sonunda kadın süslenmiş olurdu ki, buna "uragut bezendi" denirdi.(55) Süslü kadına da "yaidruk işler" denirdi.(56) Süslenirken "közüngü" (ayna) kullanılırdı.(57)

(46) Özden Süslü, a.g.e., s.150-151

(47) Özden Süslü, a.g.e., s.151 vd.

(48) A.g.e., s.153

(49) Divan, c.I, s.397

(50) Divan, c.I, s.466

(51) Divan, c.I, s.314

(52) Divan, c.II, s.288 ve III, s.289

(53) Divan, c.I, s.432 ve 475

(54) Divan, c.III, s.205

(55) Divan, c.III, s.45

(56) Divan, c.III, s.432

(57) Divan, c.I, s.383

'Ton'un (elbisenin) üzerine giydikleri yeleğe 'bağırdak' denirdi.(58) Bol paçalı süslü şalvarlar giyer, belini uçkurla bağlarılardı.(59) Ayaklarına da "beküm etük" dedikleri ayakkabılar giyerlerdi. (60)

İbn Batuta XIV. yüzyılda Türk kadınlarının giyimini hayret ve övgüyle anlatmaktadır. Kırım'dan ayrılırken Saltuya Beğ'in hanımını konağa giderken görmüştü. Hanım arabadan indiğinde otuz cariye ce inerek hatunun eteğini tutmuşlardı. Kadın elbiselerinin eteklerinde ilikler vardı ve cariyeler buralardan tutarlardı.

Kırım'da esnaf ve satıcıların eşleri, yanlarında eteklerini tutan cariyeleri ile gezerlerdi. Başlarına mücevherlerle donatılmış hotoz takarlar, yüzlerini örtmezlerdi. Kadınlar o kadar güzel ve süslü giyerlerdi ki, erkekleri, yanlarında hizmetkar gibi kalırlardı.(61)

İbn Batuta, Kırım'da Özbek Han'ın hatunlarının seyahat esnasında giyimlerini de anlatır: Her bir hatun kendi arabasına biner. "Başına bağ'ağ denilen mücevherlerle bezeli küçük bir hotoz giyer. Sirtına ise Rum prenslerinin giydiği biçimde mücevherlerle işlenmiş 'Maluta' adı verilen bir elbise giyer. Uluğ ve küçük hatunların (asıl hatunun veziri mesabesinde olanların) başlarında ise kenarları inci ve sirmalarla süslenmiş örtüler vardır. Kızlara gelince, bunlar hotoz şeklinde tepeleri mücevherlerle süslü altın bir halka ile tavus tüyünden sorguçlar takılmış uzun külahlar giyerler ve her birinin elbisesi nah adı verilen sırmalı ipek kumaştan yapılmıştır."(62)

Yalnız hanımların ya da hatunların değil, cariyelerin bile giyimlerinin son derece süslü ve güzel olduğu anlaşılmaktadır.

(58) *Divan, c.1, s.383*

(59) *Özden süslü, a.g.e., s.166*

(60) *Divan, c.1, s.395*

(61) *İbn Batuta, s.79 vd.*

(62) *İbn Batuta, s.86*

C- EVLENME VE AİLE:

Kutadgu Bilig'de evlenilecek kadında aranacak bazı özellikler sayılmıştır: Soyu soppu iyi olmak, temiz ahlak sahibi olmak, güzel huylu olmak, erkeğe denk olmak ve takva sahibi olmak, gibi özellikler ve meziyetler ayrıntılarıyla işlenmiştir.(63)

Bu nasihatlardaki kadar ayrıntılı olmasa da evlenmede, her iki taraf genel olarak bu özelliklere dikkat etmekte idi.

Türklerde evlenmek "kavuşmak" mastarıyla ifade ediliyordu. Divan-ı Kaşgarlı'da "erkek tışıka kavuşdı" erkek kadını nikah etti anlamında kullanılmaktadır.(64)

İki taraf arasında aracı olana "arkuçı" deniyordu.(65) Kız istendiğinde "olar ikki kız koluşdı" onlara birbirinden kız istedi; kız verildiğinde de "olar bir birge kız berişdı." ifadeleri kullanılmakta idi.(66)

Evlenmelerde kızığa (bekarete) de dikkat ediliyordu. Alınacak kızın bâkire olması şart değildi. Fakat tercih edilmekte idi. Yalnız bunun için daha fazla başlık gerekiyordu. "Kalın berse kız alır, kerek bolsa kız alır" atasözü bu durumu ifade etmektedir.(67)

Evlenmede düğün yapma mecburiyeti vardı. "Küden" adı verilen düğün yemeği başlıca adetlerdendi. Hükümdarlar, düğün ve bayramlarda otuz arşın yüksekliğinde "kençligül" denilen bir sofrta hazırlıyorlar, bu sofrta, yemekten sonra davetliler tarafından yağma ediliyordu.(68)

Düğün sırasında para saçılıyordu. Gelinle güveyin, geceleyin, başlarına para saçmak için toplanılan yere "mendiri" deniyordu.(69)

Gelinle güveyinin, hısımlarına hediye olarak giycirdikleri elbiseye "kezüt" kızın

(63) Yusuf Has Hacib, a.g.ö., s.4476 vd.

(64) Divan, c.II, s.102

(65) Divan, c.I, s.382

(66) Divan, c.II, s.94 ve 109

(67) M. Altay Köymen, "Alp Arslan Zamanı Türk Toplum Hayatı", s.20; Divan, III, s.371

(68) M. A. Köymen, a.g.m. s.21; Divan, c.III, s.438

(69) Divan, c.I, s.492

çeyizine de "sep" deniyordu.(70) Çeyizli geline daha saygılı davranılıyordu. "Yüfüşlög kelin küdhegü yafaş bulur=armağanlı (çeyizli) gelin, güveyi yumuşak bulur." ata sözü zengin gelenlere saygının daha fazla olduğunu göstermektedir.(71)

Erkek tarafının hazırladığı çeyize de "kaling" deniyordu.(72) Damat bunu kız tarafına veriyordu.

Gelin, götürülürken yüzüne "didek" denilen duvak örtülüyordu.(73) İpekle süslenmiş gelin odasının adı da "münderi" idi.(74)

Bazan gelinin babası, kızına cariye verebiliyordu. Bu cariyeye "eget" deniyordu. (75)

Gelin, damadın evine atla gönderiliyordu. Zenginlerde, güveyi, attan inerken omuzuna dayansın diye "tayak" denilen bir cariye veya köle veriyordu. Bu tayak, gelinin malı olurdu.(76)

Evlenme hadisesi, kadın için, "uragut beglendi" ya da "erlendi" diye ifade edilmiştir.(77)

Az görülmedle beraber birden fazla kadınla evlenme mevcut idi. Divan-ı Kaşgarlıda bununla ilgili kelime ve deyimlerin geçtiğini evvelce belirtmiştik.

Ailede, kocaya, evinde beye benzediği için "beg" denmektedir.(78) Karı ve çocuklar beg'e saygılıdır. Bu saygı geleneği Türklerde çok eskilere dayanmaktadır. Ailede erkeğini otoritesi hakimdir.(79) Ancak, hiçbir zaman bu baskı niteliği taşımamıştır.

Karı koca arasında geçimsizlik olabiliyordu. "Er bissi birle tok tok boıdı=karı ile koca arasında geçimsizlik oldu"(80) cümlesi mevcut olup, boşanmalardan da

(70) *Divan, c.I, s.357,301*

(71) *Divan, c.III, s.12*

(72) *Divan, c.III, s.3711*

(73) *Divan, c.I, s.408*

(74) *Divan, c.I, s.529*

(75) *Divan, c.I, s.150*

(76) *Divan, c.III, s.166*

(77) *Divan, c.I, s.257*

(78) *Divan, c.III, s.155*

(79) *M. Altay Köymen, a.g.m., s.17*

(80) *Divan, c.I, s.333*

bahsedilmektedir.(81) Dulu kadın.(82) ve "tun beg" kadının ikinci kocası,(83) ifadeleri boşanan ya da kocası ölen kadınların tekrar evlenebildiğini göstermektedir.

Evlenme ile meydana gelen akrabalık münasebetleri önemli idi. Hem erkek hem de kadın tarafı, sevinçte, kederde ve kaderde ortak sayılıyorlardı. (84)

Ana-babayı da içine alan, kadının akrabalarına "dünür".(85); ilk oğula "tun oğul", ilk kıza "tun kız" deniyordu.(86) Evlatlık müessesesi de mevcut idi. (87)

D- BÂCIYAN-I RUM

Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında rolü olan sosyal bir müessese olarak, Aşık Paşazade, Tarihinde Bâciyan-ı Rum'u da laydetmektedir. Bu Anadolu kadınları teşkilatı hakkında henüz yeterli bilgi mevcut değildir. Bunların Ahilerle ilgisi olup, XIII. yüzyılda, Anadolu'da iktisadi, ictimai hatta siyasi önemli faaliyetleri görülün ahi teşkilatının kurucusu olan Ahi Evren Şeyh Nasirü'ddin Mahmud'un karısı Evhadü'd-din Kirmani'nin kızı Fatma Bacı'nın Bâciyan-ı Rum'un kurucusu olduğu ve bunların Ahilerle yakın işbirliği içerisinde buldukları tesbit edilmiştir.

XIII. yüzyılda Selçuklu Türkiyesi'nin içinde bulunduğu buhranlı devir göz önüne alınacak olursa, bu teşkilatın önemi daha iyi ortaya çıkar. Kuruluşu ve çalışma şekli bilinmemekle beraber Bacılar teşkilatı, cemiyette boşluğu ve eksikliği hissedilen bir konuda, kadınların teşkilatlandırılması konusunda düşünülmüş bir kuruluştur. Ahiler gibi hem şehirlerde hemde kasaba ve köylerde şehir dışında teşkilatlanmış olam ihtimali mevcuttur.(89)

Özellikle uclara yerleştirilen göçebe aşiretlerde gerektiği zaman kadın ve çocuklar da orduya katılıyorlardı. Kadınlar da erkekler gibi harp etme, ata binme, ok atma ve

(81) *Divan*, c.I, s.240; c.ii, s.142, 307; c.III, s.64,85,124,266

(82) *Divan*, c.I, s.468

(83) *Divan*, c.III, s.137

(84) M. A. Köymen, a.g.m., s.18

(85) *Divan*, c.III, s.85

(86) *Divan*, c.III, s.137

(87) *Divan*, c.II, s.143, 251, 254

(89) Osman Çetin, *Selçuklu Müesseseleri ve Anadolu'da İslamiyetin Yayılışı*, s.143 vd.

ava çıkma gibi faaliyetlerde yetişmişlerdi.(90) Orduyla beraber ilerlemeleri gerektiğinde her tür savunma ve saldırı için hazırlıklı bulunuyorlardı. Daha sonraları XV. yüzyılda Dulkadir beyliğinin bağlı otuz bin atlı, silanlı kadının savaflara katıldığı bilinmektedir.(91)

Ayrıca Bektaşî menkıbelerinde Fatıma Ana (kadıncık ana) diye bahsedilen kadının yukarıda adı geçen Ahi Evren'in karısı ile aynı kişi olması muhtemeldir.(92) Bektaşî ananesinde, tarikatten olan kadınlara umumiyetle bacı lakabının verilmesi de bununla alâkalı olsa gerektir.(93) Eski kayıtlarda Kız bacı, Ahi ana, Sakari Hatun, Hacı Fatma, Sume bacı isimli zâviye müessis veya şeyhlerine rastlanması bu teşkilatın oldukça yaygın olduğunu ifade etmektedir.(94)

E-SİYASİ HAYATTA KADIN

Eski Türk hukukunda kadın, çok yüksek bir mevkiye ve buna paralel olarak siyasi haklara da sahipti. Evvelce belirttiğimiz gibi hükümdarın devlette ortağı olan hatuna Terken ünvanı veriliyordu. Bu ünvan uyarılardan beri kullanılmakta idi. Hakan'ın her türlü işinde, yanında hatunun bulunması zarurî idi.

Onunucu yüzyılda İbn Fazlan Bulgar Türklerine gittiğinde hükümdarı şöyle anlatmaktadır. Halifenin mektubunu hükümdara okuduktan sonra "ona ve karısına getirdiğimiz ıtr, elbise, inci gibi kıymetli hediyeleri çıkaralım. Bunları birer birer ona ve karısına takdim ediyordum. Nihayet bu işi de bitirince halkın huzurunda, hükümdarın karısına hil'at giydirdim. Hatun, hükümdarın yanında oturuyordu. Bu onların adetidir Hatuna hil'at giydirince, kadınlar onun üzerine gümüş paralar saçtılar.(95)

Hatunların, bundan hemen sonra yer aldıklarına dair bir de atasözü vardır; "Hanın

(90) Mehmet Şeker, *Aradolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması*, s. 133

(91) Fuad Köprülü, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, II. baskı, İst. 1986, s.160; Osman Turan, *Türk Cihan Hakimiyeti Mülkuresi Tarihi*, İst., 1989, s.130

(92) Neşet Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, II. baskı, Konya 1981, s 58 , 2 no'lu dipnot

(93) F. Köprülü, a.g.e, s.159

(94) Osman Çetin, s.144

(95) İbn Fazlan Seyh., s.45

işi olunca hatunun işi geri kalır."(96) Kaşgarlı Mahmut'da zikredilen bu söz, hükümdar ile eşinin mevkiini göstermektedir.

İslam amme hukukunda yeri olmayan hatunların Türk-İslam devletlerinde, eski Türk geleneği icabı otoritelerini devam ettirdikleri görülmektedir.(97) Hatunların bu otoriteleri sayesinde Karahanlı ve Selçuklu hükümdarları zamanında, kadın hukukunda hiçbir değişiklik olmamıştır. Özellikle Selçuklularda hükümdar hatunlarının rolü devletin geleceği açısından önemlidir. Hanedanın erkek azasının bir kısmı taht mücadelesine girişerek devleti zayıflatıcı roller oynarken, Hatunlar eski Türk geleneğine uygun olarak devleti destekleyici ve yükseltici roller oynamışlardır. Tuğrul Bey'in karısı, Altuncan gibi.(98)

Devletin geleceğini olumlu ve yapıcı yönde etkileyen hatunlara karşılık, devleti sarsan, taht mücadelelerine sebep teşkil eden hatunlarca mevcuttur. Melikşah'ın hatunun Karahanlı prensesi Terken faaliyetleriyle, devletin uğradığı buhranda birinci derecede etken olmuştu.(99)"

"Hatunların, devlet işlerine karışmamalarını isteyen Selçuklu veziri Nizamül-Mülk, böylece ilk defa Türk telakkisine aykırı bir görüşü getirmişse de Sultanların, hatunlarının fikirlerine kıymet vermelerinin önleyememiştir.(100)

Nizamül-Mülk'e göre Acem hükümdarları zamanında kadınların devlet işlerinede bir tesiri olmazdı. Türkistan Hanları bütün devlet işlerinde hatunlarla müşavere eder ve onların fikirlerini diğerlerine göre üstün tutarlardı. Türkmen (selçuk) padişahları da bu yola gitmişlerdir. Bu sebeple vezirler, hatunları memnun etmelidir".(101)

Hanedan mensubu kadınlara da Has Arazi'den pay veriliyordu.(102) Özellikle Karahanlı ve Selçuklularda terken ünvanı taşıyan sultan zevceleri sadece hükümdarlara ve siyasi hadiselerle tesir etmekle kalmıyor; bizzat idare ve siyaset

(96) Kaşgarlı, *Divan*, c.I, s.410

(97) İ. Kafesoğlu, *Divan*, c.I, s.410

(98) M. Altay Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, İst., 1978, s.66

(99) Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti*, s.240

(100) Kemal Göde, "Türklerde Saray Teşkilatı ve Hayatı", *Erc. Üni. Sos. Bil. Enst. Der. say.3*, 1989, s.441

(101) O. Turan, *Selçuklular Tarihi*, s.240; O. Turan, *Türk Cihan Hak.*, c.I, s.127

(102) İ. Kafesoğlu, *Sultan Melikşah*, İst., 1973, s.155

içinde yer alıyorlardı. Çünkü Terkenlerin kendilerine ait yurtluk (itkâ) vilayetleri (has araziden), bunları idareye memur divan teşkilatları, askeri ve kendi hazinelerine akan mühim gelirleri vardır.(103) Bu durumları ile hatunlar feodal devlet bünyesinde, itka ve asker sahibi beyler gibi, önemli bir mevkiye sahiptiler. Onlar bu kuvvetleri sayesinde yalnız siyasi değil, bazan askeri müdahaleleri ile de tesirli oluyorlardı.(104)

Devlet teşkilatında, hükümdarların müşavere ettiği kimseler arasında, devlet erkani ve tabi hükümdarların yanısıra Hatunlar da bulunmakta idi. (105)

Görüldüğü gibi, genel olarak Türk-İslam devletlerinde hatunların, siyasi ve idari hayattaki yeri, eski Türk geleneklerindeki özelliklerindeki özelliklerini taşımaya devam etmiştir. Hatunların bir kısmı sadece, sultan zevcesi veya annesi olarak, bazıları resmen nâiba tayin ederek, bazılarıda bizzat hükümdar ilan edilerek siyasi mevkiye sahip olmuşlardır. Tarihlerde adı geçen ve faaliyetlerinde bahsedilen bu dört grup hatunlardan bazılarını tarih sırasıyla vermeye çalışacağız.

1-ALTUNCAN HATUN: Selçuklularda devleti destekleyici ve yükseltici mahiyette rol oynayan, Sultan Tuğrul'un Harezmli zevcesidir. Sultan Tuğrul Hemedanda İbrahim Yinal tarafından kuşatıldığında (450/1058) orduyu toplayarak, kocasının yardımına gitmişti.(106)

Tuğrul Bey, isyan eden üvey kardeşi İbrahim Yinal'ın peşinden, ağırlıksız olarak süratle yola çıkarken, Şiilere ve Besâsiri'ye karşı da bir kısım askerlerinin veziri, karısı ve üvey oğlu Enûşervân ile birlikte Bağdat'ın müdafaasına göndermek zorunda kalmıştı.(107)

Tuğrul Bey, Hemedan'da kardeşi tarafından muhasara edilince, Besasiri ve Şii istilasını ikinci plana atarak Bağdat'ta bulunan veziri Amidül-Mülk Kündüri ile zevcesi

(103) O.Turan, *Selçuklular Tarihi*, s.240; O. Turan, *Türk Cihan Hakimiyeti*, s.128; Kemal Göde, a.g.m., s.441; Vehbi Ecer, "Türkan Hatun", s.167

(104) O. Turan, *Türk Cihan Hakimiyeti*, s.127

(105) M. A. Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, s.72

(106) Ali Sevim, *Bibliyografilerle Selçuklular Tarihi*, İbn'ul-Adim Bugyetü'l-Talep fi-Tarih-i Haleb (Saçmeler), II.Baskı, Ank., 1989, s.4; O. Turan, *Türk Cihan Hakimiyeti*, s.127

(107) O. Turan, *Selçuklular Tarihi ve...*, s.97

Altuncan Hatun'dan ve ayrıca Horasan'dan acele yardımı istedi. Amüdil-Mülk ile Hatun'a yazdığı mektupta, kendileriyle birlikte ilan kuvvetlerle acele yardıma gelmelerini emrediyordu.(107a) "Hatun, emir gereğince, hemen hareket etmek istedi. Ancak Selçuklu askerlerinin gitmeleriyle Bağdat işehrinin tıçşalacağından ve Besasiri karşısında müdafasız kalacağından korkan Abbasi Halifesi ona mani oldu." Halifenin veziri Reisür-Rüesâ da, Hatunun, sultanın yardımına gitmesine taraftar değildi. Selçuklu veziri Amidül-Mülk Kündüri de Halifeninin safında yer aldı. Aleyhtar duruma düşmemek için de Hatun ve kendisinin Hemedan'a ulaşamayacaklarının ileri sürdü. Böylece Hatun üç muhalif karşısında tek başına kaldı. Ayrıca, Selçuklu veziri, Hatunun oğlu Enuşervan'ı Selçuklu tahtına geçirmek için gizlice teşebbüse geçti. Bu teşebbüsü öğrenen bazı beyler, Sultan'a yardım için hemen yola çıktılar. Hâtun, Besasirinin Bağdat'ı işgalinden korktuğu gibi, Kündüri'nin taht meselesinde giriştiği teşebbüslere de, Sultan'ı kendisinden de şüpheleneceğinden korkuyordu. Hatun, Sultan'ın muhtemel bir ithamından kurtulmak için oğlu Enuşervan ile vezir Kündüri'yi yakalamak istedi; kaçan oğlu ile vezirin saraylarını yağma etti. Sonra bağdattaki ordu mensuplarının toplayarak, durumu onlara bildirdi. Hatun, askerlere yola çıkmalarını emrederek, kendisi de hemen hareket etti. Halife, gitmekten vaz geçmesi için Hatun'a elçi gönderdi. Ancak Hatun elçiyi kovarak yola devam etti. "Oğuzlar" da kendisiyle beraberdi. Vezir Amidüi-Mülk Kündüri tabi hükümdar Hezarsb'in nezdine, Ehvazi'a çekilince, yalnız kalan Enuversan da annesi Hatuna katılmaktan başka çare bulamadı. Fakat, annesi oğlunu devlete karşı işlediği suçlardan dolayı derhal yakalayarak, zincire vurdu.

Hatunun emrindeki oğuzlarla Bağdat'ı terketmesi üzerine derhal Besasiri Bağdat'ı aldı. Buna rağmen, Hatun'un, kocası Tuğrul Bey'in muhasara altında bulunduğu Hemedan önünde görünmesi Selçuklu devletinin kaderini değiştirmişti. İbrahim Yinal, Hatun'un ordu ile gelmekte olduğunu duyunca, onu yakalamak için büyük bir birlik gönderdi. Fırsattan istifade eden Tuğrul Bey çıkış yaparak Yinal'ın ordusunu mağlup etti ve Rey'e gitti. Hatunu da kendisini yağma etmek isteyen Türkmenlerin ellerinden kurtularak Rey'e Sultan'ın yanına ulaştı.(108)

(107a) M.A. Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, s.63 vr.; O. Turan, *Selçuklular Tarihi...*, s.97

(108) M. Altay Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamanı*, s.66 vd.; M. Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, Ank., 1989, s.61 vd.; O. Turan, *Selçuklular Tarihi ve ...*, s.99

Kocasını kurtardıktan hemen sonra vefat eden Hatun ölüm döşeginde iken kocasına, dünya ve ahirette şeref kazanmak ve böylece kurulacak akrabalık bağıyla hanedanın prestijini artırmak halifeyi, kendi safında tutmak için, onun kızıyla evlenmesini vasiyet etmiştir.(108a) " Sultan'ın her zaman onun sözünün dinlediği, hatta kendisine muti olduğu, devlet işlerinin onun aklına ve fikrine bırakılmış bulunduğu bilinmektedir."(109)

2-SEREFİYE HATUN: Alp Arslan'ın zevcesidir.(110) Alp Arslan 463 (1071) de Halebi kuşatmıştı. "Haleb önlerindeki bir gece kendini kaybedecek kadar içki içtikten sonra" şu bedevi emirini, yani (Haleb emiri) Mahmud'u huzuruma getirin, boynunu vurayım" diye emir verdi. Bunun üzerine kölelere; vezire gidip:" Sultan böyle böyle söyledi" dediler. Vezir derhal sultana gitti ve: "Ey alemin sultanı senden böyle bir şey nasıl zuhûr edebilir."dedi. Sultan iyice sarhoş idi. Bu nedenle şarap; kabının içindeki tasla vezire vurup: "Onu isterim" dedi. Tas vezirin yüzünü yaraladı. Bunun üzerine vezir, otağın bir bölümünde bulunan Hatun'a gitti: "ey Hatun bize yardım et, yoksa asker telef olacak ve birbirini yağma edecekler." Deyince, Hatun hemen kalkıp sultana gitti. Onu görene Sultan: "niçin geldin" dedi. Hatunuda ;"Yat uyu, çünkü sen sarhoşsun"dedi. Sabah olunca Hatun, Sultan'a "Zülüm kapısını açman sana büyüklük getirir mi?" deyince Sultan; "İnşallah hayır" dedi. Hatun; "evet, dün bedevi emirini getirtip; boynunun vurmak istedin, halbuki, sen ona "amarı" verip canını bağışlamıştın; esasen sen Mısır ve öteki ülkeleri fethetmek istiyordun. "Ayrıca vezire yaptıklarını anlatınca Sultan mısır'a gitmek üzere Haleb'ten ayrıldı.(111)

Buğyetüt-Taleb'de geçen bu olayda, Hatun Alp Arslan üzerinde ki nüfuzunu kullanarak, sultanı ve askerleri çıkabilecek bir karışıklıktan kurtarmıştır.

(108a) M. Altay Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamani*, s.66 vd.; M. Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, Ank., 1989, s.61 vd.; O. Turan, *Selçuklular Tarihi ve ...*, s.99

(109) Köymen, *Tuğrul Bey ve Zamani*, s.72

(110) İ. Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s.348

(111) Ali Sevim, *bibliyografilerle Selçuklular Tarihi*, s.18

Aynı yerde bir başka hatunun hikayesinde şöyledir: Alp-Arslan Haleb'i Kuşattığında "şehir düşmek üzere iken Mahmut'un annesi seyyide (ulviye bint Vassab), oğlu ile birlikte, oğuz kıyafetleri içinde, şehir ve kalenin anahtarlarını alarak sultanın huzuruna çıkıp itaatini bildirmek için şehirden ayrıldı. Sultan hizmet ve hürmet için yer öpe öpe saflar arasından geçerek huzura geldiler. Sultan, her ikisine de izzet ve ikramda bulundu ve Seyyideye "Seyyide sen misin?" diye sordu. Oda "Kavmimin Seyyidesiyim" diye cevap verdi. Sultan onun bu cevabını beğendi. Şehri, oğlu Mahmud'a verdi, ikram ve ihsanda bulundu.(112)

Seferiye hatunun bahsinden evvel geçen bu olayda, bir Türk hükümdarı, başka bir milletten olan ve kendini kavmin efendisi (seyyidesi) o'la ak tanıtan kadına tıpkı bir Türk hatunu gibi davranmış ve onun cevabını hiç yadırgamamıştır.

3-GEVHER HATUN: Melik Şah'ın halası ve El-basan'ın karısıdır. Gevher Hatun, Kavurd isyanının(1072-1073) desteklemiş ve bu sebeple de Nizamül-Mülk onun bütün servetinin ve 50 000 dinarlık nakdini müsaderetmiştir." Buna tevekkül etmeyen Gevher hatun, Kavurd'un mağlubiyeti üzerine Azerbaycan istikametinde Anadolu'ya kaçmakta olan Yabgulu Türkmenlerine yetişmek üzere yola çıkmıştı. Hatunların siyasi rolleri dolayısıyla Nizamül-Mülk, Melikşah'a bu melike (prenses)in bir gaille çıkarması endişesini bildirmiş ve sultanın muvafakatını alarak, gönderdiği bir kıta asker ile, Gevher Hatun'u yolda bertaraf etmiştir.(113)

4-SAFİYE HATUN: Tutuş(salt.1077-1095) Musul üzerine yürüdüğünde hiçbir direnişle karşılaşmadan kente hakim olmuştu. Tutuş, Musul ve buna bağlı yerlere Sâdüddevele Ali b. Şerefüddevele ile annesi yani kendin halası Safiye Hatun'u nâib olarak atamıştır.(114)

(112) A. Sevim, *bibliyografilerle ...*, s.11; A. Sevim, *Suriye ve Filistin Selçuklular Tarihi, II.Baskı, Ank.*, 1989, s.61

(113) O. Turan, *Selçuklular Tarihi ve ...*, s.154

(114) Ali Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları Tarihi*, s.141

5-TERKEN HATUN: "Terken " aslından bir isim olmayıp melike (prenses) anlamında bir ünvanıdır. Karahanlılar Terkenlere" İmmet'ül-Mülk" devletin dayanağında diyorlardı.(115) Terken kelimesinin Türkan olarak telaffuzu hatta, bir isim olarak kullanılmış olması da muhtemeldir.(116)

1065'te Melikşah ile evlenen terken Hatun'a "Celaliye hatun" da denmektedir. (117) Terken Hatun Türk aslından ve Afrâsyab (Karahanlı)-neslinden idi. Sarayda hem Melikşah üzerinde hemde devlet adamları ve kumandanlar üzerinde büyük bir nüfuzu vardı. Hatta bunların bir kısmı da kendisine başlı olup, onun nimetleri ile yetişmişti. Sultan Melikşah'ın hem işlerine hemde hazinesine hakimdi.(118) Hatun'un kendisine ait vilayetleri, idare teşkilatı, vergileri, hazinesi ve bizzat oniki bin askeri de vardı. Bu kudreti dolayısıyla orduda geniş nüfuzu ve çok adamı bulunuyordu.(119)

Nizamül-Mülk'ün karşısına rakip olarak çıkan Tacü'l-Mülk Ebul Genaim de Terken Hatunun veziri olup, işlerini idare ederdi.(120)

Halife El-Muktedi billah 474(1080-1081)'de Melikşah'ın kızını istemişti. Veziri Fahrüddeve Sultanla görüştüktan sonra Terken Hatun'un huzuruna girdi ve halifenin arzusunu bildirdi. Hatun Nizamül-Mülk'ün ısrarı ve Marhum Halife Kaimin zevcesi Arslan Hatunun tavsiyesi üzerine ve el-Muktedi'nin başka karısı bulunmamak şartıyla razı olmuştu.(121) Sultanın kızı Mehmelek, halife ile geçinememiş, babasına şikayet etmişti. Bunun üzerine Melikşah, kızını 1089'da İsfahana getirtti, yanında halifeden olan oğlu cafer de vardı. Melikşah, Cafer'i veliaht tayin ederek halife yapmak ve emir ve yasaklarda serbest olmak istiyordu.(122) Terken hatun da aynı emeldeydi.

Terken hatun, bu emelinin yanısıra Berkyaruk'un yerine kendi oğlu Mahmud'un veliaht olmasını da istiyordu. Sultandan oğlunun veliaht tayin etmesi isteğinde bulununca Melikşah da bu hususu Nizamül-mülk'e danıştı. Nizamül-mülk makul

(115) O.Turan, "Terken Ünvanı", *Türk Hukuk Tarihi Dergisi*, c.1

(116) Vehbi Ecer, a.g.m., s.67

(117) İ. Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s.348; İ. Kafesoğlu, *Sultan Melikşah*, s.7

(118) Ahmed b. Mahmud, *Selçuk-nâme*, (Haz. Erdoğan Merçil), c.II, İst.1977, s.30

(119) O. Turan, *Türk Cihan Hak...*, s.128; O. Turan, *Selçuklular Tarihi...*, s.170

(120) İ. Kafesoğlu, *Sultan Melikşah*, s.141

(121) İ. Kafesoğlu, a.g.e., s.89-90

(122) Ahmed b. Mahmud. *Selçuknâme*, c.I, 160-165

görmeyip muhalefet etti ve "Büyük evladın var iken, bir avrat ile bir küçük oğlanı Müslümanların üzerine sultan edersen, yarın Allah'a ne yüz ile kavuşursun." dedi. Terken, bunu işitince incindi ve aradan Nizamül-mülk'ü ç' karma faaliyetlerine girişti. (123) Bu hususta kendisine yardımcı olarak, Nizamül-Mülk'ün yerinde gözü olan Tacül-Mülkü buldu. İkisi bir olup Nizamül-mülk'ü gözden düşürmek için sultana telkine başladı. Vezirin öldürülmesi (1092) hususunda şüpheler, Terken Hatun ve veziri etrafında toplanmaktadır.(124) Hatta vezirin öldürülmesinde Melikşah'ın da onlarla birlik olma ihtimali vardır. Çünkü torunu Cafer'i halife yapmak istediğinde, Nizamül-Mülk "Bu, akılsızca bir görüştür ve bu işte çok kabahat vardır. Akıl ve şeriat bakımından izin yoktur, bu işten çekinmek gerekir." demistir. Bunun üzerine Sultanın Tacül-Mülk'le konuştuğu, onun da telkinleriyle, vezirin öldürülmesine razı olduğu söylenmektedir.(125)

Nizamü'l-Mülk'ün ölümünden sonra adamları da tasfiye edildi. Böylece ne şekilde olursa olsun, Terken Hatun gayesine ilerlemiş; Halife de siyasete karışarak bu cepheyi kuvvetlendirmişti. Nihayet Terken Hatun Berkıyauk'u düşürmeğe ve oğlunu da veliahd yapmağa muvaffak olmuştu. Fakat siyasi iht'raslar ve dedikodular Cafer'in (halife) veliahdlığı konusunu tekrar gündeme getirmiş ve Melikşah ile halife arasında bir gerginlik başlamıştı. Sultan, Halife Mukteyi derha! Bağdat'ı terke davet etti. Halifeye tanınan on gün mühlet bitmeden, Melikşah zehirlenerek, vezirinden bir ay sonra öldü. Bu zehirleme hadisesinde terken Hatun ve Halifenin anlaşması söz konusudur.(126)

Melikşah ölünce (1092) bütün kuvvetlerini seferber eden Hatun, pek çok devlet adamı ve kumandanı, safına çekmiş, şahsına bağlı oniki bin kişilik askerden sonra, hazineleri boşaltarak ordu mensuplarına yirmi milyon altın dinar gibi muazzam bir parayı dağıtarak, kendisine ve davasına kazanmış ve Mahmud'un Bağdad'ta saltanatına ikna etmiştir.(127) Sultanın vefatını gizleyerek cenazeyi saklamıştı, bu yüzden yas tutulmadı. Halife ile de anlaşip oğlu Mahmud'un Bağdad'ta sultan ilanı ile

(123) Ahmed b. Mahmud, *Selçuknâme*, c.I, s.15

(124) Ali Sevim, *Bibliyografilerle ... (Buğyetu't- Talep...)*, s.56, *Sultan Melikşah*, s.185; O. Turan, *Selçuklular Tarihi...*, s.170-171

(125) Ahmed b. Mahmud, *Selçuk-nâme*, c.II, s.15

(126) O. Turan, *Selçuklular Tarihi ve ...*, s.127; İ. Kafesoğlu, *Sultan Melikşah*, s.189

(127) O. Turan, *Selçuklular Tarihi ve ...*, s.177

aynı zamanda meydana çıkarılan Melikşah'ın naşı önce Şuniz de defnedilmiş, daha sonra İsfahana nakledilmiştir.(128)

Melikşah öldüğü zaman, Mahmud henüz beş yaşında bir çocuktur. Gazali'nin, yaş küçüklüğü sebebiyle aleyhte fetvasına karşılık, Hatun alimlerinden mukabil fetva çıkarmış ve melikşahın ölümünden altı gün sonra Mahmud'un saltanatını ilan etmiş, namına hutbe okutmuştur.(129)

Terken Beryaruk'u yakalamak için Gürboğayı göndermiş, kendisi de arkadan ordu ile hareket etmişti. Fakat onu ele geçiremediler. Nizamül-Mülk'ün adamları Berkyaruk'u Rey'de sultan ilan ettiler ve oradaki bütün askerleri topladılar. Bunu haber alan Terken Hatun yine Melikşah'ın hazinesinden milyonlar harcayarak ordu hazırladı ve Berkyaruk üzerine gönderdi. Ordunun bir kısmı Berkyaruk safına geçti, Terken ordusu bozguna uğradı.

Terken Hatun bu durumda başka bir tedbire baş vurdu. Gence Meliki İsmail'e evlenme ve saltanata iştirak vaadi ile kendi safında yer almasını teklif etti. Berkyaruk'un dayısı olmasına rağmen İsmail savaşa girişti, fakat yenildi ve İsfahan'a geri çekildi.(130)

Bu yenilgiden de yılmayan Hatun, yeni tedbirler almaya başladı. Suriye'de saltanatı ilan edip El-cezire ve Diyarbekr'de hakim olan Tutuş'u da aynı vaad ve ihtiraslarla kışkırtarak anlaşmaya vardı. Saltanat konusunda yapmış olduğu bu anlaşmayı uygulamak için Terken İsfahandan Hemedan'a hareket etti, ancak yolda 487/1094'te öldü.(131) veya bir suikaste kurban gitti.(132)

Terken, akıllı, dirayetli, son derece güzel, aynı zamanda da ihtiraslı bir kadındı. Bütün çalışmaları sonunda kendisi yada oğlu için hiçbir şey elde edememişti. Siyasi ve askeri faaliyetleriyle yaptığı iş tahribattan başka birşey olmamıştı, Haçlı seferleri arefesinde muazzam bir devletin dahili savaşlara zayıflamasına ve nihayet parçalanmasına sebep olmuştur.

(128) İ. Kafesoğlu, *Sultan Melikşah*, s.190

(129) O. Turan, *Selçuklular Tarihi ve ...*, s.177; M. a. Köymen, *Selçuklular Devri Türk Tarihi*, s.72-73

(130) O. Turan, *Selçuklular Tarihi ve ...*, s.177

(131) Köymen, *Selçuklular Devri Türk Tarihi*, s.75; A. Sevim, *Suriye ve Filistin Selçukluları*, s.151

(132) O. Turan, *Selçuklular Tarihi...*, s.177

6-I.KILIÇARSLAN'IN HATUNU :I.Kılıçarслан'ın şehid olmasından (1107) sonra Malatya'da bulunan Hatun'u en küçük oğlu olan Tuğrul Arslan adına hüküm sürmeye başlamış; oğluna tayin ettiği atabey vasıtası ile geniş siyasi faaliyetlere, savaş ve istilalara girişmiştir. Uzun müddet devam eden hakimiyeti nihayet olgunluk çağına erişen oğlu ile de mücadeleye vardı. O, bu irünasebetle "Sultanın şehri kendisine verdiği" ileri sürüyordu.(133)

7-GEVHER HATUN: (N.Tapar'ın zevcesi): Sultan Mehmed Topar 1118 Mart'ında onüç yaşındaki oğlu Mahmud'u tahta çıkararak emirlerin biatını almış, Oğuz ananesine göre tertiplendiği ziyafet sonunda sofrasını ve sarayını yağmalamıştı. Karısı Gevher Hatun kendisinden önce Azerbaycan meliki olan amcazâdesi İsmail'in kızı idi. Sultan Mehmed, babasının bu ülkedeki hakları dolayısıyla Azerbaycan'ın divan teşkilatı, emirleri ve askerleri ile birlikte bir menşur ile, bu Hatun'un idaresine vermişti.(134)

Kendisinden sonra bu kudretli Hatun Sancar ile evlenmişti. Kendisi, "Cihan Padişahi" ünvanı mukabili, "Dünya Melikesi" ünvanı ile tanınıyordu. (135) Sancar ile evlendikten sonra, oğullarının saltanattan ve haklarından mahrum kalması endişesi karşısında, ölümünden önce, onun öldürdüğü ivayet edilmektedir.(136)

8- İNANÇ HATUN: Saltanatı sırasında âdil ve başarılı bir yönetim sürdüren Sökmen'in (1111'de) ölümünden sonra oğlu Zahiruddin İbrahim; Ahlat Şah'ı (Ermenşah) olmuştur. İbrahim devrinde, Sökmenli dev'eti, iç karışıklıklar, özellikle annesi İnanç Hatun'un yönetimi ele geçirme çabaları sebebiyle ciddi bir sarsıntıya uğramış, bunun sonucunda devletin bir çok yöreleri elden çıkmış ve Sökmenliler, Van gölü havzasında çekilmek zorunda kalmıştır.

(133) O. Turan, *Türk Cihan Hak...*, s.128

(134) O. Turan, *Selçuklular Tarihi...*, s.184

(135) O. Turan, *türk Cihan Hak...*, s.128

(136) O. Turhan, *Selçuklular Tarihi ve*, s.185

İbrahim'in 1126'da ölümünden sonra, Sökmenli devleti tahtına kardeşi Ahmed geçmiş fakat annesi İnanç Hatun, torunu (İbrahim oğlu) Nasırüddin Muhammed II. Sökmen'i tahta oturtmak suretiyle yönetime hakim duruma geçmiştir. II. Sökmen'i öldürterek devletin başına geçmeyi düşünen Hatun'u, devlet adamları 1133'de öldürterek, devleti onun tahakkümünden kurtarmışlardır.(137)

9- MALATYA DANIŞMENTLİ BEYİ AYNU'D DEVLE'NİN HATUNU:

Malatya Danişmendli beyi Aynu'd devle 1152'de yerine oğlu Zulkarneyn geçti. Sivas Danişmendli beyi Yağı-Basan yeğeni Zulkarneyn ve annesine taziye ve asker gönderip Sultan Mes'ud'a karşı bir anlaşma yaptı. Bunu duyan Mesud, Yağı-basan'a karşı harekete geçti ve onu itaat altına aldı. Daha sonra Malatya üzerine yürüdü. Büyük bir ordu ile şehri tahrip etti. Zulkarneyn'in anası olan, Sultan'ın yeğeni dayanamayacaklarını düşünerek Mes'ud'un huzuruna çıktı ve oğlu adına ayaklarına kapandı. Mesut, Zulkarneyn'in gelsini istedi. O da huzura gelince, kendisine tabi kalması şartıyla Malatya beyliğini yine ona bıraktı. Bununla beraber, Danişmendli beyi çocuk yaşta olduğu için hükümeti anası idare ediyor; hatun şehrin yalnız oğluna değil, kendisine de ait olduğunu iddia ediyor ve buna delil olarak da Sultan nezdindeki teşebbüsle, memleketi kendisinin kurtardığını ileri sürüyordu. O, şehrin müslüman ve hristiyan halkını ağır vergilerle sıkıştırıyordu. Nihayet, bu tazyik karşısında oğlu bizzad idareyi ele alarak hatunu ve adamlarını kovmuştur.(138)

10- MAMA HATUN: II.Saltuk'un kızı ve Muhammed'in kardeşidir. Mama Hatun (1191-1201), yeğenleri varken Saltuklu Melikesi olmuştur. 1191'de Mısır ve Suriye hükümdarı Selahaddin Eyyûbi'nin yeğeni Meyyafarikin (Silvan) hakimi Takıyyüddin Ömer, Ahlat Şahı Beg Temür'e ait olan Malazgir kalesini kuşatınca, azametli ve ihtişamlı Mama Hatun askeri ile Eyyubi melikine yardıma gitti. Saltuklu Melikesi 1201'de Suriye ve Mısır hükümdarı Adil'e ülkesini idare edebilecek tanınmış bir kimse ile evlenmek istediğini bildirerek aracı olmasını rica etti. Bunun üzerine Melik Adil,

(137) Ali Sevim, "Sökmenliler (Ahlatşahlar)", *Tarihte Türk Devletleri*, c.II, s.465
 (138) O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, II. baskı, İst., 1984, s.189-190

Nablus valisi Farasü'ddin'e Erzurum'a gidip Mama Hatun ile evlenmesini tavsiye etti. Farasü'ddin, Mama Hatun ile ilgilenmiş fakat az sonra onun tutuklanıp göz hapsine alındığını öğrenmişti. Mama Hatun'un yerine Nasıruddin Muhammed'in oğlu Melikşah geçti. Mama Hatun, Tercan'da bir kervan saray ve kendisi için de bir türbe yaptırmıştı. (139)

11- HARİZMŞAH-TERKEN HATUN: Harizmşah Alaaddin Muhammed'in (1200-1220) annesi olup, Kanglı-Kıbçak kabilesindendi

Terken Hatun, asıl Harizm sahasının ve payitahtın idaresinde ve Alaaddin'e veliahd tayin ettirdiği Uzlug Şah'a verilen Horasan ve Hazen derâdda oğlundan daha büyük bir nüfuza sahipti. Bu husus, eski Türk devlet teakkisinin bir devamı olarak, Kanglı-Kıbçak kabileleri arasında yaşayan 'hatun'un yüksek hakimiyete iştiraki prensibine dayanıyordu. Harizm'de Kanglı-Kıbçak kabileleri, askeri kuvvet olarak, büyük bir istinatgah vazifesi görüyor, bu sebeple hükümdar bu kabileden yüksek mevki sahibi kadınlarla evleniyorlardı. İşte bu yüzden Terken Hatun'un da nüfuzu büyüktü.(140)

Selçuklularda olduğu gibi, bu Terken Hatun'un da ayrı bir sarayı, kendine bağlı devlet erkani, özel emlak ve akarı vardı. Sözü, Sultan ve yakınları tarafından dinlenir, Sultan'ın hazinesinden istediği gibi harcayabilirdi. Hatta Sultanın emirleri bu Hâtunun imzası olmadan geçerli sayılmıyordu.(141) Askeri aristokraziye de dayanan Terken Hatun, hırslı mizacının tesiriyle, oğluna rakib ve çok daha ona hakim bir kuvvet olarak herşeye müdehale ediyordu.

Harizmşahlarda, orta çağ İslam devletlerindeki mezalim divanına benzer bir yüksek mahkeme mevcut idi ki, buna hükümdar başkanlık ederdi. Alaaddin Muhammed devrinde, annesi Terken Hatun'un bu vazifeyi gördüğü söylenmektedir.(142)

(139) Rafet Yınanç, *Selçuklular (1072-1202)*, *Tarihte Türk Devletleri*, c.II, s.459-460

(140) Fuad Köprülü, *"Harzemşahlar"*, *İslam Ansiklopedisi*, s.279

(141) Cuveyni, *Tarih-i Cihan-Guşa*, c.II, s.162

(142) F. Köprülü, *a.g.m.*, *İ.A.*, s.282

Sultan ile annesi arasındaki siyasi nüfuz mücadelesi, Alaaddin'in 1216'da, annesinin şeyhi sūfi Mecd'ud-din'i bir hiddeti anında öldürmesi sonucu kuvvetlenmiş ve devletin iç bünyesini sarsıcı mahiyet almıştı. 1218'de Nişapur'da iken, kudretsizliği sebebiyle vezirlikten azlettiği Nizamü'l-Mülk'ü annesinin baskısıyla tekrar vezirliğe getirmişti. Terken Hatun'un müdahaleleri idarede ikilik meydana getiriyordu.

Moğol istilasından az önce Alaaddin kurduğu harb meclisinde, ileri sürülen fikirleri beğenmemiş ve onlara Maverünnehir'de harb fikrini benimsemişti. Kuvvetlerini büyük şehir ve kalelere dağıtacak parçalayan Harizmşah, garib bir endişe ile bu kuvvetlerden herhangi birinin başında bulunmağa da cesâret edemeyerek, onları ayrı ayrı kumandanları emrinde bıraktı ve kendisi Horasan'a geçti. Daha ziyade annesinin nüfuzu altında bulunan Türk kumandanlarına güvenmemesi de bunda bir âmil olmuştur. Bunu duyan Cengiz de ordusunu parçalara ayırarak Harizmşahların ellerinde bulunan bütün kale ve şehirleri bir bir almıştır. 1220'de Alaaddin, ölümünden Terken ile bir kısım ailesi efradının, moğollarca esir edildiği haberini almıştır.

Devlet işlerine karışması ve oğlu ile rekabete girişmesi sonucu, Terken Hatun, İmparatorluğun iç bünyesini çürütmüş ve âni yıkılışına sebep olmuştur. Alaaddin'e karşı takip ettiği rekabet ve husûmet siyaseti, idare mekanizmasının bozulması ve, nüfuzun kaybına sebep olmakla beraber, zulüm ve sistimal altında inleyen halkın Harizmşahlar sülâlesine karşı derin bir nefretine de en önemli etken olmuştur.(143)

12- GÜNCÜ HATUN: II.Gıyaseddin Keyhüsrev (sal.1237-1246)'in karısıdır. Gürcü kraliçesi Rasudan, I.Alaaddin Keykubad'ın dostluğunu kazanmak için kızını onun oğluna verdi. Melikenin dinine dokunulmaması, evlenme şartları arasında olduğundan, o Konya sarayına papazı, mukaddes eşyası ve hizmetçileri ile geldi. Gıyaseddin karısına çok düşkün idi. Onunla evlendikten sonra, kendini tamamiyle eğlence ve sefahata kaptırdı. Hatta bastırıldığı paralar üzerinde, kendisini arslan ve zevcesini de onun üstüne doğan, kadın yüzlü güneş resni ile tasvir ettirdi. Selçuklu

(143) F. Köprülü, a.g.m., İ.A., s.274 vd.

Türkiyesin de Gürcü Hatun adı ile tanınan melike az bir müddet sonra müslüman olunca babası ve amcası David hapse atıldı. Gürcü hatunun iyi bir müslüman olduğu, âlim ve dervişlerle, özellikle Mevlana Celâleddin ile dostâne münasebetleri bulunduğu bilinmektedir.(144)

13- SULTAN RAZIYYE: Delhi Müslüman Türk Devletinin beşinci sultanıdır. 1210'da sultan olan Şemseddin İltutmuş'un hükümdarlığa kabiliyetli oğlu ölünce, 1232'de halkı seven âcil ve hükümdarca tavırlara sahip kızı Raziye'yi veliahd tayin etmiştir. Raziyye, krallar için gereken üstün vasıfların hepsine erkeklerden çok sahip, savaşçı olduğu kadar bilginleri seven ve koruyan cesur, yi huylu bir kadındı. Annesi Terken Hatun da haremın en yüksek ve nüfuzlu kadınlarındanandı.(145)

Raziyye'nin veliahdlığa tayin sebebini babası şöyle açıklıyordu: "Oğullarım hep gençlik eğlencelerine dalmışlardır, onların hiçbirisi devlet işlerini görececek kabiliyette değildir ve hükümet işleriyle meşgul olamazlar, ben öldükten sonra görülecektir ki, oğullarımdan hiçbirisi kızım kadar veliahtlığa layık değildir."(146)

Ancak, 1236'da İltutmuş ölünce, onun bir başka karısı olan Şah Törken, oğlu Rüknüddin Firuz'u, taraftarları sayesinde tahta çıkardı. Rüknüddin eğlence düşkünü idi. Bu yüzden bütün devlet işlerine annesi bakıyor, diğer hatunlar ve çocuklarına zulmediyordu. Raziyye taraftarlarının da gayret ve yardımlarıyla onları bertaraf ederek 1236/634'de tahtı ele geçirdi. Rüknüddin'in hükümdarlığı sadece altı ay sürmüştü. (147)

Raziyye, ihmale uğramış gelenek ve kaideleri yeniden canlandırdı ve adâleti ele aldı. Halka karşı çok cömert idi. Saltanatının ilk yıllarında bastırıldığı paraların üzerine "Umdetün-Nisvân Melike-i Zaman Sultanı Raziyye binti Şemsüddin İltutmuş" diye yazdırdı. Ayrıca Raziyyet'üd-Dünya ve'd-Din" ve "Belkıs-ı cihan" ünvanlarında taşıyan

(144) O. Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi*, s.415

(145) Bahriye Üçok, *İslam Devletlerinde Kadın Hükümdarlar*, s.23; Mehmet Zihni, *Meşahiru'n-Nisâ*, c.I, s.233

(146) Yusuf Hikmet Bayur, "Orta Asya ve Yeni Kurunda ve Hindistan Tarihinde Kadının Mevkii", *Bellekten I*, s.I, 1937, s.43; Y.H. Bayur, *Hindistan Tarihi*, Ank., 1946, c.I, s.281

(147) B. Üçok, a.g.e., s.27-28

bu seçkin kadın tahta geçer geçmez uzun yorucu çarpışmaları gerektirerek olaylarla karşılaştı.(148) Nur-Türk ayaklanması ve vezir Nizamü'l-Mülk Cüneydi'nin ayaklanmasını bastırdı. Gönderdiği ordu ile Rantabur kaferini kuşatmadan kurtardı.

Melek Cemalüddin Yakut-i Haberi'ye emirü'l-ümera ünvanını vermesi ve hizmetlerinden memnun kalınması, diğer Türk emirlerinin hasedini uyandırdı. Bunlar Raziyye'nin karşısında tek kuvvet halinde tehlike olmaya başlamışlardı. Bu durum karşısında Raziyye, kaçın elbiselerini çıkarıp erkek elbiseleri giydi, böylece halk arasına çıktı. Yanından yay ve ok torbasını eksik etmiyen Raziyye, çoğu zaman fil ile dolaşırken halk kendisini açıkça görüyordu.

Sultan Raziyye'nin Yakut-Habeşi'yi emirü'l-ümera'lığa getirmesi saltanatının sonunu hazırladı. 1238'de beyler isyan etti. Yakut-Habeşi'yi öldürdüler. Raziyye'yi de yakalayıp Taberhind'e yolladılar.

Raziyye tekrar tahtını ele geçirmek için, bazı emirlere haber yolladı. İhtiyarüddin Altuniyye ile evlendi. Birlikte kuvvet topladılar. Ancak Raziyye 638/1240'da şehid edildi. Bir rivayete göre de, yenilgiden sonra kaçıp bir çiftliğe sığındı. Burada bir çiftçi tarafından öldürüldü.(149)

Sultan Raziyye'nin "Şirin-i Dihlevi" veya "Şirin-i Guri" fakma adıyla yazmış olduğu şiirleri vardır.(150)

14- SULTAN ŞECERÜ'D-DÜRR: Mısır Eyyubi'lerinden Melik Salih'in (öl. 1249) gözde eşi, Mısır Memlük Sultanlığı'nın ilk hükümdarıdır.

Mısır Memlükleri veya Kölemenleri denilen sultanlar aslen Türk veya Çerkes köleler idi.(151) Melik Salih Eyyübi'nin karısı Şeceri'd-Dürr'de Türk soyundan bir cariye idi. Halil adında bir oğlu olunca Melik Salih'in nikahlı zevcesi olarak Mısır melikesi mertebesine yükselmişti.

(148) Y. H. Bayur, *Hindistan Tarihi*, c.1, s.235

(149) H. Bayur, a.g.e., c.1, s.235 vd; B. Üçok, a.g.e., s.29 vd.

(150) B. Üçok, a.g.e., s.36

(151) Halil Edhem, *Düvel-i İslamiyye*, s.107

1249'da Salih, Dimyat'a giren Fransızların karargahlarının karşısında Mansura'da öldü. O sırada Salih'in yanında olan Şecerü'd-Dürr, Mısır tahtının, Fransızların Dimyat'ı işgal ettikleri bir sırada, boş bulunduğunu ilan etmenin doğuracağı tehlikeleri çok iyi bildiğinden hükümlerin ölüm haberini sakladı. Salih'in hayatta olan tek oğlu Turan-Şah'ın Hisn-Keyfa'dan getirilmesi ve ölümün gizli tutulması için emirlerle anlaştı. Turan Şah gelerek Eyyubi tahtına oturdu. Beraberinde getirdiği Memluklerle, Mısır askeri birleşerek Fransızları yendiler. Bu galibiyet Turan Şah'ı şımarttı. Mısır işlerine tamamiyle yabancı olan bu oğul, kendi memlüklerini, Mısır memlükleri zararına himaye ettiği zaman bir isyan çıktı. Bu isyan arasında 1250 yılı başlarında öldürüldü.(152)

Emirler, Şecerü'd-Dürr'ün saltanat tahtına geçmesi için karar aldılar ve onun Mısır sultanlığının başına geçirdiler. İzzeddin Aybek et-Turkmani'yi de atabey tayin ettiler.

Çıkan emirler ve kararlarda "Validetü Halil-Ümmü' Halil" imzası bulunuyordu. Hutbe ve sikkeler de Şecerü'd-Dürr adını tertib ediliyordu.(153)

Bastırılan sikkelerden "El-Musta'sımiyyetü's-Selahiyye Miletü'l-Müslimin Validetü'l-Meliki'l-Mansur Halil, Halifet-ü Emiri'l-Mü'minin' diye yazılı idi.(154)

Şecerü'd-Dürr, Fransızlarla yeni bir anlaşma yaparak Dimyat'ı geri aldı. Üstelik Fransızlar kırk bin dinar da savaş tazminatı ödediler.

Şecerü'd-Dürr'i her gün özel bir dairede vezirlerini toplar, kendisinde toplantıya katılırdı. Hazırlanan kararnameleri ve fermanları bizzat imzalardı.

Turan-Şah'ın Şam'a kaçmış olan adamları, onun aleyhinde çalışmaya başladılar. Bunlar bir kadının Meliketü'l-Müslimin sıfatıyla hükümdarlık etmesinin doğru olmayacağını ileri sürerek isyana kalkıştılar. Halife'ye şikayetler sonunda, Halife'de Mısır'a bir tehdit mektubu gönderdi. Bu mektupta, oralarda sultanlık edecek erkek kalmadıysa, biz gönderelim diyordu.

(152) H. Edhem, a.g.e, s.107; C. Brockelman, *İslam Milletleri Ve Devletleri Tarihi* (çev: Neşet Çağatay), Ank., 1954, s.217; B. Üçok, a.g.e., s.46 vd.

(153) H. Edhem, a.g.e., s.107

(154) B. Üçok, a.g.e., s.51-52

Haçlı tehlikesi hala devam ediyordu. Suriye toprakları da Mısır'dan ayrılıp Nasır Yusuf'a biat etmişlerdi. bu durumda, Melike hemen bir toplandı yaptı. Emirler, kendisinden pek hoşnut oldukları halde, saltanatı terketmesini gerekli gördüler. Böylece üç ay saltanattan sonra Şecerü'd-Dürr kendisini nal'etti. Aybek et-Türkmani ile evlenip, faaliyetlerini geri plandan devam ettirdi. Aybek, "Melikü'l-Muiz" ünvanıyla tahta geçirildi. Aybek, Şecerü'd-Dürr'e her konuda bağlılığını sürdürüyordu. Ancak ikisinin memlûkleri arasında anlaşmazlık çıktı. Bir süre sonra da artık Şecerü'd-Dürr'ün irade ve hakimiyeti kendisine ağır gelmeye başladı. Nihayet, Aybek ondan kurtulma çaralarını düşündü. Onun sarayda nüfuzunu kırmak için, Musul hükümdarının kızıyla nişanlandı.

Şecerü'd-Dürr, ikincin planda kalmayı hiç bir zaman kabul etmediğinden ve Aybek'in kendisini bir gün öldürüleceğini düşündüğünden 1257 yılında onu öldürttü.

Aybek'in memlûkleri de onu ve adamlarını cezalandırmak için harekete geçtiler. Ancak Salih komutanları araya girerek Melikelerini korumak istediler. Onun için eman aldılar. Böylece Şecerü'd-Dürr Kırmızı Kule'ye hapsedildi Aybek'den Şecerü'd-Dürr'ün zorla ayırdığı eski karısı, onu hamamda öldürttü. Günlerce bir hendekte kaldıktan sonra yakınları tarafından bulunan cesedi, kendisinin evvelce yaptırdığı Kahire'de Seyyide Nefise yakınındaki Şecerü'd-Dürr camii içindeki türbeye defnedildi.

"Şecerü'd-Dürr iyi idareci, dindar, hayırsever, memleketi barış içinde tutma iktidarında idi ve merhametli bir yaradılıştaydı."(155)

15- KUTLUK-TERKEN HATUN: İran'ın Kirman bölgesinde kurulmuş olan Kutluk devletinin dördüncü hükümdarıdır.

Karah'tay'ların İslamiyeti kabul eden eski emiri Barak-Hâcib 1222'de Kirman'ı ele geçirerek burada Kutluk devletini kurdu. Önce Barak'ın eşi iken sonra, onun kardeşinin oğlu Kutbiddin ile evlenen Terken Hatun, Kutbiddin'in başarılarında

(155) B. Üçok, a.g.e., s.56 vd.

mühim rol oynamıştı. 1257'de Kutbiddin ölünce Kirman'ın ileri gelen emirleri Terken Hatun'un hükümdarlığını oy birliği ile kabul ettiler. Ancak durum büyük Moğol Hanınca öğrenilince, Kutluk Terken, çocuklarına naibe olarak tayin edildi. Hatun üvey oğlu Sultan Haccac'ın küçük olmasından istifade ederek bütün memleket işlerini eline aldı. Hükümdarlık fiilen hatunda idi. Haccac büyüyünce, bazı yakınları onunla Terken Hatun arasını bozdular. Haccac'ın taşkınlıkları üzerine damadı Abaka Han'a giden Terken Hatun, onu tahttan indirerek kendisini hükümdar tayin ettirdi.

Terken Hatun, tam bir bağımsızlık ve asayiş içinde oniki yıl Kirman'da hüküm sürdü. Bu arada diğer üvey oğlu Soyurgatmış adamları, onun hakimiyetini kabul etmediler. Baş kaldırınca yine Abaka Han'dan yardım isteyen Hatun, onu bertaraf etti ise de Abaka'nın ölümü üzerine yerine geçen Ahmed Teküdar'dan destek ve yarlığı olan Soyurgatmış 1282'de tahta oturdu. Terken Hatun ve emirlerine iyi davrandı.

Kızları Bibi Terken ve Padişah Hatun'u alarak Ahmed Han'ın yanına giden Terken Hatun, buradan handan iltifat görerek, ondan kutluk devletinin idaresinde Soyurgatmış ile eşit hakka sahip olduğuna dair yarlığı aldı. Kışı orada geçiren Hatun, yazın Çerendab'a giderken yolda öldü.(681-1282),(156)

16- PADİŞAH HATUN: Kutluk Devletinin altıncı hükümdarı, Kutbüddin Mehmed ve Terken Hatun'un kızı.

1256/654'de doğan Padişah Hatun, Moğol hükümdarları ile evlenmek için "Hasan Şah" adıyla, erkek kardeşleri ile bir arada büyümüş i.d. Bununla beraber önce Abaka Han ile evlendi.(157) annesi ölünce 1272'de Padişah Hatun onun makamına geçti. Abaka ile evliliği müddetince, Kirman'a her türlü yardımı ve kolaylığı sağladı.

1282'de Abaka ölünce, Padişah Hatun da Ahmed Han zamanındaki nüfuzunu kaybetti. 1284'te Argun İlhan olarak seçilince Soyurgatmış'tan hesap sorma imkanı

(156) B. Üçok, a.g.e., s.72 vd.; "Kutlug-han" mad. İslam An.

(157) "Kutlug -han" mad. İ.A.

buldu. Ancak mahkem sonunda Soyurgatmış ile Padişah Hâtun'un Kirman'ı ortak idare etmesi kararlaştırıldı. Şikayet edip durumunu Argun'a bildiren Padişah Hatun, Ordu(çadır)'dan ve Kirman'dan uzaklaştırılmak için Abaka'nın oğlu Keyhatu ile evlendirildi ve Rum'a (Anadolu'ya) gönderildi. Soyurgatmış ile Padişah arasındaki mücadele yine de devam etti.

Argun 1291'de ölünce yerine Keyhatu geçti. Celaleddin Soyurgatmış tahttan indirerek yerine karısı Padişah Hatun'u geçirdi. 1292 yılında, "Safvetü'd-Dünya ve'd-din" ünvanıyla saltanat tahtına oturan Padişah Hatun, kardeşi Soyurgatmış'ı kendisine nâib tayin etti. Ancak soyurgatmış taht için heveslenince onu şehrin kalesine hapsetti. Soyurgatmış'ın karısı Kürduçin, onu kurtarmak için faaliyetlere başladı ve nihayet kaleden kaçmasını sağladı. Keyhatu'ya giden Soyurgatmış, Padişah Hatun'un isteği üzerine tekrar Kirman'a yollandı. Bir müddet hapis kaldı. Sonra yine Hâtun'la barıştılar. Ancak kardeşinin kendisini öldürme şüphesi üzerine Padişah Hatun 1294'te onu öldürttü.

Keyhatu'nun başarısız idaresi sonucu, taht rakimi Baydu 1295'te onu idam ettirdi. Baydu'nun eşi, Soyurgatmış'ın kızı Şah Âlem idi. Annesi Kürduçin ile bir olup babasının öçünü almak istiyordu.

Kirman'dan dışarı çıkan Kürduçin, taraftarlarıyla şehri kuşattı. Birkaç gün direnişten sonra Padişah Hatun şehrin anahtarlarını yengesine teslim etti. Şah Âlem'in teşviki ile Baydu onun öldürülmesini emretti. 1295'te idam edildi. Her zaman adaletle iş gören iyi huylu, güzel bir kadındı. Alimlere, azıllara ilgi gösterirdi. Çok iyi bir hattat idi. Şiirde de kabiliyetli idi. Lâle adıyla yazdığı şiirleri vardır.(158)

17- SALGURLU NAİBESİ BİBİ TERKEN: 1247'de kurulan Salgurlu Atabeyliğinin altıncı hükümdarı Ebu Bekr'den sonra 1260'da oğlu II.Said hükümdar olmuştu. On iki günlük bir hükümdarlıktan sonra ölünce yerine onun henüz çocuk olan oğlu Muhammed Şirazlılar tarafından Salgurlu tahtına geçirildi. Annesi Terken Hatun da nâibe olarak tayin edildi. Bibi Terken Hatun, İlhanlı hanı Hülagu'ya

bağlılığını bildiren elçiler yolladı. Buna karşılık ondan oğlunun hükümdarlığını meşru sayan bir yarlıg aldı. 1291-1292'de Muhammed'in ölümüne kadar, vezirleri Nizamüddin Ebu Bekr ve Şemsu'ddin'in yardımlarıyla mêmleketi idare etti.

Oğlundan sonra Fars'a hakim olan Terken Hâtun devlet adamlarıyla görüşerek Salgur Şah'ın cesur fakat kabiliyetsiz oğlu Muhammed Şah'ı tahta geçirdi. Muhammed Şah'ın beceriksizliği ve zevk ve sefaya düşkünlüğü sonunda hükümet oldukça zayıflamıştı. Muhammed Şah, hâtuna da pek itifat etmiyordu. Terken Hatun bir fırsatını bularak onu atabeylikten uzaklaştırıp Hülagunun yanına gönderdi.(1263)

Daha sonra Muhammed'in kardeşi Selçuk Şah'ı hâpiste olduğu Istahr kalesinden getirterek onu tahta çıkardılar. Selçuk Şah Terken Hatun'la evlenerek nüfuzunu artırdı ve çok geçmeden onu öldürttü. (159) Bu haberi alan Hülagu çok kızdı, üzerine Altocu'yu yollayarak idam ettirdi.(160)

18- SALGURLU SULTAN EBEŞ HATUN: Salguru II. Sa'd ve Bibi Terken'in kızıdır. Muhammed Şah'ın öldürülmesinden sonra, kızkardeşi Salgom ile tahtın rakibsiz adayı oldular. Ebeş Hatun 1263-1264 yılında Hülagunun hükmü ile Fars tahtına geçirilmiş, adı Cuma hutbelerinde okutulmuş ve gene onun ad ve unvanlarını taşıyan paralar basılmıştı.

Ebeş Hatun, Hülagu'nun oğlu Mengü Timur'la evlendirildi, Fars topraklarının 1/6 sından başka, yılda yetmiş bin dinarın Ebeş'ten çeyiz olarak alınması şart koşulmuştu. Parayı verebilmek için halka ağır vergiler yüklenmesi sebebiyle ayaklanmalar oldu. Ebeş Hatun ise tahta geçtiği sıralarda pek genç olduğundan devlet işlerine karışmıyordu. Fars'ın işlerini Moğol hanları idare ediyordu. Böylece Ebeş Hatun uzun yıllar Mengü Timur'un Ordu'sunda kaldı.

Ahmet Tekudar, Ebeş Hatun'un Saltanatla fiili bir rol alma dileğini kabul ederek onu, babasının tahtına oturmak üzere Şiraz'a yolladı. Halk tarafından büyük bir

(159) Erdoğan Mərçil, "Salgurlular", *Tarihte Türk Devletleri*, c.II, s.440-441

(160) B. Üçok, a.g.e., s.102, vd; B. Üçok, "İslam Devletlerinde Bazı Naibeler", *Bellekten*, s.182 vd.

çoşkuyla karşılanan Ebeş Hatun vezirliğe Hoca Nizamüddin'i seçti. İyi bir idare ile halk rahatlığa ve refaha kavuştu.

Bir ara yönetim Argun'un emri ile İmadüddin Ebu Ya'la'ya geçti. İmadüddin Atabey Ebeş'e hiç önem vermedi. Bu husus Fars devlet büyüklerini huzursuz etti ve onu öldürmek için karar almalarına sebep oldu. 638/1245'de onu öldürerek, evini yağmaladılar. İmadüddin'in henüz reşit olmayan oğlu kaçtı ve Buka'nın yanına sığındı. Buka, Argun'a Ebeş'in ayaklanarak İmadüddin'i katlettirdiğini yazdı. Bunun üzerine Argun Şiraz'a elçiler yolladı, bunlar Ebeş ve taraftarlarını Tebriz'e götürdüler. Ancak Ebeş Hatun, mahkeme sonunda, Hülagunun gelini olduğu için cezalandırılmadı. Argun'un yanında alıkonan Ebeş orada bir yıl kadar yaşadıkdan sonra üzüntüsünden 1286-1287'de öldü. Ebeş'in kızı, Soyungatmiş'in karısı olan Kürduçin, annesini Şiraz'a götürüp defnetmiştir.(161)

19- DEVLET HATUN: İran'ın güneybatı bölgesinde Küçük Lûristan yani Beni Hurşit devletinin on dördüncü hükümdarıdır.

Moğollara hizmet ve itaatle, sözde bağımsızlıkta Lûristan'ı idare eden İzzüddin Muhammet II.'den sonra yerine geçecek kimsa kalmamıştır. (1316-1317)

"Moğollarda, Türklerde ve bunlarla akraba olan uluslarda, tahtın intikali konusunda belli hükümler mevcut olmadığından, saltanata ölen hükümdarın karısı ve gene bu aileden Şemsüddin'in kızı Devlet Hatun'un geçmesi uygun görüldü. (1316-1317)"

Devlet Hatun iktidarı uzun zaman elinde tutamadı. Çünkü o, İlhanlılara bağlı bir atabeyi idi. Halk Moğol baskısından bıkmıştı. Bağımsızlığın büsbütün kaybedilmesi için Moğol divanının da tasvibiyle saltanatı kendi kardeşi İzzüddin Hüseyin'e bıraktı. (162)

(161) B. Üçok, a.g.e., s.105, vd

(162) H. Edhem, *Düvelü'l İslamiyye*, s.254; B. Üçok, a.g.e., s.117 vd.

20- **SULTAN SATI BEY HAN:** İlhanlılardan Olcaytu Han'ın oğlu Ebu Said 1335'te zehirlenerek ölümünden sonra önce Toga Timur sonra da Cihan Timur tahta çıkmıştı. Bu arada Emir Çoban'ın torunu Hasan, Olcaytu Han'ın kızı Satı Bey'i 1318'de hanlığına ilana teşvik etmekteydi.(163) Satı Bey önce Emir çoban ile evlenmiş, onun ölümünden sonra da İlhan Arpa 1335'te nikahlamıştı. Arpa Han da iki yıl sonra öldü. Timurtaş oğlu Küçük Hasan'ın teşvikleriyle Satı Bey kendini Tebriz'de hükümdar ilan etti. Vezirliğine Rüküddin Şeyh Raşidi ile Gıyasüddi Muhammed Ali Şah'ı getirdi. Bu sıralarda İlhanlı toprakları anlaşmazlıkların ve karışıklıkların arttığı bir yer haline gelmişti. Timurtaş oğlu Hasan, sayesinde kuvvetli taraftarlar edindiği Satı Bey'in tahttan indirilmesi için faaliyetlere başladı. Nihayet onu Yusuf Şah'ın oğlu Süleymanla evlenip tahtı Süleyman'a bırakmaya zorladı. Satı Bey Han sadece bir yıl saltanatı kalabilmişti. Adına para basılmış ve hutbe okunmuştu.(164)

21- **İBN BATUTA:(1304-1369) Seyahatnâmesinde Adı Geçen HATUNLAR:**

I- Toga Hatun: Alaaddin Eratna Beğ'in Kayseri'deki hatunudur. "Bu hatun, Beyin kadınları arasında erdemi ve keremkarlığı ile tanınmıştır. Irak sultanı ile de akrabalığı vardır. "Asıl adı Toga Hatun'dur". Huzuruna çıktığımızda bizi ayakta karşıladı, güzel sözler söyleyerek selamladı. Yemek hazırlanmasını emretti. Bunun üzerine yemeğe kaldık. Ayrılırken adamlarından biri ile bize, rahat ve koşumu mükemmel bir atla bir hilat ve para göndermiş, özür dilemişti."(165)

II- Buyun Hatun: Orhan Gazi'nin İznik'teki eşi Nilüfer Hatun'dur. "Olgunluğu ve dindarlığı ile tanınmıştır." Ziyarete gidince "bize ikram ve iltifatta bulundu"(166)

(163) H. Edhem, a.g.e, s.303

(164) B. Üçok, a.g.e., s.128 vd.

(165) İbn Batuta, Seçmeler, s.24

(166) A.g.e., s.46-47

III- Saltuya Beğ'in Eşi: Kırım'dan çıkarken Hatunun, Beğ'in konağına gidişini gören İbn Batuta konaktaki durumu şöyle anlatır: "Hatun böylece azametle ilerlerken Beğ'in huzuruna geldiği zaman, Beğ, yerinden kalkıp onu karşılamış ve yanını oturtmuştu. Câriyeler ise Hatunun çevresini alıp ayakta duruyorlardı. Hatun, az sonra getirilen kırmızı tulumlarından bir kadeh doldurup iki dizi üzerine çökerek eliyle Beğe sunmuş, Beğ bunu içtikten sonra yine aynı tertiple bir kadeh içkiyi de kayın biraderine takdim etmişti. Beğ de Hatun'a eliyle içki sunmuştu. Sofra hazırlanınca yemeklerini bir arada yediler. Beğ eşine bir kat elbise takdim ettikten sonradır ki, Hâtun huzurundan çıkmaya fırsat bulmuş oldu."(167)

Altınordu hükümdarı Mehmet Özbek Han'ın ziyareti sırasında Cuma namazından sonra Sultanın altın kubbede oturması töreninde gördüğü hatunları şöyle anlatmaktadır: "Sultan bu tören sırasında anılan tahta oturunca Taytuğlu Hâtun (Büyük Hâtun) yanında yer alır. Onun öte tarafında ise Kebeg Hatun, sol tarafta da sırası ile Bjellon Hâtun ile Ordaca Hatun otururlar... Ön tarafta Sultanın kızı İt Küçücek oturur idi. Bunlardan biri içeriye girdiği zaman, Sultan ayağa kalkarak onu karşılar, elinden tutar ve tahta kadar götürüp yerine oturturdu. Ancak Taytuğlu Hatun gelince kadınların başı olduğu ve en çok beğendiği kadın bulunduğu için Sultan bu kadını köşkün kapısında karşılayıp elinden tutarak içeriye getirir ve tahtın bulunduğu yere kadar öylece götürerek yerine oturtur, ondan sonra da kendisi makamına geçip otururdu. Kadınların hiçbiri kaçamadıkları gibi, bu tören, halkın gözü önünde yapılmakta idi."(168)

İbn Batuta bu hatunları tek tek de ziyaret etmiştir. Bu ziyaretleri de şöyledir:

I- **Büyük Hatun-Taytuğlu Hâtun:** "Huzuruna girdiğimizde yanındaki altın sini içinde bulunanları ayıklamakla meşguldü. Kendisini selamladık... Emir vererek zarif ve hafif ağaç kaderlerle kırmızı ikram etti. Banâ ise kadehi kendi eliyle verdi. Bu hareket onlara göre ikramların en büyüğü sayılmaktadır."

(167) A.g.e., s.79-80

(168) A.g.e., s.83

II- Hatun-Kebeğ Hatun: (Nogotay'ın kızı): "Huzuruna girdiğimiz vakit bir döşek üzerinde oturmuş Kur'an okuyordu. Yanında yaşlı kadınlardan on, kızlardan da gerğef işleyen yirmi kadar cârîye vardı. kendisine selam ve diğimizde bize pek külfetli şekilde cevap verdi... Kımız getirilmesini emretti. O da kadın efendi gibi kadehi bana kendi eliyle sundu."

III- Hatun-Bjellon Hatun: (Bizans hükümdarının kızı): "Huzuruna girdiğimizde, onu ayakları gümüşle kaplı murassa bir taht üzerinde oturuyor... gördük. Teşrifatçıları Rumlardandı. Yemek hazırlatılmasını emrederek sofrayı kurulunca, bizi seyrederken, huzurunda yemek yedik. Arkamızdan bir sofrayı yemekle birlikte bir yiğın ekmek, yağ, koyun, para, yepyeni elbiseler ve üçü cins olmak üzere on üç at armağan etti."

IV- Hatun-Ordaca Hatun: (İsâ Beğ'in kızı): "Bu kaçın Sultan'ın eşleri arasında en erdemli, en lütufkar ve en şefkatli olanıdır... Huzuruna girdiğimiz vakit ise, yüksek yaradılışını, kerem dolu gönlünü bir kere daha gördük ki, bundan fazlası da olamazdı. Bize yemek getirtti, huzurunda yedik, kımız çıkarttı, yoldaşlarımız içtiler... Onun yanından ayrıldıktan sonra Arzak oğlu Ali Beğ'in zevcesi olan kızkardeşine de bir ziyarette bulundu."

Sultan'ın Kızı-İt Küçücek: (İsâ Beğ'in karısı): "Har ikisi karı koca aynı sedirde oturmakta idiler.."(169)

XIV. yüzyılda bile hem toplumda hem de sarayda kadınların mevki ve itibarı ve bunlara bağı gelenekler devam etmekte idi.

SONUÇ

Genel olarak diyebiliriz ki, Türk milletinde kadın, hayatın her safhasında, her anında, değerli bir mevkiye sahip olagelmiştir. Çünkü bu, bir Türk geleneğidir. Kadın, evlad, eş ve anne olarak itibar görmüştür. Bu yüksek değer ve saygı elbette ki tek taraflı değildir. Babayı, kocayı saymak, ailede onların mevkinin takdir etmekle paraleldir. Ailede herşey karşılıklı bir uyum içinde gerçekleştirilir.

İyi bir terbiye ve gerekli eğitim alan her kadın bu uyumu gerçekleştirebilecek kabiliyettedir. Kızlar, anne babalarına yardımlarını esirgemediği gibi, kocasına da gücü yettiği ölçüde destek olmaya çalışır. Buna karşılık erkek de, elinden gelen her türlü imkanı evine, çocuklarına ve karısına sağlamaya uğraşır.

Kadının hem ev işlerine bakıp, hem de gidip tarlada çalışması, pazarlara gitmesi, bazı zamanlar, bazı toplumlarda suistimal edilmiştir. İş nerde ise kadın oradadır. Erkek ise, sadece erkek olmasını ileri sürerek her işi elini çekmiştir. Ailedeki bir dengesizliğin, sosyal bir olay olarak ne zaman başlacığını tesbit etmek mümkün değildir. Ancak şurası kesindir ki, bu husus Türk örf ve âdetleriyle, İslâm'ın emir ve yasaklarıyla asla bağdaşmaz.

Türk'ün örfünde olduğu gibi Peygamberin gözünde de kadın, mübarektir, itibara, sadakata, sevgi ve merhamete layıktır. En muhterem insan, anne dir ki, Cennet'in bir kapısına giden yol da onun ayaklarından geçmektedir.

Toplumunu meydana getiren aile birliklerinin yapıcısı durumunda olan kadınları tek tek ele almak mümkün değildir. Ancak tarihin akışına tesir etmiş fikir ve sanatta,

idari, siyasi ve askeri alanda önemli başarılar elde etmiş, erkekler kadar adlarını duyurmuş kadınlar da mevcuttur. Zaman zaman bunlardan örnekler vermeye çalıştık. Bunlar gibi adları ve faaliyetleri henüz ortaya çıkarılmamış pek çok kadın gelecek nesillere tanıtılmayı beklemektedir.

Türk kadını her zaman analık ve kahramanlık vasıflarıyla tanınmış bu özelliklerini bütün davranışlarında göstermiş, kararlarını verirken de yine bu özellikleri temel olarak almış, gereken yerde gerekli değişikliği yapmıştır.

BİBLİYOGRAFYA

- AHMED B. MAHMUD: Selçuk-Nâme, c. I-II, Haz. Erdoğan Merçil, Tercüman 1001 Temel Eser, no: 101-102, İstanbul 1977
- AHMED CEVDET: Kısas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hulefa, c. I-IV, Haz. Mahir İz, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay. 367, 1000 Temel Eser Dizisi, 119, II. Baskı, Ankara 1985
- AHMED EFLÂKİ: Ariflerin Menkıbeleri, c. I, Çev. Tahsin Yazıcı, Milli Eğitim Bas. İstanbul 1986
- BARTHOLD, W: Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler. Kültür Bakanlığı, Kültür Yay. Haz. Kazım Yaşar Kopruman-Afşar İsmail Aka, Ankara 1975
- BAYUR, YUSUF HİKMET: "Orta Asya ve Yeni Kurunla ve Hindistan Türklerinde Kadının Mevkii", Belleten I. Sayı I, 1937
- BAYUR, Y.H: Hindistan Tarihi, c. I-II, Ankara, 1946
- BELAZURİ: Ebû Bekr Ahmed b. Yahya, Fütuhu'l-Büldan, Çev. Mustafa Fayda, Kültür ve Turizm Bak. Yay. 707, 1000 Temel Eser Dizisi 124, Ankara 1987
- BERKİ, A.H- O, KESKİ OĞLU: Hâtemü'l Enbiya Hz. Muhammed ve Hayatı, Diyanet İşleri Baş. Yay. sayı 67 8. Baskı, Ankara 1981
- BROCKELMAN, CARL: İslam Devletleri ve Milletleri Tarihi, Çev. Neşet Çağatay, Ankaa 1954
- CANAN, İBRAHİM: Peygamberimizin Okuma Yazma Seferberliği ve Öğretim Siyaseti, Cihan Yayınları, No: 62, İstanbul 1984
- CİN, HALİL: İslam ve Osmanlı Hukukunda Evlenme, Selçuk Ün. Yay. No: 42 Hukuk Fak. Yay. No: 3 II. Baskı, Konya 1988
- CUVEYNİ, ALAADDİN ATÂMELİK: Tarih-i Cihan-Gaşâ, c.I-III, Çev-Mürsel Öztürk, Kaynak Eserler Dizisi 10. Kültür ve Turizm Bak. Yay. c. I-880, c. II-881 c. III-964, Ankara 1988
- ÇAĞATAY NEŞET: İslam Öncesi Arap Tarihi ve Cahiliye Çağı, Ankara Ün. İlahiyat Fak. Yay. XLI, II. Baskı, Ankara 1963
- ÇAĞATAY, N.: Bir Türk Kurumu Olan Ahilik, Selçuk Ün. Yay. I. II. Baskı, Konya, 1981
- ÇETİN, OSMAN: Selçuklu Müesseseleri ve Anadolu'da İslamiyet'in Yayılışı, Marifet Yayınları, İstanbul 1984
- DOĞRAMACI, EMEL: Türkiye'de Kadının Dünü ve Bugünü, Türkiye İş Bankası Kültür Yay. Genel Yay. No: 300, Ankara 1989
- DUMAN, M. ZEKİ: Kur'an-ı Kerim'de Adâb-ı Muâşeret, Görgü Kuralları, Tuğra Neşriyat, İstanbul 1986
- ECER, VEHBİ: "Terken Hatun", Erciyes Ün. İlahiyat Fak. Der. c. IV, Kayseri 1989
- ELDEM, HALİL EDHEM: Düvelü'l-İslamiyye, Milli Matbaa İstanbul 1927

- ELDEM H. O: Kayseri Şehri, Haz. Kemal Göde, Kültür ve Turizm Bak. Yay. 524, 1000 Temel Eser Dizisi 93, Ankara 1982
- ERGİN, MUHARREM: Dede Korkut Kitabı, I, Türk Dil Kur, Yay. Sayı 169, Ankara 1958
- ERGİN M.: Orhun Abideleri 1000 Temel Eser 32, Milli Eğitim Bas, İstanbul, 1970
- ERÖZ, MEHMET: Türk Ailesi, Eğitimde Temel kavramlar Serisi 3, Milli Eğitim Bas. İstanbul 1977
- GÖDE, KENAL: "Türklerde Saray Teşkilatı ve Hayatı" Erciyes Ün. Sosyal Bilimler Enst. Der. Sayı: 3, Kayseri 1989
- GÖKALP, ZİYA: Türk Medeniyeti Tarihi, Haz. Kazım Yaşar Koprıman-afşar İsmail Aka, Kültür Bakanlığı I, Şeri 8,2 Gökalp Yayınları, İstanbul 1976
- GÖKALP, Z: Türkçülüğün Esasları, Kadro Yayınları, İstanbul 1979
- GÖKALP Z: Makaleler VII, Haz. M. Abdulhaluk Çayı Kültür Bakanlığı Yay. 387, 2. Gökalp Dizisi 17, Ankara 1982
- GÖKSEL, BURHAN: Çağlar Boyunca Türk Kadını ve Atatürk Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay. 906, Atatürk Dizisi 27, Ankara 1988
- GÖKYAY, ORHAN ŞAİK: Dedem Korkud'un Kitabı, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı, Kültür Yay. Milli Eğitim Bas. İstanbul 1973
- GÜNALTAY, ŞEMSEDDİN: "İslam'dan Önce Araplar Arasında Kadının Durumu" Belleten c. CXV, sayı 60 1951
- HAMİDULLAH, MUHAMMED: İslam Peygamberi Hayatı ve Eseri, c. I-II, Çev. Said Mutlu-Salih Tuğ, İstanbul 1969
- HAMİDULLAH, M: "Constituonal Problem in Early İslam" İslam Tetkikleri Enst. Der. c. V, cüz 1-4, İstanbul Ü. Edebiyat Fak. Yay. İstanbul 1973
- HAMİDULLAH, M: Hz. Peygamberin Savaşları, Çev. Salih Tuğ. II- Baskı, İstanbul 1981
- HAMİDULLAH M: İslam'a Giriş, Çev. Kemal Kuşçu Nı. Yayınları V. Baskı Ankara Tarihsiz
- HİTTİ, PHILIP K: Siyasi ve Kültürel İslam Tarih. C. II, Çev. Salih Tuğ. Boğaziçi Yayınları, İstanbul 19712
- İBN BATUTA: Seyahat nâmesin'nden Seçmeler, Haz. İsmet Parmaksızoğlu, 1000 Temel Eser, Bilim ve Kültür Eserleri Dizisi, Milli Eğitim Bas. İstanbul 1986
- İBN CERİR: Et-TABERİ, Ebu Cafer Muhammed, Milletler ve Hükümdarlar Tarih, c. II, Çev. Zakir Kadiri Ugan-Ahmet Temir, Maarif Basımevi, Ankara 1955

- İBN FAZLAN: Seyahatnâme, Haz. Ramazan Şeşen, Ebu Düref Risâlesinden ve Mervezi'nin Türklerle ilgili kısımlarının tercümesi de mevcuttur. Bedir Yayınevi, Seyahatnâmeler no:1, İstanbul 1975
- İBN KESİR: Ebu'l Fazl İsmail, Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri, c. IV, Çev. Bekir Karlıga-Bedreddin Çetiner, Çağr Yayınları, İstanbul 1988
- İNAN, ABDULKADİR: Manas Destanı, 1000 Temel Eser 017, Kültür ve Turizm Bak. Yay. 611, Ankara 1972
- İNAN, A.: Eski Türk Dini Tarihi, Kültür Bak. Kültür Bak. Kültür Eserleri:9 İstanbul 1976
- İNAN, AFET: (Atatürk ve Türk Kadın Haklarının Kazanılması) Tarih Boyunca Türk Kadınının Hak ve Görevleri, Atatürk Serisi, 10, M.E.Bas. III. Baskı, İstanbul 1975
- İSLAM ANSİKLOPEDİSİ: M.E. Bas. 1955, Harizmşahlar Mad. Kutlug-Han Mad. Secah Mad.
- KAFESOĞLU, İBRAHİM: Sultan Melikşah, Baş. Kültür Müş. Kültür Yay. İstanbul 1973
- KAFESOĞLU İ: Türk Milli Kültürü, Boğaziçi Yayınları, III. Baskı, İstanbul 1984
- KAPLAN, MEHMET: "Dede Korkut Kitabında Kadın" Türkiyat Mecmuası, c.IX İstanbul 1951
- KAŞGARLI MAHMUD: Divanu Lügati'l-Türk, çev. Besim Atday, c. I-IV, Türk Dil Kur. Yay. No: 521-524, Türk Tarih Kur. Bas. Ankara, I-II, 1985, III-IV 1986
- KAVAKÇI, YUSUF ZİYA: Hisbe Teşkilatı, Atatürk Ün. Yay. 431, Ankara 1975
- KEHHALE, ÖMER RIZA: Alâmü'n-Nisa fi Alemeyi'l-Arab ve'l-İslam, Şam 1959
- KETTANİ: Teratibu'l-İdariyya, c. I.II. Beyrut Tarihsiz
- KİTAB-I MUKADDES: Eski ve Yeni Ahit, Kitab-ı Mukaddes Şirketi, İstanbul 1976
- KÖPRÜLÜ, FAD: Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu Kültür Serisi 31, II. Baskı, İst. 1986
- KÖYMEN, MEHMET ALTAY: Alp Arslan Zamanı Türk Toplum Hayatı, Selçuklu Araştırmaları Dergisinin IV. Sayısından ayrı basım. Ankara 1973
- KÖYMEN, M.A: Tuğrul Bey ve Zamanı, Kültür Bak. Kültür Eserleri: 4, M.E. Bas. İstanbul 1976
- KÖYMEN M.A.: Selçuklu Devri Türk Tarihi, Türk Tarih Kur. Yay. Ankara 1989
- KÖYMEN M.A: Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi, c.I. Kuruluş Devri, T.T. Kur. Yay. Ankara 1989
- KUTUB, MUHAMMED, Ümmü Hani, İslam'ın Kadın Kahramanları no: 13, Hisar Yayınevi, İstanbul 1986
- MARCO POLO: Seyahatnâmesi, c. I-II, Haz. Filiz Dokuman, Tercüman 1001 Temel Eser 87. Tarihsiz

- NAZEHARİ, ALİ: Ortaçağ'da Müslümanların Yaşayışları Çev. Bahriye Üçok, Varlık Yayınları, İst. 1972
- MEHMED ZİHNİ: Meşahiru'n-nisa, c. I-II, İstanbul 1295-1296
- OKIÇ M. TAYYİB: İslamiyette Kadın Öğretimi, Diyanet 1. Bas. Yay. Ankara 1979
- ÖGEL, BAHAEDDİN: Türk Mitolojisi, c. I, Selçuklu Tarih ve Med. Enst. Yay. No: I, Türk Tarih Kur. Bas. Ankara 1971
- ÖGEL B: Türk Kültür Tarihine Giriş, c. III VE V. Kültür Bakanlığı Yay. Ankara 1978
- ÖGEL B: Türk Kültürünün Gelişme Çağları, c. I-II, 1000 Taneli Eser, 49-50, M.E. Bas. İstanbul 1971 Tek çilti olarak Kamen Yayınları, Ankara, 1979
- ÖGEL B: İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi, Türk Tarih Kur. Bas. III. Baskı Ankara 1988
- ÖZKAYA, GÜNSELİ: Tarih İçinde Kadın Hakları, Türk Tarih Kur. Bas. Ankara 1985
- RASONYI, LASZLO: Tarihte Türklük, Türk Kültürünü Araş. Enst. Yay. 39, seri III. sayı A 11, Ankara 1971
- SAHİH-İ BUHARİ MUHTASARI: Tecrid-i Sarih Tercemesi, Müellifi Zebidi, Çev. Kamil Miras, Diyanet 1. Bas. Yay. c:I-XII, IV-V Baskılar, Ankara 1978-1979
- SEVİM, ALİ: Biyografilerle Selçuklular Tarihi, Buggatu't-Taleb fi-Tarih-i Haleb (Seçmeler), Türk Tarih Kur. Yay. II. Baskı, Ankara 1989
- SEVİM, A: Suriye ve Filistin Selçuklular Tarihi, T.T.K. Yay. II. Baskı Ankara 1989
- SEVİNÇ, NECDET: Eski Türklerde Kadın ve Aile, Türk Dünyası Arap. Vakfı Yay. 38, İstanbul 1987
- SÖNMEZ, ABİDİN: Şûrâ ve Rasulullah'ın Müşaveresi, İnkılab Yayınları 8, İst. 1984
- SÜMER, FARUK: Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri-Boy Teşkilatı Destanları, Ankara Ü. Dil ve Tarih Coğrafya Fak. Yay. 170, Ankara Ü. Basimevi 1967
- SÜSLÜ, ÖZDEN: Tasvirlerle göre Anadolu Selçuklu Kıyafetleri, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kur. Atatürk Kültür Mer. Yay. Sayı 35, Ankara 1989
- ŞEKER, MEHMET: Fetihlerle Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşması, Diyanet İş. Bas. Yay. No: 251, Ankara 1985
- TANERİ, AYDIN: Türkiye Selçuklular Kültür Hayatı, Konya 1977
- TANRIÖVEN: Erdoğan, Türk Milliyetçiliği ve Kadın, Kayseri, 1978
- TARİHTE TÜRK DEVLETLERİ: c. I-II, Ankara Ü. Rektörlüğü Yay. 98, Ankara 1987
- TOGAN, ZEKİR VELİDİ: Umumi Türk Tarihine Giriş, İstanbul Ü. Edebiyat Fak. Yay. No: 1534, Enderun Kitabevi, III. Baskı, İst. 1981
- TOPALOĞLU, BEKİR: İslam'da Kadın, İstanbul 1969

- TOSUN, MEBRURE-KADRIYE YALVAÇ: Sumer, Babil, Asur Kanunları ve Amrul-Saduga Fermanı, Türk Tarih Kur. Yay. VII. Dizi-Sa-67, Ankara 1975
- TURAN, OSMAN: Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi c.I. Turan Neşriyat, II. Baskı, Umumi Seri: 6, İlmî seri: 3, İstanbul 1969
- TURAN, O: Selçuklular Zamanında Türkiye Tarihi, II. Baskı, Nakışlar Yayınevi İst. 1984
- TURAN, O: Türk Hukuk Tarihi Dergisi cilt. I.
- TÜMER, GÜNAY-ABDURRAHMAN KÜÇÜK: Dinler Tarihi, Ocak Yayınları İstanbul 1988
- TÜRKDOĞAN, ORHAN: Türk Tarihinin Sosyolojisi, Toplum Yapısı ve Sınıfsal Gelişim, Hasret Yayınları Ankara Tarihsiz.
- UĞUR, AHMET: İslam Tarihi Ders Notları II. Sınıf Ankara 1983
- ÜÇOK, BAHRIYE: İslam Tarihinde İlk Sahte Peygamberler, Ankara 1957
- ÜÇOK B: İslam Devletlerinde Kadın Hükümdarlar, Türk Tarih Kur. Bas. Ankara 1965
- ÜÇOK B: İslam Tarihi Emeviler-Abbasiler, Ankara Ü. İlahiyat Fak. Ya.. LXXXIV, Ankara 1968
- ÜÇOK B: Atatürk'ün İzinde Bir Arpa Boyu, Türk tarih Kur. Bas. Ankara 1985
- ÜÇOK, COŞKUN-AHMET MUMCU: Türk Hukuk Tarihi, Ankara Ü. Hukuk Fak. Yay. No: 445, II. Baskı, Ankara 1981
- UZUNÇARŞILI, İSMAİL HAKKI: Osmanlı Tarihi c. I, Türk Tarih Kur. Yay. V. Baskı, Ankara 1988
- YUSUF HAS HACİB: Kutadgu-Bilg, çev. Reşit Rahmet. Arat, II. Baskı, Türk Tarih Kur. Yay. II. seri, no: 20, Ankara 1974